c NPROIA185

ఆళియరామరాయలు.

గ్రంథకర్త:

చిలుకూరి వీరభద్రరావుగారు

Preuniversity Telugu Prose Text Chapters 1 and 2 only approved by Sri Venkateswar University, Tirupati.

894.827092

Estd. 1914

PUBLISHER :

ARYAN BOOK DEPOT [Regd]

RAJAHMUNDRY E. G. Dt.

(Andhra Pradesh)

సర్వహక్కులు ప్రకాశకులవి.

ARYAN BOOK DEPOT * RAJAHMUNDRY * Rs.2

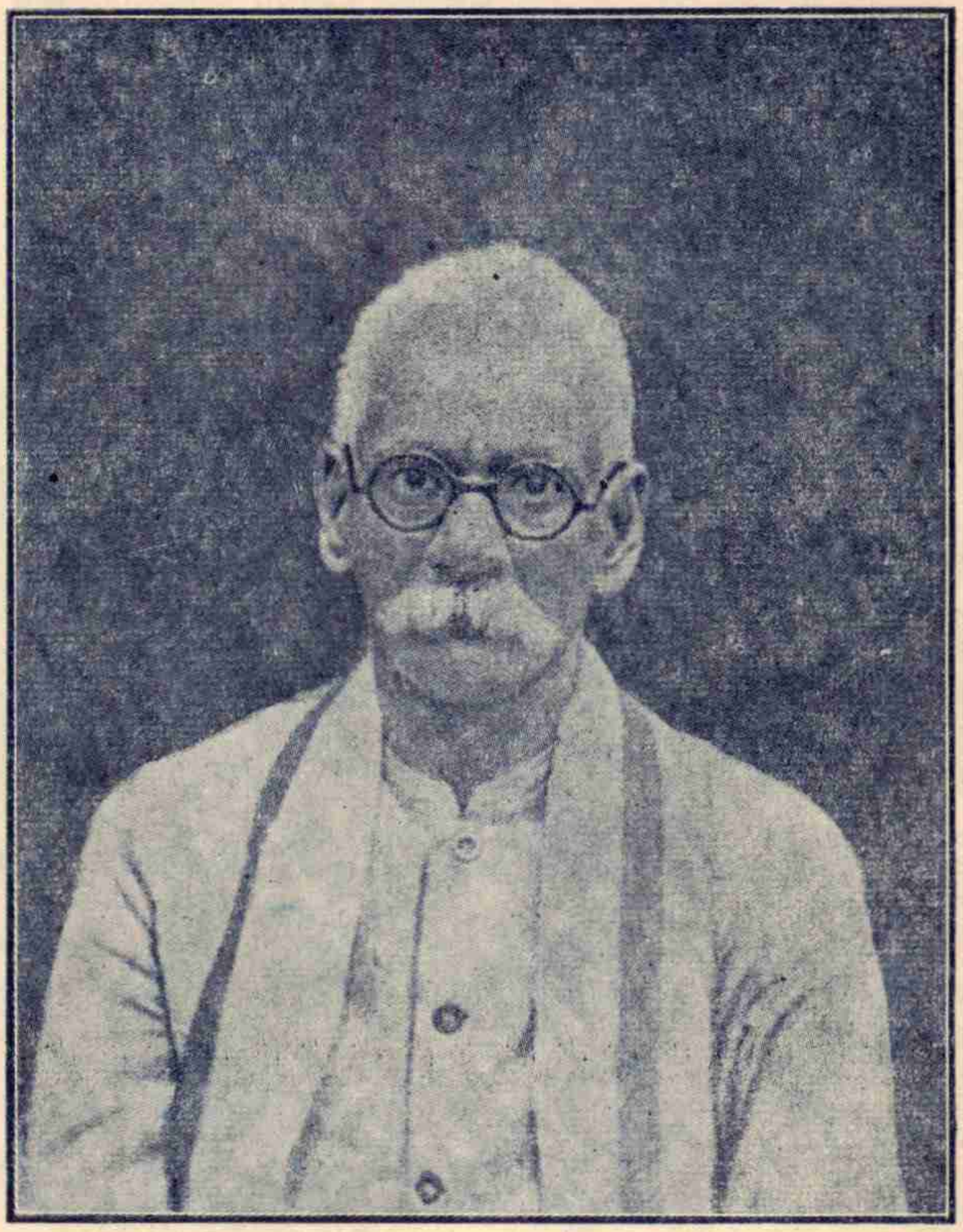
D

I NPRDIA185

అళియరామరాయలు.

గ్రంథకర్త:

చిలుకూరి వీరభద్రరావుగారు

శ్రీనాథకవిజీవితము, తిమ్మరసుమంత్రి తిక్కనసోమయాజి,

అళియరామరాయలు గ్రంథకర్త.

సర్వహక్కులు ప్రకాశకులవి. వెల 2-0-0

IV

We are highly grateful to The Venkateswara university Tirupathi for Prescribing this book (**Chapters One and Two**) as Telugu Prose Text for Preuniversity course.

Publlisher.

894.827 092
చ వ్ - చ

పీఠిక.

అళియరామరాయల జీవితగ్రంథమును వ్రాయుటకు నన్నుఁ బురికొల్పినది "The Aravidu dynasty of Vijianagar" అని వ్రాయఁబడినగ్రంథమే. ఈగ్రంథమును బొంబయినగరములోని సెంటుక్సేవియరుకాలేజిలో చరిత్రోపాధ్యాయులుగానున్న The Rev. Henry Heras, S. J. M. A. గారాంగ్లభాషలో రచించిరి. వీరు పోర్చుగల్ దేశస్థులు. వీరు విజయనగరసామ్రాజ్యమును బరిపాలించిన యీయారవీటివంశచరిత్రమును విజయనగరసామ్రాజ్యమునకుఁ బ్రతిస్పర్థులుగనుండెడు దక్కనుసుల్తానుల దర్బారులలోనుండెడు విమతస్థులగు చరిత్రకారుల వ్రాతలను, వారలకు సమకాలికులై యాకాలమున వర్తకమునకై యీదేశమునకు నేతెంచిన పోర్చుగీసులేఖకుల వ్రాతలను, కైస్తవమత గురువుల వ్రాతలను నెక్కువగా నాధారపఱచుకొని రచించియున్నారు. ఇందునకై యాంధ్రులెల్లరును గృతజ్ఞులై యుండవలసినదేకాని వీరు తమచరిత్రమునందు "అళియరామరాయల" శీలపరిశీలనమున సమకాలికులగు హిందూగ్రంథకర్తల యొక్కయు, కవులయొక్కయు వ్రాతలయందు విశ్వాసముంచక సమకాలికులుగాని తమదేశస్థులు తమభాషలో వ్రాసినలేఖనముల యందును, విజయనగరసామ్రాజ్యమునెడస్పర్ధగలట్టియు, రామరాయల నసూయతోఁజూచునట్టియు విమతస్థులయిన చరిత్రకారుల లేఖనములయందును నిర్హేతుకముగా విశ్వాసముంచి పెక్కుదురభిప్రాయములను వెలువడించియున్నారు. అళియరామరాయలజేయపరాక్రమంబునఁ గృష్ణదేవరాయలను, అమేయబుద్ధి

కౌశలమునఁ దన్మంత్రిశేఖరుఁడగు తిమ్మరుసునుమించిన ప్రతిభాశాలిగాని సామాన్యుఁడుగాఁడు. అట్టిమహానీయుని సచ్ఛీలమును చదువరులు గర్హించువిధముగా గ్రంథమంతయు వ్రాయఁబడినది. ఇట్టిసందర్భములందు వీరు వెల్వరించిన యభిప్రాయములు వేఱ్వేఱుప్రదేశములయందు పరస్పరవిరుద్ధములుగ నున్నవి. మరియు సత్యవిరుద్ధములు కూడనైయున్నవి. వీనిసత్యమును దెలిసికొనఁగోరు చదువరుల కుపయోగకరముగా నుండునట్టుల సహేతుకవిమర్శనలతోఁగూడిన యీజీవిత విమర్శగ్రంథమును వ్రాసితిని. సదాశివరాయలను 13 సంవత్సరములు కారాగృహముననుంచి రామరాయలుపట్టాభిషిక్తుఁడై విజయనగరసామ్రాజ్యమును బరిపాలించిన స్వార్థపరుఁడని మోసగాఁడసి తెలిపిన విధానమంతయు వట్టినిరాధారమైనసిద్ధాంతమని యీచిన్నజీవిత గ్రంథము బుజువుచేయుచున్నది. ఇంతకన్న నధికముగ వ్రాయుటకిష్టపడక వీనిగుణదోషములను గ్రహింపఁ జదువరులకే విడిచిపెట్టుచున్నాఁడను. నేనస్వస్థతగానున్నకాలమున నిట్టి విమర్శగ్రంథమును వ్రాయుటయు, నచ్చొత్తించుటయు సంభవించినందుననను, అచ్చుప్రతులను స్వయముగా దిద్దుకొనుటకు సాధ్యపడనందుననను నందందు నచ్చుతప్పులు పడియున్నవి. వానిని సాధ్యమగునంతవఱకు నేర్చికూర్చి శుద్ధపత్రమున సవరించితిని. ఈగ్రంథమునువ్రాయుటకుఁ దోడ్పడినగ్రంథములను పత్రికాలేఖనములను నందందుఁబొందుపఱచియే యున్నాను. ఏతద్గ్రంథకర్తలకును, వ్యాసలేఖనకర్తలకును నాకృతజ్ఞతావందనములను దెలుపుకొనుచున్నాఁడను.

గ్రంథకర్త.

విషయసూచిక.

ప్రథమ ప్రకరణము.

రామరాయలపూర్వులు, వీరహోమాళ్ళి రాయుడు, తాతపిన్నమరాజు, కొటిగంటిరాఘవరాజు, సోమదేవరాజు, రాఘవరాజు, పిన్నభూపాలుడు, ఆరవీటిబుక్కరాజు, రామరాజు, అవుకుతిమ్మరాజు, ఆదవేనికొండ్రాజు, శ్రీరంగరాజు.

రెండవ ప్రకరణము.

కృష్ణరాయలు, రామరాయలు, అచ్యుతరాయలు, రామరాయలు, చిన్నవేంకటాద్రి పట్టాభిషేకము, సలకముతిమ్మరాజు, రామరాయలు, సలకముతిమ్మరాజు ద్రోహకృత్యములు, అళియరామరాయల దండయాత్ర, సలకముతిమ్మయ యుద్ధము, సలకముతిమ్మయ మరణము.

మూడవ ప్రకరణము.

సదాశివరాయల పట్టాభిషేకము, వేంకటాద్రిసవాబరీదుల యుద్ధము, కళ్యాణికలుబరగిదుర్గములముట్టడి, జమ్మీదుకుతుబ్షా మరణము, ఇబ్రహీము పట్టాభిషిక్తుడగుట, కలుబరిగెయుద్ధము, మజీనెయొకయుద్ధము, అబ్దుల్లాతోయుద్ధము, విజయనగరగోల్కొండ యుద్ధము.

నాలుగవ ప్రకరణము.

రాయలగూర్చిన యపనిందలు.

ఐదవ ప్రకరణము.

విఠలుని దక్షిణదేశదండయాత్ర, సెంటుథోమువై దండ యాత్ర.

ఆరవ ప్రకరణము.

రక్షస్సగిడియుద్ధము.

ఏఁడవ ప్రకరణము.

రామరాయల ధర్మపరిపాలనము, దేవాలయపోషకత్వము, విద్వాంసుల పోషకత్వము, సరిహద్దుతగవుల పరిష్కారము.

౧

అభియుదాహరణములు

ప్రథమప్రకరణము

"సీ. పట్టాభిషేకవిపర్యయంబునఁ బ్రోలు
వెడలి ప్రియానుజు ల్వెంటఁ గొలువఁ
జిత్రకూటాభిఖ్యఁ జెలఁగు పెన్గొండ సాం
ద్రహరిద్వివేంద్ర నాదవనిఁ జొంది
ఖలజనస్థానవాసులఁ బల్వీర వధించి
మహిమ సలకఖరస్మయ మడంచి
వారివీరభటమహాహూద్ధతి నబ్ధి గంపింప
దుగమున గదిసి తద్రోహిఁ దునిమి
తే. యనఘుతరపార్థివేందిర నధిగ మించి
సాధుకర్ణాటవిభవసంస్థాపనం బు
పూని శరణాగతుల నెల్లఁ బ్రోచె రాముఁ
డతఁడు నిజచరితంబు రామాయణముగ."

"సీ. ఖలు నతిద్రోహి సల్కయతిమ్మని హరించి
సకలకర్ణాటదేశంబునిలిపె
నతుని వర్ధితునిఁ దత్సుతునిఁ బట్టముఁ గట్టి
కుతుపనమల్కన క్ష్మోణి నిలిపెఁ
బదిలుఁడై రాచూరు ముదిగల్లు గప్పంబు
సేయఁ గాంచ సపాదు సీమ నిలిపె
శరణన్నవుల్కనిజాముస కభయంబొ
సంగి తదీయరాజ్యంబు నిలిపె

గీ. నవని యంతయు రామరాజ్యంబు సేసెఁ
దనగుణమ్ములు కవికల్పితములు గాఁగ
సలవియె రచింప సత్కావ్యములను వెలయ
భూమి నొకరాజమాత్రుఁడే రామవిభుఁడు."

అని యేమహారాజు తనవిద్వాపరిషదంబున భూషణ ప్రాయుఁడుగా నుండి 'రామరాజభూషణుం' డనఁ బ్రఖ్యాతి వహించి మించినమహాకవిభట్టుమూర్తిచే పొగడ్తలఁ గాంచెనో అట్టి వీరశ్రీరామరాజును 'పెరిస్తా' యను నొకచరిత్రకారుఁ డొకయనామకుఁ డగుచరిత్రకారునివాక్యములను బురస్కరించుకొని తాను వ్రాసిన యొకచరిత్రగ్రంథముసం దొకపిటికిపంద నుగాఁ బ్రవేశపెట్టినవిధము సత్యాన్వేషణపరాయణు లగుచరిత్రకారు లెల్లరును బరిశోధించి విమర్శించి సత్యమును బ్రకటించుట మఱువఁ దగదు.

ఒకప్పుడు గోల్కొండనబా బగు, సుల్తానుకూలీకుతు బ్షాహ' విజయనగరసామ్రాజ్యముపై దండయాత్ర వెడలి సరిహద్దుల నున్నమండలములఁ గొన్నిటిని వశపఱచుకొని తురక సైన్యముల నచట నిలుపుట కిష్టపడక హిందూసామంతకుటుం బములోనివాఁడయినరామరాజును నధికారిగ నియమించె నఁట! అటుపిమ్మట మూఁడుసంవత్సరములకుఁ బిమ్మట విజాపురసుల్తా నగు, ఆదిల్‌షాహ' సైన్యములు కేవలము దోపిడికొనఁగోరి వచ్చి పైఁబడి రామరాజును వెడలఁగొట్టి దేశమునంతయుఁ గొల్లఁగొనఁగా రామరాజు పాఱిపోయి సుల్తానుకూలీకుతుబ్షాకు తనపరాభవమును విన్నపించుకొనె నఁట! అంతట సుల్తానుకూలీ కుతుబ్షాహ రామరాజునుగాంచి, 'ఛీ! పాఱుఁబోతా! నీవు నాదర్బారులో నుండఁదగవు; పొమ్ము;' అని దేశమునుండి వెడలఁగొట్టె నఁట! అంతట రామరాజు విజయనగరమార్గముఁ బట్టి కృష్ణదేవరాయలకడ నుద్యోగమును సంపాదించె నఁట! ఈవాక్యములు గోల్కొండపట్టణములో నుండెడినొక యనా మకుఁడైనచరిత్రకారుఁడు వ్రాసిన వని ఫెరిస్తా తాను వ్రాసిన చరిత్రమునం దెక్కించి యున్నవాఁడు.1 విజయనగరసామ్రా జ్యమును బరిపాలించినకడపటివంశమగు నారవీటివంశమును గూర్చినచరిత్రమును వ్రాయుచు హీరాసుఫాదిరి యీయనా మకుఁడయినచరిత్రకారుఁ డసుభనముతో వ్రాసినదియగుటచేత

---

(1) Ferista Vol. III p. 380; Aravidu Dynasty Vol. I p. 25.

దీనిని చులకనఁగాఁ ద్రోసివేయఁజాలమని వ్రాయుచున్నాఁడు.2 ఇదియెంతమాత్రము విశ్వాసపాత్రముగాఁ గన్పట్టదని రామరాయలయొక్కపూర్వోత్తరచరిత్రమును నిష్పక్షపాతబుద్ధితోఁ బరిశీలించినవారికిఁ బొడగట్టక మానదు. కనుక రామరాయలయొక్కపూర్వులచరిత్రమును ముందుగఁ దెలిసికొను టత్యావశ్యకముగనుక వారిచరిత్రమునుగూడ సంగ్రహముగా నిటఁ దెలుపుచున్నాఁడను.

—♦రామనాయలపూర్వులు♦—

దక్షిణహిందూదేశచరిత్రమునందుఁ గడుఁ బ్రఖ్యాతిఁ గాంచినవంశమునకుఁ జెందిననాఁడు రామరాజు. ఇతఁడాంధ్రుఁడు. కర్ణాటభాషలోఁ గన్నడకవి యగుతిరుమలార్యుఁడు గన్నడప్రభువయిన చిక్కదేవరాయల దగువంశావళి, చిక్కదేవరాయవంశావళి' యనుపేరిట వ్రాసినగ్రంథములో, ఆంధ్రకులదరామరాజం' అని రామరాజును ఆంధ్రునిగాఁ జెప్పియున్నాఁడు. ఇతనివంశము, రామరాజీయ' మనునామాంతరమును వహించిన, నరపతివిజయ' మనుగ్రంథములో పౌరాణికచంద్రవంశముతోఁ ముడిపెట్టఁ బడినది. ఇతని దాత్రేయసగోత్ర మని వర్ణింపఁ బడినది. ఇతనివంశమున చారిత్రికపురుషు లగునంద రాజును, చళుక్యరాజును, బిజ్జలరాజును పేర్కొనఁబడియుండుట చరిత్రమునకు విరుద్ధముగ నుండుటచేత విశ్వాసపాత్రముగఁ

(2) The Aravidu Dynasty Vol. I P. 19.

గన్పట్టుచుండలేదు. శిశునాగవంశము, శృంగవంశము, చళు క్యవంశము, కలచుఱీవంశము, చరిత్రమునుబట్టి వేఙ్వోఱు వం శము లనిస్పష్టపడుచుండఁగా వీనినన్నిటిని నేకవంశముగా వర్ణం చుట చూడఁగా విజయనగరసామ్రాజ్యము బరిపాలించిన పూర్వవంశముల వారివలెనె వీరివంశమునొక్క ప్రాశస్త్య మును ప్రకటించుటకై కవి ప్రయత్నించినట్లు గన్పట్టుచున్నది.

కాని, పండ్రెండవశతాబ్దిమధ్యమున బసవేశ్వరునివీరశై వమతము నెదుర్కొని ప్రాణములఁ గోల్పోయిన బిజ్జలుని వం శమువాఁడయినఁ గావచ్చు నని యూహించుటకుఁగూడ ప్రతి బంధక ప్రమాణము లగపడుచున్నవి. హైహాయాన్వయ మని శాసనములలో వక్కాణింపఁబడిన కలచుఱి వంశములోనివాఁడు బిజ్జలుఁడని పెక్కుశాసనములు దెలుపుచున్నవి. ఈబిజ్జలరాజు ౧౧౫౦ మొదలు ౧౧౬౭ వ సంవత్సరమువఱకు రాజ్యపరిపాల నము చేసిన చాళుక్యతైలోక్యమల్లుని సేనాధిపతిగా నుండి, ౧౧౬౭ వ సంవత్సరమున కళ్యాణపురాధీశ్వరత్వమును దానే యపహరించి ౧౧౬౭ వ సంవత్సరమునఁ జంపఁబడుట సుప్ర సిద్ధమైన చరిత్రాంశమై యున్నది. వీనితరువాత సోమేశ్వరుఁడు, సంకాముఁడు, అహవమల్లుఁడు ననుమూవురు కాలచుర్యరా జులు ౧౧౮౯ వ సంవత్సరము వఱకుఁ బరిపాలించిరి. తరువాత నీరాజ్యమును చాళుక్య నృపతి యగు నాల్గవ సోమేశ్వరుఁడు జయించి పరిపాలించె ననుటకూడ సుప్రసిద్ధమైన చరిత్రాంశమె.

ఇట్లుండ, సరపతివిజయ మనుగ్రంథమున బిజ్జలునికి వెనుక వానికుమారుని విడిచి, 'వీరహోమాళిరాయని' వానిమనుమని గాఁజెప్పి అతిశయోక్తులతో నాతని ప్రతాపమును వర్ణించి యున్నాఁడు కాని చరిత్రాంశముల వేనిని వేర్కొ-ని యుండ లేదు. అందువలన వీనియాధార్థ్య మెట్టిదో గ్రహింపసాధ్యము గాదు.

రామరాయల బిరుదుగద్యములలో, 'కళ్యాణపుర వరాధీశ్వర' అనుబిరుద మొకటి గనంబడుచున్నది. ఆబిరుదము క్రిందనే మఱియొక-చోట, 'కళ్యాణపురసాధక' అనుబిరుదముగూడఁ గనంబడుచున్నది. మొదటిది పూర్వులనుబట్టి వంశపారంపర్యముగ వచ్చుచున్నదిగను, రెండవది స్వవ్యక్తికి సంబంధించినది గను మన మూహింప వచ్చును. రామరాజునకు, 'కల్యాణపుర సాధక' యన్న బిరుద మెట్లునచ్చినదియు రాఁబోవు ప్రకరణమున వివరింపఁ బడును.

ఆనెగొంది సంస్థానమునందు, 'రాయవంశావళి' యను నొక గ్రంథము కలదు. ఆరాయవంశావళియు నీరాయవంశావళియు నొకేవంశావళికి సంబంధించిన వని మనము గ్రహింప వచ్చును.

ఆగ్రంథమునుబట్టి చూడఁగా నందుఁడనురాజు కిష్కింధలో, (ఆనెగొంది) గంగర మొదలు గండెఱ వఱకును, అతని కుమారుఁడు చాళుక్యరాజు గండెఱ మొదలు గగగఱ వఱకు పరిపాలనము చేసి రనియు, వీనికిమువ్వురు పుత్త్రులు గలరనియు

అందగ్రజుఁ డయినబిజ్జలుఁ డనునాతఁడు కళ్యాణపురమునకు రాజయ్యె నసియు, విజయధ్వజుఁ డను రెండవకొడుకు ౧౧౧౭ మొదలు ౧౧౨౬ నటకును ప్రభుత్వము చేసె ననియు, మూఁడవవాఁడు విష్ణువర్ధనుఁ డనియుఁ దెలియ వచ్చుచున్నది. విష్ణువర్ధనుఁ డనుమూఁడవవాసిం గూర్చి యేమియుం దెలియరాదు. విజయధ్వజుఁడే తుంగభద్రాతీరమునఁ దనపేఁట విజయ నగరమును నిర్మింపఁగా దానిని మాధవ విద్యారణ్యుల వారిప్రోత్సాహముచే సంగమరాజపుత్రుఁడగుహరిహరరాయ లతివిశాల మగుపట్టణముగాఁ జేసి విద్యానగర మని పేరుపెట్టి ప్రఖ్యాతికిఁ దెచ్చె ననియు, విజయనగర మను పూర్వపునామమె బహుజనవ్యాప్తిని బొంది చరిత్రమున నిలిచి యున్నదనియుఁ గొందరు వ్రాయుచున్నారు 1 దీనిని బట్టి కూడ బిజ్జలునివంశమువారు కళ్యాణపురము నందును, విజయధ్వజుని వంశమువా రానెగొందిపురమునను గొంతకాలము పరిపాలించి ఢిల్లీచక్రవర్తి యగుమహమ్మదు బీతుగ్లఖ్ దక్షిణహిందూస్థానముపై పలుతడవలు దండయాత్రలు సాగించిన సంక్షోభకాలమునఁ దమరాజ్యములను బోగొట్టుకొని యుందురు.

---

(1) ఈవిషయము 'అవిస్మృతసామ్రాజ్య' మనునర్థమిచ్చు Never-To-Be-Forgotten Empire (శ్రీయుత వెంగుళూరు సూర్యనారాయణరావు బి. ఎ. గారివిరచితము) అనుగ్రంథమునుండి గ్రహింపఁ బడినది గాని ఆనెగొందిసంస్థానములోని 'రాయవంశావళి' యనుగ్రంథముయొక్క మాత్రకను జూచి వ్రాసినది కాదు.

వీనిపూర్వులు కళ్యాణపురమును విడిచిపెట్టవలసివచ్చినను, కళ్యాణపురవరాధీశ్వరం' అనుబిరుదమును మాత్రము విడిచిపెట్టియుండలేదు. దక్షిణహిందూదేశమును బరిపాలించిన రాజవంశములలోనిరాజులు తమపూర్వులు గడించినబిరుదములను విడువక వంశపారంపర్యముగాఁ జెప్పుకొనుచు వచ్చుచుండుటచే నాయావంశసంప్రదాయ చరిత్రములకుఁ గొంతవఱుకు నైనఁదోడ్పడుట కవకాశ మిచ్చుచున్నవి.

—♦ వీరహొమ్మళిరాయఁడు ♦—

ఈవంశమునకు మూలపురుషుఁ డయినవీరహొమ్మళిరాయఁడనునాతఁడు పశ్చిమచాళుక్యసామ్రాజ్యభ్రంశముఁ దప్తమించుకాలమున నొకసామంతమాండలికుఁడుగాను సైన్యాధ్యక్షుఁడుగాను నుండినవాఁడయి యుండవచ్చునని యూహించుటలోఁ బ్రమాద మేమియును గానరాదు. పండ్రెండవశతాబ్దితుదను హొయిసలరాజయినవీరబల్లాలుఁడు గాంగవాడి, నోలంబవాడి, బనవాసిరాజ్యముల నాక్రమించుకొని పరాక్రమవంతుఁడై పరిపాలనముసేయుచు కళ్యాణపురముపై దండెత్తివచ్చి చాళుక్యనృపతి యగునాల్గవసోమేశ్వరుని సైన్యాధ్యక్షుఁడగు బొమ్మరాజు నెదుర్కొని యాతని గదనరంగమున నోడించి బిజ్జలునియొద్దనుండి గైకొన్నరాజ్యము నాక్రమించుకొనియెను. కర్ణాటభాషలో వ. బ. అనునక్షరములు, 'హొ' అనునక్షరముగ మాఱి యుచ్చరింపఁబడుట సాంప్రదాయసిద్ధమయిన

విషయమునకు ' బొమ్మ '. శబ్దము ' హొమ్మ ' గావచ్చును. అట్లగుట చేవీరుఁడైనబొమ్మరాజువీరహొమ్మాళిరాయఁడని కవి ప్రశంసించుట వింతవిషయము గాదు. కనుక నీబొమ్మ రాజుసంతతివాఁడయినమఱియొకబొమ్మరాజు హొయిసలరా దఘ్నులను పదుమూఁడవశతాబ్ద్యంతమున కళ్యాణనగరము నుండి పాఱఁద్రోలి స్వతంత్రుఁడై పరిపాలనము చేసి యుండును. అతఁడే యీవంశమునకు మూలపురుషుఁడయినవీరహొమ్మాళిరాయనిగా గ్రహింపవచ్చును. ఈవీరహొమ్మాళిరాయఁడు వైష్ణవమతసంప్రదాయాచారములుగలవాఁడనియు, దేవబ్రాహ్మణభక్తి గలవాఁడనియు, మాయాపురం బనునామాంతరముగలిగి యుండినగంగాపురమున ' చెన్నకేశవస్వామిని ' ప్రతిష్ఠాపించె ననియును, వీరనారాయణదేవచరణాంభోరుహారాధనానుసంప్రాపితసకలసామ్రాజ్యవిశేషభోగంబులును, పరమభాగవతసఖిత్వంబును, గల్గి పెద్దకాలము ధాత్రిఁ బరిపాలించు చుండె ననియు నరపతివిజయమునందుఁ గవి వర్ణించి యున్నాఁడు.

—♦ తాతపిన్నమరాజు—కోటిగంటిరాఘవరాజు ♦—

ఈవీరహొమ్మాళిరాయనిపుత్రుఁడు తాతపిన్నమరాజని నరపతివిజయమునందు మాత్రమెగాక ' ద్విపదబాలభాగవతము ' పీఠికలో నారవీటివంశమును వర్ణించుఘట్టమున దోనూరికోనేరునాథుఁడనుకవి:—

"సమితిలోఁ జెఱుకురాచనరేంద్రు గెలిచి
అలవుగా సప్తాంగహరణం బొనర్చి
పొలుపొందె భువిమన్నెవులి యనుపేర
బిరుదాంచితుఁడు తాతపిన్నభూవరుఁడు."

అని తాతపిన్నమరాజును గూర్చి వక్కాణించి యటు పిమ్మట—

"హరికాంతఁ బోలు నూరాంబిక యందు
ఘనశౌర్యుఁ డొకకోటిగంటిరాఘవుని
గనియె నతండు సంగ్రామంబు నందు
రాజిల్లుకంపిలిరాయసైన్యములఁ
దేజంబు మెరయంగఁ దెగువమై గెలిచి
గరిమ గైకొనియె నగ్గండరగూళ్ళి
బిరుదంబు సరిన్నృపుల్ పేరొక్కని పొగడ."

అని యతనిప్రథమభార్యాపుత్త్రుఁ డయినకోటిగంటి రాఘవరాజువీరకృత్యములనువర్ణించియున్నాఁడు. నరపతివిజయ మను గ్రంథమున వెంకయకవి తాత పిన్నమరాజు ప్రథమ భార్యనుగాని యామెకుమారుఁడగుకోటిగంటి రాఘవరాజును గాని ప్రశంసించినవాఁడుకాఁడు. తాతపిన్నమరాజు జయించిన చెఱుకురాచనరేంద్రుఁ డెవ్వఁడో యింతవఱకు చరిత్రమున కందియుండ లేదు. కాని వానికుమారుఁడు కోటిగంటి రాఘవ రాజు యుద్ధమునఁ గంపిలిరాయ సైన్యములను గెలిచి, గండర

గూళి' యనుబిరుదమును వహించినవాఁడని కవిచెప్పిన దానిని బట్టి కొంతచరిత్రమును దెలిసికొనుట సాధ్యముకాఁగలదు.

నరపతివిజయమునఁదు వక్కాఁణింపఁబడిన తాతపిన్నమ రాజు బిరుదగద్యములో 'సమస్తసుచారచెఱుకురాచనాయక రాజ్యసప్తాఙ్గహరణ' అని చెఱుకురాచనాయకుని ప్రశంసగన్న ట్టుచున్నది గాని కంపిలిరాయనిగెల్చి 'గండరగూళి' యనుబిరు దము గైకొన్నవిషయము ప్రశంసింపఁబడియుండలేదు. అయిన నియ్యవి నిజమగు చరిత్రమును సూచించునవిగా నున్నవనుట కనుమానింపఁ బనిలేదు.

ఇందుఁ బేర్కొనఁబడినకంపిలిరాయఁ డెవ్వఁడో మనము ముందుగఁ దెలిసి కొనవలసియున్నది. కంపిలి కృష్ణానది కుప శాఖ యగు తుంగభద్రానది యొక్క దక్షిణపుటొడ్డున యానె గొందికి నెమురుగ నున్నది. శివకవులలో గంగాధరుఁ డనునొక కవి 'కుమారరామనచరితె' యను కన్నడభాషాకావ్యము నొక దాని రచించి యందు కంపిలి రాజులచరిత్ర మభివర్ణించి యున్నాఁడు. ఈకావ్యమున కుమారరామనతండ్రి కంపిలిరా యఁ డనివక్కాఁణింపఁబడి యుండెను. కంపిలిరాయని తండ్రి ముమ్మడిసింగనయనియు, ఇతఁడు దేవగిరి రాజధానిగా మహా రాష్ట్రదేశమును బరిపాలించిన సేవణవంశీయుఁ డగు రామదేవ రాయనికొలువున్న నొకదుర్గాధిపతిగ నుండి, యాతనిమరణానంత రమున నతనిమేనల్లుఁ డగు మల్లదేవుఁడు రాజ్యమాక్రమించు కొన సందున కీయ్యకొనక, ముమ్మడిసింగన వాని నెదుర్కొని

కదనరంగమున వానిసంహరించి, రాజ్యముతా నాక్రమించు కొని, తురకల దొత్తిడివలన దేవగిరిని విడిచివచ్చి, కంపిలిరా జధానిగఁ జేసికొని, కొంతకాలము పరిపాలనముచేసి మరణించె ననియు, అటుపిమ్మట వానిమంత్రియగుబైచప్పయను నాతఁడు వానికుమారుఁడయినకంపిలిరాయనికిఁ బట్టము గట్టెననియు, నా గ్రంథమున వర్ణింపఁ బడియుండెను. మఱియు నా గ్రంథమున కంపిలిపురమునఁ బ్రతిష్ఠాపింపఁ బడియున్న సోమేశ్వరదేవుని వర ప్రసాదమున జనించిన వాఁడగుటచేతఁ దమకుమారునికిఁ గం పిలిరాయ డనిపేరు పెట్టిరనికూడ వక్కాణించి యున్నవాఁడు. కనుక బాలభాగవతమునఁ బేర్కొనఁబడిన కంపిలిరాయుఁ డను నామమొకవ్యక్తినామమే యైనయెడల కొటిగంటిరాఘవరాజు వీనిసైన్యములనేజయించి 'గండరగూళి' యనుబిరుదము గైకొ న్నవాఁడని చెప్పవలసి యుండును. కంపిలిరాయుఁ డనునది వ్యక్తినామముగాక కంపిలిప్రభు వనియర్థము చేసికొన్నపక్ష మున మఱియొకవిధముగాఁ జెప్పనలసియుండును.

ఈవంశములోని రెండవశాఖకు సంబంధించిన విజయధ్వ జునివంశము లోనివాఁడగు జంబుకేశ్వరరాయ లానెగొంది పుర మున కధీశ్వరుఁడై యున్నకాలమున ఢిల్లీచక్రవర్తి పక్షమునఁ బ్రతినిధిపాలకుఁడుగా ఘూర్జరదేశమును బాలించుచున్న 'బహా దుద్దీ' ననువాఁడు చక్రవర్తిని సలక్ష్యము చేసి స్వతంత్రపరిపా లనముచేయ నారంభించినపుడు వానిజయించి పట్టుకొని వచ్చు టకై చక్రవర్తి 'ఖాజాజెహాన్' అనువానికిఁ గొంతసైన్యము

నిచ్చి పుపఁగా నతఁడు ‘బహాఉద్దీన్’ సైన్యములను దలపడి యుద్ధమున జయించి వానిం బట్టుకొనఁ బ్రయత్నించెను గాని వాఁడు తప్పించుకొని పాఱిపచ్చి ఆనెగొందిపురాధీశ్వరుఁ డైన జంబుకేశ్వరరాయలను శరణువేఁడగా నతఁడభయదాన మొసంగెను. జంబుకేశ్వరుఁడు ‘బహాఉద్దీ’ నునకు గట్టుణ మొసంగెనను సమాచారమును చక్రవర్తివిని కోపోద్దీపితుఁడై ప్రఖ్యాతిఁగాంచిన చెందేరి, బుదావ్రాను, మాళవసైన్యముల నసంఖ్యాకముగాఁ జేర్చుకొని దండెత్తివచ్చి యానెగొందికి సమీపమున నున్నకంపిలిదుర్గమును ముట్టడించి హిందూసైన్యము నోడించి యాదుర్గమును తొలుత స్వాధీనపఱచుకొని, మల్లికునాయబు’ అనువానినిఁ దనకుఁ బ్రతినిధి పాలకునిగా నియమించి కొంతసైన్యముతో వానినచట నిలిపి యానెగొంది ముట్టడింపఁ బోయెను. ఈభయంకరమైనవార్త విని జంబుకేశ్వరరాయలు తనసేనల సన్నిటిని సమకూర్చుకొని తాను ముందుగా నెదురు వచ్చి మారుకొని ఘోరసంగ్రామము గావించెనుగాని తనకు జయముకలుగు నన్నధైర్యము లేకపోవుటచేతను, శరణాగతుఁడైనబహాఉద్దీనుని వానికి వశ్యపరచి తానావిపత్తునుండి తప్పించుకొనుటద్రోహమని తలపోయుట చేతను, తెంపరితనము వహించి తనస్త్రీల నెల్లర నగ్నిప్రవేశ మగునటులు గావించి శత్రువుల మాఁగొఁకని ప్రాణములున్నంతవఱకుఁ బోరాడి తుదకు వీరస్వర్గమును గాంచెను. మహమ్మదుబీన్‌తుఘ్లఖ్ ఆనెగొందినిబట్టుకొనియెను. ఇతనికి దాయాదు లయినకొటిగంటిరాఘువరాజును,

వీనికి సవతిసోదరుఁడయినసోమదేవరాజు లీసమాచారము దెలియ రాఁగా నన్నదమ్ము లిరువురును విశేషసైన్యముల సమకూర్చు కొని కొటిగంటిరాఘువుఁడు కంపిలిదుర్గమును, మల్లికునాయబు సైన్యములను, సోమదేవుఁడు మహమ్మదుబీన్‌తుఘ్లఖ్ సైన్య ములను ముట్టడించి ఘోరసంగ్రామము సలిపియుందురు.

కంపిలిరాయఁ డయినమల్లిక్‌నాయబుని సైన్యముల నెదుర్కొని యుద్ధముచేసి యపారవిజయమును గాంచి వానిని దేశమునుండి తరుమఁగొట్టి ‘గండరగూళి’ యనుబిరుదమును బొందినవీరయువకుఁడు కొటిగంటిరాఘవరాజేగాని యన్యుఁడు గాడని తలంపవలసి యుండును. రాఘవరాజు కొటిగల్లుదుర్గ మును స్వాధీనపఱచుకొని సద్దుర్గాధ్యక్షుఁడుగ నుండుటచేతనే కొటిగంటిరాఘవరా జనిదివ్యపదబాలభాగవతమునఁ బేర్కొనఁ బడుట సంభవించెను. ఇతఁడువహించిన ‘గండగగూళి’ యను బిరుదమునే వీనితరువాత నళియరామరాజు పెదతండ్రి యగునవ్వకుతిమ్మరాజువహించియున్నటుల “సంగరాంగణ చర్యకంపిలిరాయసప్తాంగగండరగూళిసద్బిరుదాది సంగ్రహణో జ్జ్వలా” యనుపద్యబాలభాగవతములోనివాక్యమువలన గన్ప ట్టుచున్నది. ఈతిమ్మరాజుకాలమున కంపిలిరాజ్యము లేదు. కావున నితఁ డారాజ్యమును జయించి సాధించినబిరుదము గాదు. అయినను పూర్వులువహించినబిరుదముల గూడవంశ పారంపర్యముగఁ దత్సంతతులవారు వహించుట గలదనిసమన్వ యించు కొనవలయును.

—♦ సోమదేవరాజు ♦—

తాతపిన్నమరాజునగు ద్వితీయభార్యయైన గొంకలదేవి యందుసోమదేవుఁ డనుమఱియొకకుమారుఁడు పుట్టెను. ఈసోమదేవరాజు సల్పినవీరకృత్యము లత్యద్భుతములుగా నున్నవి. ఈవీరయోధునికాలము దెలిసికొనుట కొక్కనామముతోఁ గూడుకొన్నచరిత్రాంశ మొకింత సూచింపఁ బడుచున్నది. ద్విపదబాలభాగవతమునందు :—

“ మఱియు నతండాజి మహామదుమలక
గరకరియలిగి యగ్గలికఁ బుట్టించి
బెలుకురి యాతండు బిడపే రిడిన
డ
దలకెల్లఁ దొలగించి దయచేసి కాఁచె
తెలివి నర్వదినూరు తేజీల నచట
గలుగునర్థులకు దానంబుగా నొసఁగె. ”

అనియును, మఱియు నరపతివిజయమునందు.

“ సీ. కదనరంగంబునఁ గరితురంగమవీర
వితతిఁ దోఁ బలుమాఱు విఱుగఁదోలి
యమితోగ్రశౌర్య మహామ్మదుఁ బట్టి నీ
పేరు పెట్టెదన గుమారున కది
గాక భవత్పావకమలంబు నుదు రంట
దండంబుఁ బెట్టెదఁ దన్నుఁ గాచి

విమువు మన్నను గాచి విడిచి యర్థులకును
షష్టిశతంబుల నశ్వముల వాసి
తే. చేత నిప్పించి శరణన్నఁ బ్రీతిఁ గాచు
బిరుదుతగునీతనికె యని ధరణిపతులు
సన్నుతింపఁగ నాదిరాజన్య చర్యఁ
దేజరిలె సోమదేన ధాత్రివరుఁడు."

అని వర్ణింపఁబడుటవలన నీసోమదేవరాజు తనకుశత్రువును మహాపరాక్రమవంతుఁడు నగుమహమ్మదుమలకను పలుమాఱు యుద్ధములలో జయించుటయెగాక యొకప్పుడు వానిని పట్టుకొని బంధించి నప్పుడాతఁడు 'రాజన్యా! నీపాదములను బట్టుకొని నమస్కరించుచున్నాను; నాకుమారునకు నీపేరుపె ట్టెదను; నన్నుఁగాచి రక్షించు' మనివేఁడుకొనఁగా దయతో వానిని విడిచిపెట్టి వానిచేత నర్థులకు నాఱువేల యశ్వముల దానమిప్పించెనని దెలియుచున్నది! ఇందుపేర్కొనఁ బడిన మహమ్మదుమలక క్రీ. శ. ౧౩౨౮ మొదలు ౧౩౫౧ వఱకుఁ బదునేఁడుసంవత్సరములు కలుబరగి పట్టణము రాజధానిగాఁబరి పాలనము చేసినబహమనీసుల్తా నగుమొదటి మహమ్మదుషాహా యని రంగస్వామి సరస్వతిగారు గుర్తింపఁగా డాక్టరుకృష్ణస్వామి అయ్యంగా రామోదించినారు. ఇంతటితోవిరమించినఁ జక్కఁగానుండెడిది. అట్లుగాక సోమదేవరాజు విజయనగరచక్రవర్తుల లోమొదటివారలయిన హరిహర, బుక్క, రెండవ హరిహరుల సేనానులలో నొక్కఁ డయియుండవలయు ననిగూడ రంగ

స్వామిసరస్వతిగారు వ్రాయుచున్నారు.[5] మహమ్మదుమలకబహమనీసుల్తానగు మొదటిమహమ్మదుషాహా యని సంశయమావంతయు లేక యూహించి నప్పుడింతకన్న నెక్కువయూహాకవకాశమిచ్చుటసంభవము.

ద్విపద బాలభాగవతమునఁ గాని, నరపతివిజయమునఁ గాని వర్ణింపఁబడిన సోమదేవుని వీరకృత్యములుగాని, బిరుదగద్యములుగాసి తదితరచర్యలుగాని వీరియూహాలను బలపఱచునవి గావు. ఏమన సోమదేవునివీరకృత్యము లన్నియు బహమనీరాజ్యము దక్కనులో స్థాపింపఁబడుటకుఁ బూర్వమె జరిగిన వనియాగ్రంథములలోని వర్ణన లవకాశమిచ్చుచున్నవి గాని యటుపిమ్మట జరిగినవిగా నవకాశమిచ్చుచుండలేదు.

"నయవిశారదుఁడు పిన్నయసోమ విభుఁడు
జయశాలి భూపాల సార్వభౌముండు."

అని కోనేరునాధకవి ద్విపదబాలభాగవతమునఁ జెప్పియుండినవిషయము కవివర్ణనాంశమైనయతిశయోక్తిగ భావింపరాదు. అట్లుభావించుట సత్యచరిత్రమునకు వెల్తి కల్పించినవార మగుదుము. ఇక్కాలమున మనము సోమదేవుఁడుసార్వభౌముఁ డయినదియు లేనిదియుఁ గుర్తింపఁ జాలనంతటిదౌర్భాగ్యస్థితియందున్నను, ఇంచుక జాగరూకతతో నాకాలరాజకీయపరిస్థితులను బరిశీలించితి మేని సత్యము గోచరింపక మా

---

(5) Sources of Vizianagar History Introduction P. 7 No. 28 P. 80.

నదు. ఆకాలమునసొకస్వతంత్రసామ్రాజ్యమును నిర్మాణముఁ
జేయసంకల్పించిన హరిహరబుక్కరాయాదులవలెఁ జాళుక్యసా
మ్రాజ్యమువంటి యొకస్వతంత్రసామ్రాజ్యమును నిర్మాణ
ముఁజేయసంకల్పించి సార్వభౌమబిరుదము వహించి కృషిచేసిన
యొకస్వతంత్రప్రభు వనియె మనము నిశ్చయింపవలసియుం
డును గాని కర్ణాట సామ్రాజ్యాధీశ్వరు లగుహరిహరబుక్కరా
యాదులకు లోఁబడి పరిపాలనముచేయుచు బహమనీసుల్తా నను
మొదటిమహమ్మదుషాహాత్రోఁ బోరాడినవాఁ డనియూహింప
రాదు. ఇతనిబిరుదములలో "మాళవరాజేంద్రమస్తకశూల"
యనియు, 'హొసబిరుదురగండ' యనియు, రెండుబిరుదము
లున్నట్టు బొలభాగవతమునందును, నరపతివిజయమునందును
బేర్కొనఁబడి యున్నవి. ఈరెండుబిరుదములు నీతఁడు హరి
హరబుక్కరాయాదులకు సామంతుఁడు గాఁడని విశ్వసించుటకుఁ
దోడ్పడుచున్నవి. ఎట్లన మాళవరాజేంద్రుఁడు ఢిల్లీసుల్తా నగు
'మహమ్మదు-బీన్-తుఘ్లఖు' నకుఁ గప్పము గట్టుసామం
తుఁడుగాని బహమనీసుల్తా నగుమహమ్మదుషాహకు సామం
తుఁడు గాఁడు. ఈబిరుదములనుబట్టి యితఁడు క్రీ. శ. ౧౩౧౦
౧౩౪౭ సంవత్సరముల మధ్యకాలమున నున్నట్టు మనము నిశ్చ
యింపవలసి యుండును. ఈకాలమున ఢిల్లీచక్రవర్తు లగు
మహమ్మదుఘతస్తులు విజృంభించి మూఁడుహిందూస్వతంత్ర
సామ్రాజ్యములను నాశనముఁ గావించి దక్షిణహిందూస్థా
నము నంతటను గల్లోలము గావించిరి. క్రీ. శ. ౧౩౧౮లో

దేవగిరి రాజధానిగాఁ గలమహారాష్ట్రసామ్రాజ్య మడుగంటి నది. ౧౩_వ శతాబ్దిలో నోరగల్లు (ఏకశిలానగరము) రాజధానిగా గల యాంధ్రసామ్రాజ్యము విచ్ఛిన్నమైపోయినది. ౧౩_వ శ్రీ హాలెవీడు (ద్వారసముద్రము) రాజధానిగాఁ గల ప్రాచీనకర్ణాట సామ్రాజ్యముభగ్నమైపోయినది. అంతటితో నిరుస్సాహముఁ జెంది హతశేషులగుమహారాష్ట్రాంధ్ర కర్ణాటవీరులూరకయుండ లేదు. నూతనస్వతంత్రసామ్రాజ్యములను స్థాపింపవలయు ననివిశ్వప్రయత్నములను గావించి హిందూసంఘమతసంరక్షణమే ప్రధానాదర్శముగాఁ బెట్టుకొని నూతనశత్రువు లగుమహామ్మదుమతస్థులు దక్షిణహిందూస్థానమున స్థావర మేర్పఱచుకొన కుండఁజేయవలె ననువీరాగ్రగణ్యులై ప్రవర్తించి తమజీవితములు ధారపోసిరి. అట్టి మహావీరులలోనివాఁడు సోమదేవుఁడు. వీనికాలమున మనము గుర్తించుటకు మూవురుమలకలు గొప్పవారు గాన్పించు చున్నారు. వారిలో నిరువుర సమానపరాక్రమవంతులు. వారిరువురే దక్షిణహిందూదేశముపై పెక్కుదండయాత్రలు సాగించి దక్షిణదేశమునంతయు సంక్షోభముఁజెందించినవారు. 'అల్లాఉద్దీన్ఖిల్జీ' అను ఢిల్లీచక్రవర్తిబానిసవాఁడయిన 'మలిక్ కాఫుర్' అనువాఁడు మొదటివాఁడు; ఢిల్లీచక్రవర్తియై 'మహమ్మద్-బీన్-తుఘ్లఖ్' అనుబిరుదమునుబొందిన 'మలిక్ ఫకీరుద్దీన్ జూనా' అనువాఁడు రెండవవాఁడు. ఈరెండవవాఁడు క్రీ. శ. ౧౩_వ శతాబ్దమున ఢిల్లీసిం

హాసనము నధిష్ఠించుటకుఁ బూర్వము ' అలూఘ్‌ఖాన్ ' అను నామాంతరము గూడఁ గలిగి యుండెను. ' మలిక్, ముల్క్, ' శబ్దములను ' మల్కా, మలక, ముల్కా, ములక ' యనుశబ్దము లనుగా మార్చి తెలుఁగుకవులు తమతమ ప్రబంధములలోను, శాసనములలోను ప్రయోగించి వ్యవహరించుట గలదు. కనుక బాలభాగవతమున ' మహమ్మదుములక ' యని చెప్పఁబడిన వాఁడు మహమ్మదుబీన్‌తుఘ్‌లఖ్ అని బిరుదముఁ బొందినమలిక్ ఫకీరుద్దీన్‌జూనా యనురెండవవాఁ డనినాయభిప్రాయము. ఇతఁడు క్రీ. శ. ౧౩౩౮ సంవత్సరమునఁ దనకు శత్రువగు ' బహా ఉద్దీను ' నకు రక్షణ మొసంగినాఁ డనుకారణముచే జంబుకేశ్వర రాయలపై దండెత్తివచ్చినాఁ డనియు నాయుద్ధములో జంబు కేశ్వరుఁడు వీరమరణము నొందఁగా నీదుర్వార్త విని బహుళ సైన్యముతో వచ్చి కళ్యాణపురాధీశ్వరుఁడయినసోమదేవరాజు మహమ్మదుబీన్‌తుఘ్‌లఖ్ సైన్యములఁ దలపడి కదనరంగమున వానినోడించి పరిభవించిపంపినవిషయమును రాఘవరాజును గూర్చి వ్రాయుసందర్భమున సూచించియున్నాను. ఈసంవత్స రమునాటికి బహమనీరాజ్యముగాని విజయనగరరాజ్యముగాని యేర్పడి యుండలేదు. ఈయుద్ధమునుగూర్చి మహమ్మదీయ చరిత్రకారులు వేఱువిధముగా వ్రాసినారు. ఈయుద్ధములోఁ జక్రవర్తికే జయముగలిగె ననియు, ఆనెగొంది వానివశ మయ్యెననియు, బహఉద్దీనునితోఁ బాటు మఱియొకరు మంత్రి వర్గములోఁ జేరినవారిని చెఱపట్టె ననియు, వారిలో జంబు

కేశ్వరునిమంత్రి హరిహరరాజును, కోశాధ్యక్షుఁడగుబుక్కరాజు గూడ నుండె ననియు, ఢిల్లీచక్రవర్తి రాజ్యమును వశపఱచు కొని యాప్రదేశమునకు ' మలిక్‌నాయబ్ ' అనువాని నధికారినిగా నేర్పఱచి చెఱపట్టి యుంచినయార్గురిని వెంటఁ దీసికొని ఢిల్లీనగరమునకు వెడలిపోయె ననియు, ఎప్పుడు చక్రవర్తి వానిసైన్యములతోఁ దమదేశమును విడిచిపెట్టి వెడలిపోయెనో యానాటనుండియు ' మలిక్‌నాయబు ' నకు ప్రజలు వశ్యులు గాక దిక్కరించి పోరాడుచున్నందున వారిశౌర్యోత్సాహము లను స్వాతంత్ర్యప్రీతిని మెచ్చుకొని యచట రాజ్యముచేయుట తనకుసాధ్యము కాదని తలంచి చక్రవర్తికి దేశస్థితి నంతయుఁ దెలియఁ జేయఁగా నాతఁడు ప్రీయమోహించి తనకడ బండెలో నున్నహరిహరునకు రాజ్యము నొసంగి బుక్కరాజును వానికి మంత్రిగా నియమించి తమకుసామంతులుగనుండు నట్లొప్పిం చుకొని వారలను కారాగారమునుండి విముక్తులను గావించి వారిదేశమునకుఁ బంపినతరువాత ' మలిక్‌నాయబు ' ను దన కడకు రప్పించుకొనె ' ననియు మహమ్మదీయ చరిత్రకారులు వ్రాసి యున్నారు. ఇవి సత్యములు కావు. ఈదండయాత్రలో మహమ్మదుబీన్‌తుఘ్లఖ్ గొప్పదెబ్బ తిన్నాఁడు. ఆదెబ్బతీసిన వాఁడు సోమదేవరాజు. ఈదెబ్బతో మహమ్మదు బీన్‌తుఘ్లఖ్ దక్షిణహిందూదేశ దండయాత్రలు సాగించుట నిలిచి పోయినది. చక్రవర్తియంతటివాని నోడించి కదనరంగమునఁ జెఱపట్టుటయు, అతఁడు ' మహాప్రభూ ! నాకుమారునకు

నీపేరు పెట్టుకొందును ; నన్ను రక్షించివిమువు మనిపాదములను బట్టుకొని వేమకొన్నందున శరణాగతరక్షణము వీరపురుషధర్మము గావున దానిఁ బాటించి వానివిడిచిపుచ్చి తనసర్దారులుకోరఁగా నాఱువేలయశ్వములను వానిచేత వారల కిప్పించుటయుఁ దట స్థించి నఫుమ కలిగిన నవమానముకంటె నెక్కువయవమాన మేముండును ? దీనిని గప్పిపుచ్చఁగోరి మహమ్మదీయచరిత్ర కారులు పైవిధముగాఁ గథ మార్చి వ్రాయుట సంభవించినది గాఁ దోఁచుచున్నది. ఈపరిభవమును చక్రవర్తి భరియింపఁ జాలక పిచ్చిపట్టిపోయి తనరాజధాని ఢిల్లీనగరమునుండి దేవ గిరికి మార్చవలె నని ప్రయత్నించెను. ఢిల్లీ పురవాసు లను బెక్కండ్రు ధనికులను ఢిల్లీ విడిచి రావలసిన దని నిర్బంధపఱచెను. అనేకవేలసంఖ్యలవారిని ఢిల్లీనుండి బయ లుదేఱఁ దీయఁ గలిగెనుగాని వారెవ్వరును ప్రాణములతో దేవగిరి చేరియుండలేదని ఇబూబచూతా ' యనుచరిత్రకా రుఁడు వ్రాసి యుండెను. ఇతఁడు చక్రవర్తికి సమకాలికుఁడు గావున గొంతనిజముచెప్పి యుండు నని విశ్వసింపవచ్చును. ఆనెగొందిపై సాగించినదండయాత్రలోఁ గూడ ప్రఖ్యాతము లయినమాళవసైన్యము లుండి వానిపక్షమున హిందూరాజు లతోఁ బోరాడియుండిరి గావునఁ దత్సైన్యముల కధికారిగనున్న సేనాని తురకసర్దారుని జయించియుండుటచేతనే సోమదేవరా జును ' మాళవరాజేంద్రమస్తకశూల ' యనుబిరుదముగలవా నిగా బాలభాగవతగ్రంథకర్త వకాఁగణించుట సంభవించెను.

ఖితఁడు వహించిన ' ఆకులపాటివీరక్షేత్ర భారతీమల్ల ; ముది గంటి భారతీక్షేత్రమల్ల ; ఆనెగొంది వీరక్షేత్ర భారతీమల్ల ; కుంతివీరక్షేత్ర భారతీమల్ల; ఆకులపాటిముదుగంట్యానెగొందికుం తిసరవిజయలచ్ఛ్మసమచ్ఛీకరణలచ్ఛిత ; వీరక్షేత్ర భారతీమల్లబిరుద భరితానుభావ; ' అనుబిరుదమునుసోమదేవునకును ఢిల్లీచక్రవర్తి యగుమహమ్మదుబీన్‌తుఘ్లఖునకును జరిగిన యుద్ధములందుఁ బై చెప్పినయూనెగొందిసమీపదేశమంతయును వీరక్షేత్రముగా (యుద్ధరంగము) నుండె నని దెలుపుచున్నది. మఱియు నితఁడు సర్వతంత్రస్వతంత్రుఁడై విజృంభించె నని చాటుచున్నది. ఇంతియగాదు. ' హొసబిరుదురగండ, రాయరణరంగభీభత్స రాయరాహుత్తరగండఁ ' బిరుదములను వహించుట కర్ణాటసా మ్రాజ్యాధీశ్వరునకు సామంతుఁడు గాఁడనియు స్వతంత్రుఁ డనియు, వారలకుఁ బ్రతిస్పర్థిగాను శత్రువుగాను, నుండె నని దెలుపుచున్నవి. అట్లు ప్రతిస్పర్థవహించి పోరాడినవారు వీనికిఁ సమకాలికు లయినకంపిలిరాయఁడును, వానిమంత్రులును వాని తరువాత రాజ్యపరిపాలనమునందు ఢిల్లీచక్రవర్తిచేత నెలకొల్పఁ బడినవారును నగుహరిహరరాయలును, బుక్కరాయలు నై యున్నారు. పయిబిరుదము లన్నియును సోమదేవరాజు హరి హరరాయ లనువానితమ్ముని బుక్కరాయలను తుంగభద్రానది కుత్తరభాగమునుండి దక్షిణభాగమునకుఁ దమిమిసచరిత్రభాగ మును దెల్పుబిరుదములుగాని యన్యములు గావు. హొసబిరు దుగలవారు హొసపట్టణవాసు లగువీరులకుఁగాని తత్సాలకులకు

గాని వర్తింపఁ గలదు. వారికి మృత్యుప్రదుఁ డనుసర్థమునసే ‘హొసబిరుదురగండ’ బిరుదము వర్తించు ననిస్పురింపను. రాయరణరంగమును భీభత్సముచేయువానికే ‘రాయరణరంగభీభత్స’ యనుబిరుదమును, రాయనిరాహుత్తులకు మృత్యుప్రదుఁడగువానికే ‘రాయరాహుత్తురగండ’ బిరుదమును వర్తింపఁ గలవు. మఱియు, ‘సకలనరదేవచూడామణి’ యనుబిరుదము స్వతంత్రుఁడైనరాజునకు వర్తించునదిగాని యొకసామంతప్రభువునకు వర్తింపరానిది. అట్టిబిరుదము సోమదేవునకుఁ గలదు. క్రీ. శ. 1362 వ సంవత్సరమున ‘హసన్‌గంగూ’ బహమనీరాజ్యమునుస్థాపించుటకుఁ బూర్వము సోమదేవరాజుకళ్యాణపురమును గాని, అనెగొంది రాజధానిగా నొకమహాసామ్రాజ్యమును నిర్మాణముఁ జేయవలయు ననిసంకల్పించి వీరాగ్రగణ్యుఁడై కృష్ణాతుంగభద్రానదీమధ్యస్థభూభాగము వీరక్షేత్రముగాఁ జేసికొని విహరించినది సత్యమని యొప్పుకొనకతప్పదు.

క్రీ. శ. 1336 వ సంవత్సరమున విద్యానగరమునిర్మింపఁబడినట్లును, దానిని రాజధానిగాఁ జేసికొని మొదటిహరిహరరాయలు పరిపాలనము చేసినట్లును, మొదటిహరిహర, బుక్కరాజుల కాలమూరు, ఎరగుడిపాడు శాసనములవలనఁ దెలియుచున్నది. తుంగభద్రానది కుత్తరభాగము నందలి దేశమును సోమదేవరాజును, దక్షిణభాగమును మొదటిహరిహరరాయలునునేకకాలమునఁ బరిపాలించుచుండిరి. సోమదేవరాజు తుంగభద్రకు దక్షిణమున నుండుదేశమును బరిపాలించి యుండలేదు.

ఇతనిబిరుదగద్యములో "ఏకదివసఘటికైకధాటీహతావృతకోట రాచూరుసాతానికోటకందనవోలుయాతగిరికలువకొల్లు మొసలి మడుగుగంగినేనికొండాభిధానసప్తదుర్గవర్తి" యనునద్భుతబిరు దమున్నట్టు గన్పట్టుచున్నది. (1)

ఒక్కదినములోపలనే కోటరాచూరు, సాతానికోట, కందనవోలు, యాతగిరి, కలువకొల్లు, మొసలిమడుగు, గంగి నేనికొండ దుర్గముల నీతఁడు స్వాధీనపఱచుకొనియె నని పైబిరు దము దెలుపుచున్నది.

ఈయేడుదుర్గములను 'వరుసతోసాధించి' యని నర పతివిజయమునంచుండి ఒక్కనాఁడే లగ్గలఁగొన్న ప్రస్తావము

---

(1) బిరుదుగద్యము:—"జయజయ, నిఖిలమహాభాగవతముఖ్యవిఖ్యా తకీర్తి, ఏకదివసఘటికైకధాటీహతావృతకోటరాచూరుసాతానికోటకందన వోలుయాతగిరికలువకొల్లుమొసలిమడుగుగంగినేనికొండాభిధాన సప్తదుర్గవ ర్తి, స్థలదుర్గగిరిదుర్గజలదుర్గవనదుర్గచౌరాశిదుర్గవిఫాల, సముద్ఘుష్యమానబిరు దాపదానహళహళికాకర్ణనపులకితకపోల, నాకులపాటిముదుగంట్యానెగొం దికుంతిసరవిజయలక్ష్మీసమక్షీకరణలక్షిత, ఆకులపాటివీరక్షేత్రభారతీమల్ల, ముదుగంటివీరక్షేత్రభారతీమల్ల, ఆనెగొందివీరక్షేత్రభారతీమల్ల, కుంతివీర క్షేత్రభారతీమల్ల, వీరక్షేత్రభారతీమల్లబిరుదభరితానుభావ, స్వభావగాం భీర్యాంబోనిధి, సత్యగుణవానుదేవ, సకలనరదేవచూడామణి, అసిభరణ పటిమసహదేవ, ఆదిదేవ, సుపర్వమణీమణిస్తుత, వరద, భయద, హూసబి రుదరగండ, వీరప్రతాపబిరుద, బిరుదుమన్నెరగండ, పురిగొలనురక్షణ, శరణాగతత్రాణబిరుద, రాయరణరంగభీభత్స, రాయరాహుత్తరగండ, యైవరగండ, గండరగండ, తాతపిన్నమరాజతనూజ, సోమదేవరాజ, విజయీభవ, దిగ్విజయీభవ."

లేనికతన మామిత్రులగు రంగస్వామిసరస్వతిగారు నరపతివిజ
యమునం దట్లుగానబాదనియు నియ్యది తరువాతి కాలమున
కడపటిసామ్రాజ్య దర్బారులచేఁ గల్పింపఁ బడినదనియు నభి
ప్రాయపడిరి. కాని నరపతివిజయము కిన్నను పూర్వము ప్ర.
శ. ౧౫౬౯ సంవత్సరమున రచింపఁబడిన బాలభాగవతము
నందు "ఒక్కనాఁడు లగ్గలుగొన్నవాఁడు" అని వ్రాయఁబడిన
విషయము వాకెటేంగి యుండరు. పైబిరుదు గద్యముగూడ
రామరాజీయములోనిదని యెత్తి తమగ్రంథమునఁ బ్రకటిం
చియుఁ దిన్నగ చూడక వ్రాసినది. బాలభాగవతమునందు:—

"నరులకసాధ్యమైన మొసలిమడుగు
ధరనెన్నఁ దగినసాతానికోటయును
కడుమతింపఁగఁ జాలు కందనవోలు
కడిమి విశేషంబు గలకల్వకొలను
అరుదైనరాచూరు నల యాతగిరియు
నిరుపమంబగు గంగినేని కొండయును
ననఁగ నొప్పారు నేడైన దుర్గముల
వినుత ధాటీమహావేశంబు నెఱపి
సురపతియోగి యాశు భ్రాంశవంశ
కరుఁ డొక్కనాఁడు లగ్గలు గొన్నవాఁడు"

ఒక్కనాఁ డెట్లుసాధ్యమగునని రంగస్వామిసరస్వతిగారి
తలంపు సోమదేవభూపాలుఁడు తనసైన్యములనేఁడుభాగములుగ
విభజించియాసైన్యములొక్కదినమునేయాయేఁడుదుర్గములను

మట్టుపెట్టించి స్వాధీనపఱచు కొనుటకు నసాధ్యమేమిగలదు? శత్రు పక్షము నవలంభించి తనయధికారమును పాలనమును దిరస్కరించిన, సాహసికులును, పౌరుషవంతులునైన, అడబాలనాయకుని, వీరినేమను రుద్రప్పనాయని, గౌరారెడ్డిని, గంగినాయకుని సింగంబు మత్తమతంగజములను బట్టుకొనుకైవడి సంగ్రామరంగంబున సంహరించి, కిక్కచే నసహాయుండు నైరిపు లెల్ల గగ్గోలుపడునట్లు చట్టలుచీరించి గంగినేనికొండ ప్రాగ్ద్వార సీమను గంబముల బాతించి తోరణగాఁ గట్టించినాఁడని,

"దండిమీరంగ నాతఁడు గంగినేని
కొండలగలచేతఁ గొని యందుపరుల
సుడియంగనీని గుజ్జులవీరినేని
నడబాలయన్న రుద్రప్పనాయకుని
ఘనుని గౌరారెడ్డి గంగినాయకుని
గినిసిరిపులెల్ల గగ్గోలుపడగ
చట్టలుచీరించి సంరంభ మెసఁగఁ
గట్టించెఁ దూరుపుగవని కంబముల" అనియును,

నరపతివిజయమునందును,

"సీ. బలవంతుఁడగు నడబాలనాయకునిని
శూరుఁడౌ గుజ్జుల వీరినేని
రౌద్రరసోన్నిద్ర రుద్రాధిపు మహా
శౌర్య గౌరారెడ్డి సాహసాంకు

గంగినాయకుని సంగ్రామరంగంబున
సింగంబు మత్తమతంగజములఁ
బట్టుకైవడిఁబట్టి చట్టలెత్తించి కి
క్కను నసవాఁడునై గంగినేని
గీ. కొండ ప్రాగ్దాసేరసీమ నుద్దండవృత్తిఁ
గంబములఁ బాతి తోరణగాఁగఁ గట్టి
వినుతికెక్కును సకలభూజనులచేత
సోమదేవనృపాల సుత్రామఁ డెలమి"

అనియును భయంకరములయిన వీరకృత్యములు వర్ణింపఁబడియెను. ఇట్లేబాలభాగవతమునందు,

"మణిగిళ్లదుర్గంబు మదిలోనఁ గలుగు
కణకదాడిగనేడి కైకొనినిలిచి
గోసంగిమన్నేని గుపితాన్యనృపతి
శాసకుం డగుట మస్తకము గొట్టించి
ఆరసి తత్పట్టణాగ్రతటాక
భైరవముంగల బలి యొసగించె."

నని మఱియొకవీరకృత్యము వర్ణింపఁ బడినది. ఈరీతిగా నన్యనృపతిశాసకు లయినదుర్గాధిపతుల నెల్లరనుజయించి కళ్యాణపురమునకును కంపిలికి నడుమనుండు దేశమును బరిపాలించిన యాంధ్రరాజీసోమదేవుఁడని దెలియ నగును. ఇతఁడు పెక్కు యజ్ఞము లాచరించి నట్లు బాలభాగవతమునందును నరపతివిజయమునందును దెలుపఁ బడియెనుగాని నమ్మనర్హమైనదిగాదు.

బాలభాగవతము తెలుఁగుభాషయందు వ్రాయఁబడినగ్రంథము గుటచేత విజయనగరసామ్రాజ్యచరిత్రమును రచించినవిదేశీయులైనగ్రంథకర్తలు కేవలము ఫెరిస్తా మొదలగుమహమ్మదీయ చరిత్రకారులవ్రాఁతల నాధారముచేసికొని హిందూపక్షమును విస్మరించి వ్రాయవలసినవారయిరి. కాని సోమదేవునిచేఁ బలు మాఱులు కదనరంగమున నోడింపఁబడి తుదకుఁ బరిభవింపఁబడినమహమ్మదుమలక బహమనీసుల్తానగు మహమ్మదుషాహా కాఁడని నాయభిప్రాయము.

—♦ రా ఘు వ రా జు ♦—

సోమదేవరాజునకుఁ గామలదేవియందుఁ బుట్టినకుమారుఁడు రాఘవరాజని దెలియుచున్నది. వీనిగుఱించి ద్విపద బాలభాగవతమున నేమియుఁ దెలుపఁబడి యుండలేదుగాని పద్యబాలభాగవతమునఁ గురుశౌర్యధైర్యభాసురుఁడు రాఘవ దేవవసుధేశుఁ డనియు, నరసభూపాలీయమున ‘ఘనభుజాశౌర్య రాఘవుఁడు రాఘవదేవధరణీశుఁ’ డనియు మాత్రము వక్కాణింపఁ బడెను. నరపతివిజయమునందు,

“ చ. పరబలవేది రాఘవన్యపాలుఁడు పంకజనాభుంగూర్చియ
ధ్వరములు నగ్రహారము లుదాత్తమతిన్ దగఁ జేసిధారుణీ
సురుల కొసంగెఁ బర్వముల శుద్ధసువర్ణగవాదిదానముల్
గరిమను భిన్నశౌరినిజగద్వినుతున్ ఘనుఁగాంచెవేఱుకన్.”

ఇతఁడు విష్ణువునుగూర్చి జన్నములను గావించి భూసురులకు నగ్రహారములు మొసఁగుదానమూలను బెక్కింటిని జేసెననిమాత్రము దెలుపుచున్నది. ‘వాసుదేవచరణకమలసేవాసక్తచిత్త’ అన్నబిరుద మీతని కున్నట్లు దెలిపియుండుటఁజూడ నీతఁడు విష్ణుభక్తుఁడయినవైష్ణవుఁడనిదెలుపఁ గలదు. మఱియు, “యవనబలమర్దనోత్సాహ” యన్నబిరుద మీతఁడు తురుష్కులతోడను “తుళువబలసంహారవీర” యన్న బిరుదము కర్ణాటకులతోడను బోరాడుచున్నట్లు దెలుపఁ గలవు. ‘శబరకులబలనిహాననవినోద’ యన్నబిరుద మితఁ డాటవికులయినమన్నెదొరల నిర్జించె నని తేటపఱచు చున్నది.

ఈరాఘవదేవనృపతి యొకప్రక్కను బహమనీసుల్తానులతోడను మరియొకప్రక్క బుక్కరాయలతోడను బోరాడుచుండి తుదకు నేయుద్ధముననో మరణముఁ జెందియుండును. వీనియవసానకాలమున వీనిరాజ్యముయొక్క యుత్తరభాగము బహమనీసుల్తానులును దక్షిణభాగమును బుక్కరాయలును దమతమ సామ్రాజ్యములలోఁ జేర్చుకొని యుందురు. అందు చేతనే పైగ్రంథములలో నేమియు వక్కాణింపఁ బడియుండ లేదు. ఇతనికిఁ బాచలదేవియుంమఁ బిన్నభూపాలుఁడు జనించెను.

—♦ పిన్నభూపాలుఁడు ♦—

బాలభాగవతమునందు,

ఆతనికిఁ “బిన్నభూపాగ్రణి యొదవె
సతతసౌభాగ్యబాచల దేవియందు

ఆపిన్నభూపాలుఁ డారెవీ డనఁగ
నేపారుపురి దన కిరవుగా నిలిచి
సకలమహీపాల జాలంబు గొలువ
ప్రకటితతేజుఁడై రాజ్యంబుఁ జేసె"

అనిమాత్రము చెప్పియుండినేగాని యతఁడు స్వతం త్రపరిపాలనము సాగించెనో బుక్కరాయలకు సామంతుఁడై యుండెనో దెలిపి యుండలేదు. కాని కాలమునుబట్టి విచా రించిచూడఁ గర్ణాటసామ్రాజ్యాధీశ్వరుఁ డగుదేవరాయ మ హారాయలకు సామంతుఁడుగ నుండెనని యూహింపఁ దగును. వీనింగూర్చియు విశేషవిషయములు గానరావు. ఆరెవీడుసో మదేవరాజునకె రాజధానిగ నుండె నని నరపతి విజయము నందుఁ జెప్పియుండిన విషయము సరియైనది కాదని విశ్వసింపవల సియుండును. బాలభాగవతమునందు సోమదేవుని ప్రతాపము నెక్కువగావర్ణించి యుండియు నావిషయము నెంతమాత్రము సూచించి యుండలేదు. సంగతిసందర్భములను బట్టి చూడ సోమదేవునకు నారెవీటికి సంబంధము లేదనియె తలంప నగును. కావున బాలభాగవతమునందుఁ జెప్పినరీతిని సోమదేవుని మను మనికాలమున నతనిచే నారెవీడు రాజధానిగఁ జేసికొనఁబడి యెననుటయే వాస్తవమని గ్రహింపఁ దగును. ఇతనికి నౌబల దేవియందు బుక్కరాజు జనించెను.

—♦ ఆరవీటి బుక్కరాజు ♦—

ఆరవీటి వంశావళియందు,

"ప్రభవించె నతని కౌబళదేవియందు
ప్రభుమణి బుక్కభూపాల చంద్రుండు
యెక్కువగుణముల నియ్యారవీటి
బుక్కనరేంద్రుండు భువి బుట్టినంత
వారిజాప్తోదయ వర్ణితవేళ
దారలగతియయ్యె దక్కరాజుల్కు
నరనాథమణి సాళ్వ నరశింగరాయ
వరసఖుం డయిబుక్కవసుధేశుఁ డమరె
బుక్కభూపాలుండు బుధులకు నెల్ల
దిక్కతండె యసంగఁ దేజంబు నండె."

అని యభివర్ణింపఁ బడియుండెను. ఇతఁడు నరనాథమణి యైనసాళ్వనరశింగరాయ భూపాలునకు వరసఖుండుగానుండెనని చెప్పుటవలన నితనికాలమును మనము సరిగాగుర్తించుటకు సాధ్యమగుచున్నది. సాళ్వనరశింహరాయలు క్రీ. శ. 1486 మొదలుకొని 1491 వఱకును కర్ణాట సామ్రాజ్యమును బరిపాలించిన మల్లికార్జునరాయలకును 1491 మొదలుకొని 1509 వఱకు బరిపాలనము చేసిన విరూపాక్షరాయలకును సమకాలికుఁడై వారలకు సామంతుఁడై యుండి కర్ణాట సామ్రాజ్యములోని చంద్రగిరి రాజ్యమును బరిపాలనము

సేయుచుఁ దరువాతసామ్రాజ్యము క్షీణించి దుర్బలస్థపాలయి
యున్నకాలమున స్వతంత్రుఁడై క్రీ. శ. ౧౪౮౨ వ సంవత్స
రప్రాంతమున సామ్రాజ్యము నంతయుఁ దానేయాక్రమించు
కొని శత్రుల నడంచి పట్టాభిషిక్తుఁడై బలిమిచే ౧౪౯౩ వఱకుఁ
బరిపాలించిన వాఁడగుటచేత నాతని విజయయాత్రలందు
నార్వీటిబుక్కరాజు పాలుగొనియుండె ననివిశ్వసింప వచ్చును.
ఇంతియగాక యితనిబిరుదుగద్యమున ‘సాళువనరసింహ రాయ
రాజ్య ప్రతిష్ఠాపనాచార్య’ అనుబిరుదము గన్పట్టుచుండుట
చేతను, బాలభాగవతమునందు వరసఖుం డనివేర్కొనఁ బడి
యుండుటచేతను రాజ్యప్రతిష్ఠాపనమునం దీతని ముఖ్యసేనాని
యగు నీశ్వరనారసింహునివలె నీబుక్కరాయని సాహాయ్యమును
సాళ్వనరసింహరాయలు పొందియుండె ననుట కెంతమాత్ర
మును సందియము లేదు. కనుకనే పద్యబాలభాగవతమునందు,

“అత్తఁడు దను మన్నెపులి యని యఖిలదిశల,
జెలఁగి పొగడ సాళువనరసింగరాయ
రాజ్యసంస్థాపకుం డయ్యెఁ బ్రౌఢి నారె
వీటిబుక్కనరేంద్రుఁ డుద్ఘాటితారి.”

అని యభివర్ణించి యుండెను. ఇతనిబిరుదుగద్య మిట్లు
న్నది. “జయజయ, స్వస్తిశ్రీసంతత వేంకటాచలపతిచరణార
విందసేవాకందళితసామ్రాజ్యసుఖోపభోగ, సాళువనరసింహరా
యరాజ్యప్రతిష్ఠాపనాచార్య, శౌర్యగరిష్ఠ, సకలకళావిశారద,
ద్వైనందినవితరణ నానాదిగంతరాగతవనీపకజాలపరిపాలనగుణవి

శేష, అసహాయశౌర్య, సుమేరుధైర్య, అష్టాదశవిద్యాప్రజ్ఞా ప్రవీణ, రాజకులాభరణ, రాజరాజేశ్వర, పిన్నశౌరిరాజతనూజ, బుక్కరాజ విజయీభవ, దిగ్విజయీభవ."

ఇతఁడు మిక్కిలివృద్ధుఁడగువరకు దీర్ఘకాలము జీవించి మునిమనుమలఁజూచు నంతవఱకు, అనఁగా శ్రీకృష్ణదేవరాయలవారిపట్టాభిషేకమువఱకు జీవించి యుండెనని,

" చక్కెరవిలుకాని చక్కందనము గల్గి
చొక్కమౌ నార్వేటి బుక్కరాజు "

అనికుమారధూర్జటికవి తనకృష్ణరాయవిజయమునందు కృష్ణరాయలపట్టాభిషేకకాలమున సీవృద్ధనృపతిరాజాస్థానము నలంకరించియున్నవాఁడని యభివర్ణించియుండుటచేత విశ్వసింపవలసి వచ్చుచున్నది. ఇతనిసంతతియెతామరతంపరయై దక్షిణ హిందూదేశచరిత్రమునందు బహుప్రఖ్యాతి కెక్కినచరిత్రవంశముగా నున్నది. ఈవంశమే కొంచెమించుమించుగా మున్నూఱు వత్సరములు మహమ్మదీయమతస్థులకు స్థావరము గలుగకుండఁ బోరాడుచుండిన యాంధ్రహిందూరాజవంశమని నిస్సంశయముగఁ జెప్పవచ్చును. దక్షిణహిందూదేశసంరక్షణార్థమీరాజవంశమును తనకుమారులను బెక్కండ్రను రణభూమికి బలిపెటి యసమానకీర్తిని సంపాదించుకొనియెను.

ఆరవీటిరామరాజు

ఆరవీటిబుక్కరాజునకు అబ్బలదేవి, బల్లాంబిక యనునిర్వురు భార్యలు గలరు. వీరిలో అబ్బలదేవియందు సింగరాజు

మొదలగుకొమకులు జనించిరి. సింగరాజునంద్యాలపట్టణమున కధీశ్వరుఁడుగ నియమింపఁబడి పరిపాలించుటవలన నీతనివంశము వారికి నంద్యాలవారనియింటిపేరు గలిగినది. బుక్కరాజు రెం డవభార్యయగుబల్లాంబికయందు ప్రకటగుణాఢ్యుఁ డగురామ రాజు జనించెనని నరపతివిజయము నందుఁ దెలుపఁబడినది. బాలభాగవతమునందు,

“ ఆమహీపతికి బల్లాంబిక యందు
రామనృపాలుండు రాజేంద్రుఁ డొదవె
హరిపాదతీర్థంబునందు బాంధవులు
గరళంబు వెటినగతి యెటింగియును
తెఱగొప్ప తత్తీర్థంబు నాని
యరిగించుకొనియె రామావనివిభుఁడు. ”

అనియును, నరపతివిజయమునందును,

“ చ. మగటిమి కోర్వలేక దయమా లటు జ్ఞాతినియుక్తబుద్ధిచే
సగరతఁ గన్నతీర్థ మిడఁజాలక యర్భకుఁ డున్నఁజూచి శ్రీ
నగధర నీవె దిక్కని జనంబులు గన్గొన నంతఁ గ్రోలి యా
సగరునిఁ బోలి రామనృపచంద్రుఁడు చెందఁడు తద్వికార
మున్. ”

అనియును రామరాజు మాహాత్మ్యము గొనియాడఁ బడి యుండెను. ఇతనికి విషముఁ బెట్టినజ్ఞాతులగుబంధువు లెవ్వరో ఎందుకు వారు విషముఁ బెట్టువలసివచ్చెనో యీవివరము నేకవి యును దెలిపియుండ లేదు. ఆరెవీటిబుక్కరాజు రామరాజును

గందనోలుపట్టణమున కధీశ్వరునిగఁ జేసెను. ఈరామరాజు కంద
నోలుపట్టణమున నుండ విజాపురసుల్తా నగుఆలీఆదిల్ షాహా
డెబ్బదివేలయాశ్వికసైన్యముతో వచ్చి మట్టడించె ననియు,
వానితోఁ బోరాడి విజయము గాంచె నని బొలభాగవతము
లోని,

"ఎందు నెన్నఁగఁ జాలు నిద్ధశౌర్యమున
గందనవోలిదుర్గంబులోనుండి
బుక్కరామభూభుజుఁ డెల్లన్నృపుల
నెక్కువ యిదియని యెన్నంగఁ జాలి
వీరులు డెబ్బదినేవ్ర రాశ్వికులు
చేరి కొల్వంగవచ్చినసవానెదిరి
కలసంది పంచబంగాళంబు సేసి
గెలిచెఁ దచ్చరితంబు గీర్తింపఁ దరమె."

అనుపంక్తులవలనను, పద్యబొలభాగవతములోని,

"గబ్బుల్ డెబ్బదివేవు రాశ్వికులు వేడ్కన్ గొల్వఁగాఁగిన్కఁబె
న్గబ్బుల్ గప్పఁగఁగందనోలుగొనువేడ్కన్ జుట్టుముట్టున్సవా
బిబ్బీబ్బు నుబ్బణగించి తోలె నరిరాడ్భీమండు లంకాసర
ణ్యబృంద్రాభుఁడు బుక్కభూవిభుని రామాధీశుం డాహా
యునన్."

అనుపద్యములవలనను విస్పష్టమగు చున్నది. ఇతని కెంత
సైన్యముగలదో యావివరము నరపతివిజయమునం దిట్లు చెప్పఁ
బడినది.

" సీ. మదకరి కోకటి కిర్వదిగుఱ్ఱములు గుఱ్ఱి
మునకును విలుకాండ్రు ముగురు విచ్చు
కత్తులవా రీటెకాం డ్రట్ల వర్తిల్ల
నిటి యేనుఁగులను జుట్టు మూఁడు
వేల యేనూరు నుద్వృత్తితో నడవంగఁ
గందనో ల్నాధింపఁగా దలంచి
మొనఁ ద్రుంచి గట్టిగా ముట్టడి దిగిన నా
బిబ్బిని మిక్కిలి యు బ్బణంచి
గీ. ప్రకట సప్తాంగములఁ గొని రామవిభుఁడు
కందనో ల్రాజధానిగాఁగ వసుమ
తియును నేలి మహోత్సవదీక్షఁ బూనె
బలిమి కలిమి నాళ్ళావనీపకులఁ బెనుప. "

అనఁగ రామరాజుసైన్యము 3౫00 ఏనుఁగులు, ౭0000 గుఱ్ఱములు, ౬30000 కాల్బలము గలదిగ నుండె నట. ఇట్టిమహాభయంకర మైనసైన్యముతోనుండి, డెబ్బదివేల యాశ్వికసైన్యముతో దండెత్తివచ్చి కందనవోలును ముట్టడిం చిన సవాబిబ్బిని (విజాపుర సుల్తానగు అదిల్ షాహా) నోడించి తరుమఁ గొట్టి యుబ్బణగించిన దర్పోన్నతుఁ డయినరణశూ రునిగ వర్ణించి యున్నాఁడు. ఇతనిబిరుదుగద్య మిట్లున్నది.

" జయజయ, స్వస్తిసమస్తప్రసవరసమయబలరజోమి
ళితసప్తసాగరఘుంఘుమితకల్లోలజాల, శరణాగతపాల, హల్లీసుసే
నోల్లాసితసప్తశతసైంధవగ్రహణపరాక్రమధుర్య, రత్నసాను

ధైర్య, దుర్వారతరసవాయిసైనికహరణ, సవాబిబ్బిరాజసప్తా
జ్గహరణమార్గచరణ, రణభయానకజయానకారవముఖరీకృతకుల
గిరిదరీనికర, పోషితావనిసుకరప్రకర, నిరావాపాదవనీదుర్గనివాసి
కాశవొడయదుర్మదఖలనిర్మథన, ధర్మధౌరేయ, దానరాధేయ,
వీరరమాసమారోహణారంభసోపానదోస్తంబ, వాక్కుంభీనసనా
ర్వభౌమారంభ, పరిపంధిన్నృపపుండరీకాధిపరాజమండలకబళనన్య
గ్రిమోదగ్రమండలాగ్ర, సింహికాతనూజ, రామరాజ, విజ
యాభవ."

పైబిరుదగద్యములో ' దుర్వారతర సవాయిసైనిక
హరణ, సవాబిబ్బిరాజసప్తాజ్గహరణమార్గశరణ ' అనుబిరుద
ముల వహించుటకు గారణము విజాపురసుల్తా నగుఆదిల్ షాహాను
జయించుటయని మనము తెలిసికొనఁ గలుగుచున్నాము.
' నివాపాదవసీదుర్గనివాసికాసవొడయదుర్మదఖలనిర్మథన' యన్న
బిరుదము వచ్చినవిధమును, ' హల్లీసుసేనోల్లాసితసప్తశతసై
ధవగ్రహణపరాక్రమధుర్య ' యునుబిరుదమును వహించు
టకుఁ గలకారణమును దెలిసికొనవలసి యుండును. మొదటి
దానిఁగూర్చి ద్విపదబాలభాగవతమునందు,

" వినుతింపఁ దగునాదవేనిదుర్గమున
నసతుఁడై యుండుకాచాధీశు గెలిచి
అరుదుగా సప్తాజ్గహరణంబు సేసె
గరిమోన్నతుండు బుక్కయ రామవిభుఁడు."

అని యాదవేనిదుర్గాధీశుఁ డయినకాచాధీశుని జయించి

వానిసప్తాఙ్గములను హరించె నని దెలుపఁబడి యుండెను. ఆది వేనిదుర్గము మిక్కిలి బలాఢ్యమైనది ఈదుర్గాధిపతి యైనకాచా ధీశునిపై రామరాజేల దండెత్తవలసివచ్చెననిసంశయము పుట్టఁ గలదు. కాని రామరాజు కాలముబట్టి విచారించినఁ దగు నట్టికారణ మగుపించక పోదు. కాచయొడయఁడు విజయనగర సామ్రాజ్యమును మొదటఁ బరిపాలించినసంగమవంశీయులపక్ష మువాఁడయి క్రీ. శ. 1487 వ సంవత్సరప్రాంతమున సాళ్వనరసింహరాయలు విజయనగరసామ్రాజ్య మాక్రమించుకొ న్నప్పు డాతనికి వ్యతిరేకముగఁ బ్రవర్తించి యుండును. ఆరె వీటిరామరాజు సాళ్వనరసింహరాయనిపక్షమును వహించి యాదవేనిపై దండయాత్ర సాగించి యాతనిసప్తాంగములను హరించి యాదుర్గమునకుఁ దనరెండవకుమారుఁడైనకొండ్రాజును నధికారిగ నియమించి యుండును. ఇంక రెండవబిరుదమును గుఱించి విమర్శింతము. ఈబిరుదములోని హల్లీసుసేనుని గూర్చి శ్రీనేలటూరివేంకటరమణయ్యంగారు దిట్లు వ్రాసి యున్నారు.(1)

"క్రీ. శ. 1492 మొదలుకొని 1528 వఱకు కళింగ దేశముపై ప్రభుత్వమునల్పినప్రతాపరుద్రగజపతి తన 'సు స్వతీవిలాసము' లో జమునాపురాధీశ్వరుఁడగు 'హుసేన సాహి' యనుతురుష్కుఁడు శరణాగతుఁడు కాఁగా శత్రువుల నుండి వానినిరక్షించితి ననిచెప్పుకొని యున్నాఁడు.....

ప్రతాపరుద్రగజపతి క్రీ. శ. 1497 లో సింహాసనము నధి

(1) భారతి సం॥ ౬ సంచిక ౬.

ష్పించి 1500 లలోదక్షిణదిగ్విజయయాత్రకు బయలువెడలెను. పైదానినలన ఆరవీటిరామరాజుచే నిర్జితుఁడైనహల్లీసుసేనుఁడును, ప్రతాపరుద్రగజపతికి శరణాగతుఁడై సంరక్షింపఁబడిన ‘హుసేనసాహి’ యు నేకకాలమువారగుట నిజము.”

అయినను ‘వీరొక్కరా భిన్నపురుషులా యనునది చింతింపఁ దగినవిషయ’ మని వేంకటరమణయ్యగారనుచున్నారుగాని వీరుభిన్నపురుషులు కారనియే నాయభిప్రాయము. క్రీ. శ. ౧౫౧౦ లలో ప్రతాపరుద్రగజపతి దక్షిణదిగ్విజయయాత్రకు బయలువెడలిన వాఁడగుటచేత నాదండయాత్ర సందర్భమున నావిషయము జరిగియుండును. బిరుదుగద్యములో వేంకటరమణయ్యగారు వ్రాసినట్లు ‘సప్తదశసైంధవగ్రహణ, గాక రంగస్వామిసరస్వతిగారి పాఠమున వక్కాణింపఁబడినట్లు ‘సప్తశతసైంధవగ్రహణ’ మనియె గ్రహింపఁదగి యుండును. రామరాజు హల్లీసుసేనుని జయించి ౭౦౦ గుఱ్ఱములను గైకొన్నవాఁడు.

ఆరవీటిరామరాజునకు నల్వురు భార్యలు గలరని బాల భాగవతమునందు,

“ఆరామభూపతి కంగనామణులు
పేరైన యాబాళాంబిక లక్కమమ్మ
యంబుజనేత్రరంగమ్మయు నమల
మాంబయు నల్గు రై రందులోన”

అని బొబిళ్ళాంబ, లక్కమాంబ, రంగమాంబ, అమ
లాంబ, యనుభార్యలు గల రనియు, వానిలో లక్కమాంబకు

' ఆరామన్నపులక్కమాంబపుణ్యమున
ధీరత హేమాద్రి తిమ్మభూవరుని
వరకీర్తి కొండభూవరుని శ్రీరంగ
ధరణీశు మువ్వురు తనయులఁ గాంచె. '

నని ద్విపదబాలభాగవతము నందును,

" ఆరామన్నపతికి మహిమా
దారుఁ డగుతిమ్మరాజు ధన్యుఁడుకొండ
క్ష్మారమణుఁడు బుధనుతస
చ్చారిత్రుఁడురంగవిభుఁడు జనియించి రొగిన్. "

అని నరపతివిజయమునందును, రామరాజువలన తిమ్మ
రాజు, కొండరాజు, శ్రీరంగరాజు జనించిరని దెలుపఁ బడినది.
భట్టుమూర్తికూడ తనవసుచరిత్రమునం దీమువ్వుర నిట్లభివ
ర్ణించి యున్నాఁడు.

" శా. ఆరామక్షితిభర్తకుం బ్రథితసత్యాలాపధర్మోద్భవ
శ్రీరమ్యుండగుతిమ్మరాజు బలలక్ష్మీధామభీమప్రధా
పారీణుండగుకొండశౌరి విజయప్రఖ్యాతచారిత్రుఁడౌ
శ్రీరంగేంద్రుఁడు గల్గి రైందవకులక్షేమంకరాకా
[రులై. "

వీరలలో జ్యేష్ఠుఁ డగుతిమ్మరాజు, తనవారిలో నసమా

నబలపరాక్రమధుర్యుఁడై బహుప్రసిద్ధిఁ గాంచినవాఁడుగ నున్నాఁడు..

— ♦ అ వ్వ కు తి మ్మ రా జు ♦ —

రామరాజునకు లక్కమాంబ యందుజనించినమూవురు పుత్త్రులలో బెద్దవాఁడయినతిమ్మరాజు ' అవుకు ' పురము నేలు చుండినవాఁ డగుటవలనఁ దరువాత నతనిసంతతివారు చరిత్రము నందును, ప్రబంధములలోను నౌకువా రని వ్యవహరింపఁ బడి రని నరపతివిజయములోని :—

" కం. అతిమ్మనృపతిభూకాం
తాతిలకం బైనయవుకుఁ దానేలుచు వి
ఖ్యాతిగ నప్పరిపేరం
బ్రీతినిఁ దనకులము వెలయఁ బెంపొందె మహిన్. "

అనుపద్యమునలన విదిత మగుచున్నది. కనుక నీతఁ డవుకువంశమునకు మూలపురుషుఁ డయ్యెను. దోనేరు నాథకవివిరచిత మగుద్విపదబాలభాగవతమును గృతి నొందిన చినతిమ్మరాజు ప్రేరణచే నేతద్గ్రంథకర్త యగుకొనేరునాథకవి పద్యబాలభాగవతమును రచించి యతనితండ్రియగు నీతిమ్మ రాజునకు నంకితము గావించెను. ఈకృతియందునితనికిసంబంధిం చినవైకుంఠచారిత్ర కాంశములు దెలుపఁ బడి యున్నవి. ఇతఁడు క్రీ. శ. ౧౫౦౫ మొదలుకొని క్రీ. శ. ౧౫౨౭ వఱ

కును తరువాతనుగూడ విజయనగరసామ్రాజ్యాధిపులపక్షమున నుండి పెక్కుయుద్ధములలోఁ బాల్గొని యున్నవాఁడు. ఇతని చరిత్రమునం దొకవింతమాహాత్మ్యము వర్ణింపఁ బడినది. ద్విప దబాలభాగవతమున :—

"అందగ్రజుండైన యాతిమ్మనృపతి
యిందువంశవతంసుఁ డితఁడన వెలసె
రాజశిరోమణి రాజులరాజు
రాజచంద్రుఁడు రామరాజు తిమ్మయ్య
అపదృష్టి యగునొక్కయాభీరునకును
నివుణుండు వేంకటనిలయుండు చక్రి
యొకకంటిచూవు తానొసఁగి స్వప్నమున
బ్రకటుఁడై తిమ్మభూపాలు మన్నించి
ఓక్కతక్కృత్య నీ కుర్వీశు లెనయె?
నీ కహోబలపుణ్యనిధి మోక్షమిత్తుఁ
గరుణ గోపాలునికడమచూ పిమ్మ,
నరనాథయనుచు నానతి యిచ్చుటయును
గొలువులో నగ్గోపకునకునుచూ పొసఁగె."

అని యున్నది. పద్మబాలభాగవతమునగూడ,

"వేంకటేశ్వరు నాజ్ఞ విగతదృష్టికి దృష్టి
దయమీఱ నిచ్చె నేధర్మమూర్తి"

అనియుఁ గలదు. కన్నులులేని యొకగోపకునకు వేంక టేశ్వరుఁడుకరుణించి యొకకన్నమాత్రము నిచ్చె ననియు,

ఆస్వామియె తిమ్మరాజు స్వప్నమున సాక్షాత్కరించి కడమ కన్న నీ వొసంగనలసినదనియాజ్ఞ నిచ్చె ననియు, అంతట నాతఁడు దయతో నతనికిఁ జూపొసఁగె ననియుఁ గవి తెలిపి యున్నాఁడు.

మండువేసవికాలమున నొకప్పుడు తిమ్మరాజు దండుతోఁ బ్రయాణము సేయుచున్నప్పుడు సైనికులకు దప్పిచే నోళ్లెండు కొనిపోవుట నాతని కెఱిఁగింప నాతఁడు నిండుమనంబుతోడ విష్ణుమూర్తిని బ్రార్థించి, దోని సిరంగరాజు కొండనెత్తమున' తత్క్షణమె యొకనీటిబుగ్గను బుట్టింపఁగా రెండుఘటికల కాల మందు నీరముండెనని యు, దీనినెల్లవారు చూచి రనియుఁ గవి:—

"ధన్యుండు రామభూధవ్రతిమ్మనృపతి
సైన్యసమేతుఁడై చైత్రమాసమున
దండు వోవుచు నుండి తనభటుల్ త్రోవ
నెండిననోళ్లు దప్పెఱిగించుటయును
నిండుచిత్తమున దోని సిరంగరాజు
కొండనెత్తమున వైకుంఠునిఁ దలఁచి
గోవిందు వేడి గ్రక్కున నొక్కబుగ్గ
భూవినుతంబుగాఁ బొడమంగఁ జేసె
నందఱుఁ జూడఁగాసన్నీర మచట
గ్రందుగా విలసిల్లె ఘటికాద్వయంబు."

అనుపంక్తులలోఁ దెలుపుటయెగాక పద్యబాలభాగవత మునఁగూడ, "కరుణమీఱగాములగట్టుపై వేసవిఁ బుట్టించె

జలము లేభూమితుండు" అని చెప్పి యున్నాఁడు. ఈతిమ్మ రాజు మాహాత్మ్యమెట్టి దైనను ఇతఁడసమానయోధాగ్రేసరుఁ డనియొప్పుకొనక దప్పదు. దోనిసిరంగరాజు, కొండనెత్తమునకే మీగామాలగట్టని నామాంతరము గలదని తెలిసికొనవలయును. రెండునామములనుబేర్కొన్న కవియొక్కఁడే యగుటవలన నట్లూహింప నగును. అయ్యవి వేఙ్వేఱుప్రదేశము లయి యున్నయెడల నొక్కకవియె యట్లుచెప్పుట సంభవింపదు. అట్లు చెప్పినది సత్యమేయగునేని యసలువిషయముయొక్కసత్యను గూర్చి శంకింప వలసివచ్చును.

ఈతిమ్మరాజునకు

" గండరగూళికి గండర,
గండని కుద్దండరాయగణవారణస్త్రీ
గండాంకున కెంతెంబర
గండనికిన్ బట్టవాడ గజసింహునకున్. "

అని వక్కాణింపఁబడిన బిరుదములలో ' గండరగూళి ' యనుబిరుద మతనిపూర్వీ డగుకొటికంటిరాఘవరాజు సంపా దించినదిగాని యితఁడు సంపాదించినది కాదు.

మఱియు,

' చాళుక్యచక్రవర్తికి
మాళవమదభంజనునకున్ మర్దితశకనే
పాళునకు బిరుదుమన్నెవి
భాళునకున్ మన్నెపులికి భాసురమణికిన్.

మన్నెదళధూమకేతువ
మన్నియమృగబేటకార మాళవరాయా
త్యున్నతమస్తకశూలా
మన్నెసురత్రాణబిరుద మన్నెవిభాళా'

అనుపద్యములలో 'మాళవరాయాత్యున్నత మస్తక శూలా' యనుబిరుద మితనిపూర్వుఁడగుసోమదేవరాజు కదన రంగమున మాళవరాజునుజయించి సంపాదించినదిగాని యితఁడు సంపాదించినది కాదు. కావున వీనిపూర్వులు వహించినబిరుదములు కొన్నియీతనికినిఁ జేర్చఁబడినది. ఇతఁడు పట్టవాడరాజును, ఉద్దండరాయఁడనువానిని జయించి నట్లు పైపద్యములవలనఁ దెలియుచున్నది. ఇతఁడు కళింగదేశాధీశ్వరుఁడగునొడ్డియరాయని, జయించుటయెగాక మహామదములకకుఁ ప్రాణదాన మొసఁగినట్లు కూడ నీక్రిందిపద్యమున సూచింపఁబడినది.

"కదనధనంజయునకు మహా
మదమల్కప్రాణదాన మతికొడ్డియరా
యదిశౌపట్టున కరిరా
యదళవిభాళునకు పాండవాన్వయపతికిన్."

ఇతఁడు శ్రీకృష్ణదేవరాయలవారి పట్టాభిషేకసమయమున రాజసభయందుండి తరువాత కృష్ణరాయల పూర్వదిగ్విజయయాత్రలో పాల్గొన్నట్లు కుమారధూర్జటి తనకృష్ణరాయవిజయమునందు "సాకల్యముగఁ గీర్తి సర్వదిక్తటులందుఁ

ప్రాకటస్థితి నిల్చు నౌకువారు" అనియును, 'తీవిగ నౌకువారును కడింది రహిన్ వెలుగోటివారలా రావెలవారు గూడుకొని' అనియును జెప్పియుండుట నలన ధ్రువపడు చున్నది. అచ్యుతదేవరాయలవారి కాలమునను సామ్రాజ్య సామంతులలోఁ బ్రముఖులై ఇతఁడును, ఇతని కుమారులును నాతనికిఁ దోడునీడగనుండి సర్వవిధములఁ దోడ్పడు చుండిరి. మఱి యునీతని తమ్మునికుమారుఁ డగునళియరామరాజునకు సామ్రాజ్యద్రోహి యగుసలకమమ్మయును సంహరించిన సందర్భమున నాతనిప్రక్కనుండి యప్పటియుద్ధమునఁ బాల్గొన్నట్లు,

"సలకయతిమాన్మసురదు
ర్వీలసితవిలయాబ్ధిలగన విహ్వలవసుధా
వలయస్థితికృతివివృతో
జ్వలతర ధరణీవరాహ వటబిరు దాంకా"

అనుపద్య బాలభాగవతములోని పద్యమువలన వేద్యమగుచున్నది. ఇంతియగాదు,

'కడిమిమై మానువకడ రణక్షోణి
గడుసరి నేదులఖాను జయించె'

ననిద్వీపదబాలభాగవతమునందును, 'మానువకడ సవాబూని పోరను బరాజయము నొందించె నేశౌర్యశాలి' యనిపద్య బాలభాగవతమునందును జెప్పియుండుటచేత నితఁడువిజాపుర సుల్తా నగునాలీఅదిల్‌షాహాను మానువదుర్గమకడ జయించెనని నిశ్చయింప వలసి యున్నది. ఇదియు క్రీ. శ. ౧౫౮౭

సంవత్సరప్రాంతముననో తరువాతనో జరిగియుండును. ఇతఁడు వీరనృసింహ రాయలవారిచే "స్వామిద్రోహరగండ నూపురము" బహుమానముఁ గాంచి నట్లుగ నీక్రిందిపద్యము వలనఁ దెలియుచున్నది.

"శా. శ్రీమద్వీరనృసింహరాయనృపతి శ్రేయోదయాసాధిత
స్వామిద్రోహరగండనూపురవిరాజద్రామరాట్టిమ్మభూ
పామిత్యర్జితపుణ్య సత్ఫలసమస్తాశాంతవిశ్రాంతని
స్సీమోర్వీప్రతిపాదనప్రతయశా శీతాంశువంశోనిధీ."

—♦ ఆదవేనికొండరాజు ♦—

పైపద్యమున వీరనరసింహరాయనిపట్ల ద్రోహబుద్ధితోఁ బ్రవర్తించినవాఁ డెవ్వఁడో చెప్పకపోయినను, ద్విపదబాల భాగవతమున :—

"విక్రమంబున నాదవేనిదుర్గంబు
విక్రాంతు లెన్న వేవేగ సాధించి
సిరులతో వీరనృసింహరాయలకు
బరుషాత్మ దుర్గాధిపతి నొప్పగించి
గరిమ స్వామిద్రోహగండపెండార
మరిభీకరముగ రాయ లొసంగ నొండె
లాలిత్యకీర్తి విలాసుండు పద్య
బాలభాగవతప్రబంధనాయకుండు."

అని ద్విపదపంక్తులలో నుదాహరించినందువలన నా ద్రోహి యాదవేనిదుర్గాధిపతి రయని దెలియుచున్నది. కాని నరపతివిజయమునందు :—

"క. దీనావనుఁ డౌకొండమ
హీనాథుం డాదవేని నేలుచు బరఁగెన్
దానును సుతులును దత్సం
తానం బాయాదవేని ధామము వేరన్."

అనుపద్యమునుబట్టి యాదవేనిదుర్గమున కధీశుఁడుగ నున్నవాఁడు బుక్కయరామరాజుమూవురుపుత్రులలో రెండవవాఁ డయినకొండరాజనియు, అందువలన నాతఁడును నాతని సంతతివారును నాదవేనివారని వ్యవహరింపబడి రనియును దెలియుచున్నది. ఈకొండరాజు తిమ్మరాజు తమ్ముఁ డనుట సంశయింపఁ బనిలేదు. ఇతఁడు వీరనృసింహరాయనికి నేల ద్రోహిగ నుండుట సంభవించినది? అన్నయగుతిమ్మరాజు ద్రోహియగు తమ్మునిఁ కొండరాజు నేలజయించి వీరనృసింహరాయనివలన 'స్వామిద్రోహరగండపెండేరము' నెందుకుఁ బొందవలసి వచ్చినది? మొదట వీరలతండ్రి యగుబుక్కయరామరాజు కాచాధీశునిజయించి యాదవేనిదుర్గమును స్వాధీనపఱచుకొనియెఁ నని ద్విపదబాలభాగవతమునఁ జెప్పఁ బడియుండుట చేతను, నరపతివిజయమునందు రెండవకుమారుఁ డయినకొండరాజాదుర్గమును బరిపాలించుచున్నవాఁ డనిచెప్పఁబడియుండుటచేతను, బుక్కయరామరాజు కాచాధీశుని జయించి యాదుర్గమును కొండరాజున

కిచ్చె ననిసమన్వింపవలసి యుండును. విజయనగరసామ్రాజ్యము సంగమవంశమునుండి సాళ్వవంశమునకును, సాళ్వవంశము నుండి తుళువ వంశమునకును, తుళువవంశమునుండి యారె వీటివంశమునకును సంక్రమించిన దనుట ప్రసిద్ధచరిత్రాంశము గదా. సాళ్వనరసింహరాయని కుమారుఁడగునిమ్మడి నరసిం హరాయని సింహాసనమును దుళువవీరన్నశింహరాయ (కృష్ణ రాయనితండ్రి నరసరాయలు) తొడిచికొనుటకుఁ గోపించి కొండరాజు వీరనరసింహరాయనిపైఁ దిరుగఁబడి యుండును. అప్పు డీతనియన్న యగుపైతిమ్మరాజే వీరన్నసింహరాయని పక్షము వహించి తిరుగఁబడినతమ్ముని యుద్ధతమును మాన్పి పెగండ పెండేరమును బొంది యుండును. వీరనరసింహరా యలు వానిని క్షమించి యాదవేనిదుర్గము నాతనిస్వాధీనమునఁ యుంచి యుండును.

—♦ శ్రీ రం గ రా జు ♦—

బుక్కయరామరాజు మూవురుపుత్త్రులలోను గడపటి వాఁడు శ్రీరంగరాజు. ఇతఁడె అళియరామరాయలు తండ్రి. వీనిం గూర్చినచరిత్రాంశము లెవ్వియును గానరావు. నరపతి విజయమునందు,

"క. ఆరాజన్యలతమ్మఁడు
శ్రీరంగాధీశ్వరుండు శ్రితసంరక్షా

ధౌరంధర్యముచే నా
శ్రీరంగాధీశుఁడనఁగ క్షితినుతి గాంచెన్ ”

అని వ్రాసెనేకాని యాతనింగూర్చిన చరిత్రాంశము నొ
క్కఁదాని నైన నుడివియుండలేదు గాని,

“ కాఁగనసదృశబాహువిక్రమ నిరూఢిఁ
దనరెఁ గర్ణాటరాజ్యపదస్థుఁ డగుచు
దుర్జయాహితరాజ విధ్వంతుదుండు
రామరాజేంద్ర శ్రీరంగరాజవిభుఁడు. ”

అని చెప్పియుండెను. దీనింబట్టి యీ శ్రీరంగరాజు విజ
యనగరరాయల యాసానమున నుండి నట్లూహింపఁ దగియుం
డెనుగాని యంతకన్నవిశేష మేమియును గానరాదు. మఱియు
వసుచరిత్రమును రచించిన రామరాజభూషణకవి (భట్టుమూ
ర్తి) సయితము

“ శా. ఆరాజత్రితయంబులో నసమభోగారాతి విజాతదో
స్సారుం, డాత్తసుభద్రుఁ డర్జునగుణశ్లాఘ్యుండు నై
[పొల్చినా
శ్రీరంగేంద్రుఁడశేషరాజ్యపదవీసింహాసనాధ్యక్షణ ల
క్ష్మీరాజన్నిజ సంతతిప్రథితుఁడై మించెఁ ధరా
[మండలిన్ ”

అని యభిపర్ణించెనేగాని యొక్కచరిత్రాంశము నైనఁ
బేర్కొనినవాఁడు గాఁడు. ఇతఁడు కృష్ణరాయనికిమంత్రిగనుండె

నసిఫెరిస్తావ్రాసినాఁడని హీరాసుఫాదిరి తనయూరెవీటివంశచరి
త్రమునవ్రాసినది సప్రమాణముకాదు (1)

శ్రీరంగరాజుభార్య తిమ్మాంబయనియు, ఆమెనలన శ్రీరంగరాజునకు, కోనరాజు, తిమ్మరాజు, రామరాజు, తిరుమలరాజు, వేంకటాద్రిరాజు నను నైదుగురుకొమార్లు జనించిరనియు వసుచరిత్రములోని యీక్రిందిపద్యములనలనఁ దెలియుచున్నది.

"కం. ఆమనుజేంద్రునకుఁ బురం
ధ్రీమణి యగుతిమ్మమాంబ శ్రీరామునకున్
భూమిజసుత్రామునకుఁ బు
లోమజయునుబలె జగంబులో నుతికెక్కన్."

"శా. చేతోజాతసమానమూర్తి యగునా శ్రీరంగధాత్రీధవుం
డాతిమ్మాంబికయందుఁ గోనవిభుఁ దిమ్మాధీశురామ
ప్రభున్

---

(1) "We know from Ferishta that he was one of the Ministers of Krishna Deva Raya, and was succeeded in this place by his son Rama Raya." (The Aravidu Dynasty of Vizianagar Ch. II. page 19.)

ఫెరిస్తావ్రాసిన వాక్యములను బ్రిగ్సు యిట్లు భాషాంతరీకరించెను.

"The affairs of Beejanuggur being in confusion owing to the death of Heemraju who was newly succeeded by his son Ramaraju, against whom rebellions had arisen by several

భూతా శేష విపక్షు శ్రీతిరుమలేంద్ర న్వేంకటాఖ్యానవి
ఖ్యాతుం గాంచె సుర ద్రుపంచకము నయ్యంబోధి రాజుం
బలెన్." ”

ఈయైదుగురిలోను మొదటియిర్వురును ద్విపదబాలభాగ
వతమునందును, వసుచరిత్రమునందును, నరపతివిజయమునం

Roies, he (the Sultan) met with no interruptions to his arms. (Brigg's Ferista Vol. III p. 81.)

"హీమ్రాజుమరణముఁ జెందఁగా నూతనముగా నాతనిపదవిని బొందిన యాతనికుమారుఁడు రామరాజుపై ననేక రాజులు తిరుగఁ బడినందున విజయనగరములోని వ్యవహారములు గల్లోలముఁ జెందుట చేత నతని (సుల్తాను) యాయుధముల కడ్డంకులు లేకుండెను" అని యావాక్యముల కర్థము.

ఫెరిస్తావ్రాసిన పైవాక్యముల నమ్మి 'విస్మృతసామ్రాజ్యము' (Forgotten Empire p. 81.) అనుపేరుతో విజయనగరసామ్రాజ్య చరిత్రమువ్రాసినగొప్పచరిత్రకారులగు రాబర్టస్యూయల్ గారు "Heem Rajah or, as Briggs renders the name Tim-Rajah-representing the 'Timma' are referring doubtless to Saluva Timma, the great Minister of Krishna Deva Raya." అనివ్రాసి హీమ్రాజు కొడుక్కైన రామరాజు కృష్ణ దేవరాయలప్రధానమంత్రి శేఖరుఁడగు సాళువతిమ్మరుసు కుమారుఁడని నిర్ధారణ చేసిరి. ఇదెంతవింతగానున్నదో చూడుఁడు. అళియరామరాజు తండ్రి న్యాయలను కొన్నట్టు సాళువతిమ్మరాజు కాఁడనియు, శ్రీరంగ రాజనియుఁ దేటపడుచుండ లేదా. ఫెరిస్తానిష్పక్షపాతమైనట్టియు సరియై నట్టియు చరిత్రము వ్రాయలేదని యెటింగియుండియు హిరానుపాదిరి ఫెరిస్తామాటలనమ్మి శ్రీరంగరాజు కృష్ణదేవరాయలప్రధానమంత్రి యని వ్రాయుట సత్యముకాదు.

దును, బేరొక్కనఁబడినను ప్రసిద్ధపురుషులువక్కాణింపఁ బడి యుండ లేదు. అట్లగుటవలనవీరలునిస్సంతుగస్వర్గస్థులై యుం దురేమో యని సంశయము పొడముచున్నది. శ్రీరంగరాజు మూడనకుమారుఁడైన రామరాజే అళియరామరాయలు ఈప్రతిభాశాలియైన వీరాగ్రణి చరిత్రమునే నే నిందుఁ దెలుపఁబూనితిని. *

---

* రామరాజీయమునందు ఆరవీటిబుక్కరాజుకొడుకు రామ రాజునకు లక్కమాంబికయందుతిమ్మరాజు, కొండరాజు, శ్రీరంగ రాజు ననుమూవురుపుత్రులు కలరని చెప్పఁబడియుండఁగా హిరాసు శాదిరీ The "Aravidu Dynasty of Vijianagara" అను తనగ్రంథమున రామరాజీయమున బుక్కయరామరాజునకు లక్కమాంబికయందు శ్రీరంగరాజు, చన్నవెంకటపతిరాజు, తిమ్మ రాజు, తిరుమలరాజు, వెంకటపతిరాజుననునైదుగురుపుత్రులున్నట్లుగా జెప్పఁబడి యుండెననియు, వీరిలోజ్యేష్ఠుఁడయిన శ్రీరంగరాజు పుత్రుఁడయినరామరాజు (అళియరామరాయలు) సదాశివరాయని కార్యకర్త యైనరామరాయ లనియు వ్రాయుట పొరబాటు, శ్రీ రంగరాజుబుక్కయరామరాజునకు లక్కమాంబికయందుఁబుట్టినమూవురు పుత్రులలోను గడపటివాఁడుగాని మొదటి కుమారుఁడుగాడని రామ రాజీయవలన స్పష్టముగాఁ జెప్పబడియున్నది.

"According to the poem mentioned above he had five sons, Sriranga, Channa, Venkatpati, Timma or Tirumala (who distinguished himsel f in the service of Krishna Devaraya), and lastly Venkatapathi. Of these, the first, Sriranga became the father of Ramaraya, the regent of Sadasivaraya." (The Aravidu Dynasty of Vijianagara p. 19.)

౬౬

రెండవప్రకరణము

కృష్ణరాయలు—రామరాయలు.

శ్రీకృష్ణదేవరాయలవారు సకలసామ్రాజ్యభోగముల ననుభవించుచు ద్రావిడాంధ్రకర్ణాటసామ్రాజ్యమును మహావైభవముతో నిరంకుశముగా నేలుచున్నకాలమున నాతనికి లోపడినసామంతమండలేశ్వరులలోనొక్కడగుమహామండలేశ్వర రామరాజ పెదశ్రీరంగదేవమహారాజు కందనోలుమండలమునకు నధిపతిగా నుండి పరిపాలనము చేయుచుండె నని కందనోలుపుర మునందలి యొకశాసనమునుబట్టి దెలిసికొనుచున్నారము. (1) ఇతడే అళియరామరాయలతండ్రి. అళియరామరాయల బాల్యచరిత్ర మెంతమాత్రమును దెలియ రాదు. మహమ్మదుకూలీకుతుబ్షాహీరాజ్యమునకు సరిహద్దున నున్నమండలము కందనోలుమండలమె. ఈమండలమును అళియరామరాయలతండ్రి మాత్రమె గాదు; తాతయగుబుక్కరామరాజుగూడ బాలించె నని పూర్వప్రకరణమునం దెలిపి యున్నాను. బుక్కరామరాజు విజాపురసుల్తా నగుఆదిల్షాహా డెబ్బదివేలయాశ్వికసైన్యముతో దండెత్తివచ్చి కందనోలు ముట్టడించినపుడు వానినోడించి తఱిమినట్లుగా పద్మబాలభాగవతమునందును నరపతివిజయమునందును వర్ణింపఁబడినవిధమునుగూర్చి పూర్వ

(1) 156 of 1905, E. R.

ప్రకరణమున వివరించియె యున్నాను. ఇట్లువక్రపరాక్రమం బునఁ దండ్రితాతలుపరిపాలించినమండలము నళియరామరా యలుగూడఁ బరిపాలించుట పిత్రుసారంపర్యపుసత్త్వముగా సంభ వించినదేగాని యొకయనామకచరిత్రకారుఁడు దెల్పినటులు మహమ్మదుకూలీకుతుబ్షా విజయనగరసామ్రాజ్యముపై దండె త్తివచ్చి కృష్ణదేవరాయలను జయించి తనహిందూసామంత కుటుంబములోనివాఁడయినరామరాజు నధికారిగానియమించిన సత్త్వమువలన సంభవించినది గాదు. ఇతనికిఁ బూర్వముననే అళియరామరాయలతండ్రి యీమండలమును బరిపాలించుచు న్నట్టు కందనోలుపుశాసనము దెలుపుచుండెను గదా. మహా మ్మదుకూలీకుతుబ్షాకు కందనోలుమండలమును కృష్ణరాయలసా మ్రాజ్యమునుండి గైకొనినమాటవాస్తవమనివిశ్వసింతమన్నను తనవారినెవ్వరిని తురకసైన్యములతో నచటనధికారిగనుంచుట కిష్టపడక కృష్ణరాయలకు మంత్రిగనుండినవానికుమారుఁడగు రామరాయల నధికారిగ నియమించుట కిష్టపడెనని యెట్లువిశ్వ సింపఁ దగును? ఒకవేళ నితఁడు కృష్ణరాయలకు ద్రోహియై మహమ్మదుకూలీకుతుబ్షాకు లోపడినవాఁడై యీయనామక చరిత్రకారుఁడు వక్కాణించినట్లు తనదేశమును ఆదిల్షాహా చూఅఁగొని తన్ను దఱిమివేసి స్వాధీనపఱచుకొనినప్పు డేమియుఁ జేయంజాలక తనప్రభువుతో మొఱవెట్టుకొనఁగా నాతఁడు ‘ఛీ! పాఱుఁబోతా!’ నారాజ్యమునసుండఁ దగవనివెడలనడచిన మాట వాస్తవమని విశ్వసింతుమన్నను, తనకు ద్రోహియై

శత్రుపక్షమునఁజేరి తనశత్రువుచే దర్బారునఁ బరిభవింపఁబడి వెడలఁగొట్టఁబడినపిమ్మటికిపందను జూచి సంతోషించి శ్రీకృష్ణదేవరాయలవంటిశూరచక్రవర్తి తనయేకపుత్రికనిచ్చి వివాహము చేసెనన్న నెట్లు విశ్వసింపఁ దగును? రామరాయలయెడఁ గల యసూయ యాయనామక చరిత్రకారునిగాని, చరిత్రకారుఁడగు ఫెరిస్తానుగాని యిట్టియసత్యకల్పనమునకుఁ బురికొల్పినఁ బురికొల్పవచ్చునుగాని యదియొక వింతగాదు. ఇరువదవశతాబ్దిలోనుండిన హీరాసుఫాదిరి వంటిచరిత్రకారుఁడు రామరాయలతండ్రి శ్రీరంగరాజు కృష్ణదేవరాయనిమంత్రియని యొక ప్రక్కనొప్పుకొనుచు తానువ్రాసిన యీరవీటివంశచరిత్రమునందు నాయనామక చరిత్రకారునియొక్కయు ఫెరిస్తాయొక్కయు నసత్యకల్పనములను సత్యాంశములనుగా విశ్వసించి వ్రాయుట యాశ్చర్యకరముగా నుండకమానదు. రామరాయల మంత్రులలో నొకఁడుగానుండి యాతనిచే నొకప్పుడు కొండవీటిరాజ్యమునకుఁ బ్రతినిధిపాలకుఁడుగా నియమింపఁబడిన రామయామాత్య తోడరమల్లనునాతఁడు రామరాయలతమ్ముఁడగువేంకటాద్రిప్రేరేపణచే రచియించి రామరాయని కంకితముగావించిన 'స్వరమేళకళానిధి' యను గ్రంథమున నీక్రింది 'భావముగలశ్లోకములను వ్రాసి యున్నాఁడు.* చంద్రవంశమున

---

* ఏషాంకులాలంకృతిరేష జజ్ఞే శ్రీరంగనాథో జితిరాజరాజః
తయాపదాచారదృశా వివింతే రాజర్షిభావం రమితక్షమోయః॥
తిమ్మాంబికా తస్యబభూవదేవీ సాధ్వీ జనానామివయాసమష్టిః
సతీయశోదావినతానసూయా సుదక్షిణాసత్యవతీ నుభద్రా॥
తపోవిశేషేణ తయోరశేష రాజాధిరాజోఽజని రామరాజః
కన్యాప్రదోఽస్మై సహి కృష్ణరాయః కన్యాపితృత్వం బహుమన్యతేస్మ॥

జనించి యనేకరాజన్యులను జయించియుఁ బ్రకటసాత్తికుఁడై సదాచారతత్పరుఁడై రాజర్షిభావముతో నొప్పుచుండెడి శ్రీరంగరాజు సకలసద్గుణగణంబులచేతను యశోదావినతాసూయాసుదక్షిణాసత్యవతీ సుభద్రలకు సాటియైన తిమ్మాంబికను వివాహము చేసికొనియెను. ఆదంపతుల తపోవిశేషముచేతవార లకు రామరాజు జనియించెను. అట్టిరామరాజునకు కృష్ణరా యలుతనకూఁతునిచ్చి వివాహముగావించి మహానుభావుఁడైన రామరాజునకు భార్యగా నుండఁదగినకన్యకు దానుతండ్రియై యున్నందులకు గర్వపడుచుండెను.

ఇతఁడు కృష్ణరాయల కల్లుఁడగుటచేతనే ఇతనినామము నకుమొదట ‘అళియ’ శబ్దము చేర్పఁబడి ‘అళియరామరాయ’ లని సామ్రాజ్యప్రజలతో వ్యవహరింపఁబడుట సంభవించినది. ఆరవీటివంశములో రామరాయనామములు పెక్కండ్రుండు టచే సామ్రాజ్యాధిపతి కల్లుఁడయిన కారణమున ‘అళియరా మరాయ’ లనునామము సామ్రాజ్యమునఁ బ్రాముఖ్యతను గాంచినది. కృష్ణరానియకల్లుఁడయ్యును, కందనోలుమండలమును బాలించుమాండలిక ప్రభువయ్యును, కృష్ణరాయనికాలమున జరిగిన యేప్రసిద్ధదండయాత్రలయందును నితఁడు పాల్గొ న్నట్లు చరిత్రమునం దితనినామము వినంబడకుండుటయే చిత్ర ముగానున్నది. ఈవివాహ మేసంవత్సరమున జరిగినదో యీవివ రముగూడఁ దెలియరాదు. కృష్ణరాయలకొమార్తె యగుతిరు

మలాంబికను వివాహమాడినవిషయ మొక్కటియే పేర్కొనఁ బడియున్నది.

అళియరామరాయలు కృష్ణరాయలసైన్యములో నొక గొప్పసేనాధిపతిగ నుండి యొకతెలుఁగుమండలమునకుఁ బాల కుఁడై పరిపాలించుచుండె నని ‘కోయుటో’ (Couts) అను చరిత్రకారుఁడు వ్రాసియున్నాఁడనిహీరాసుఫాదిరిగారి యూహ వీటివంశచరిత్రమునందుఁ దెలుపఁబడినది. కృష్ణదేవరాయల వారు తనయవసానకాలమునకుఁ బూర్వము రాజ్యపరిపాలనా భారము నళియరామరాయల చేతులయందును, సైన్యాధికా రభారము నంతను రామరాయలతమ్ముఁడగు తిరుమలదేవరా యలచేతులయందును బెట్టె ననియు, తాను మరణించునపుడు తనసామ్రాజ్యమున కచ్యుతదేవరాయలను బట్టాభిషిక్తునిగాఁ జేయవలసిన దని, అళియరామరాయల’ కాజ్ఞాపించె ననియు, ఆతనియభిమతమునను సరించి రామరాయఁడు కృష్ణరాయనిమర ణానంతరము నట్లుగావించె నని, ‘క్వేరోజు’ అను చరిత్రకా రుఁడు వ్రాసియుండె ననిపై యీరువీటి వంశచరిత్రమునందు వక్కాణింపఁబడినది.

అచ్యుతదేవరాయలు—రామరాయలు

అచ్యుతదేవరాయలవారు క్రీ. శ. ౧౫౩౦ మొదలు క్రీ.శ. ౧౫౪౨-వఱకుఁ బండ్రెండు సంవత్సరములమాత్రమే విజయనగరసామ్రాజ్యమును బరిపాలించెను. ఇతని పరిపాల

నాకాలమునఁ గూడ ‘అళియరామరాయ’ లెట్టిసితి యందుం డియెట్లు గౌరవింపఁబడియెనో సత్యచరిత్రము తేటపడకున్నది. కాని ‘నస్నీజు’ ధనాశాపీడితులు లయినయూధులగు నీ సోదర ద్వయముచేతులలోఁ బరిపాలనాభారము నంతయునుంచి వారే మిచేయుమన్న నదిచేయుచుండె ననియచ్యుత దేవరాయలను నిందించి యున్నవాఁడు. ఈవాక్యములను విశ్వసించి స్యూయ లుగారు తమవిస్మృతసామ్రాజ్యమునందు నస్నీజు వ్రాసి నట్లేవ్రాసి యున్నారు. వీనినివిశ్వసించి హిరాసుఫాదిరి పైను డివిన ‘క్వెరోజు’ వాక్యములను దామువ్రాసిన చరిత్రమునం దుదాహరించి యున్నారుగాని యచ్యుత రాయాభ్యుదయ మునఁగాని వరదాంబికా పరిణయమునఁగాని మరియే గ్రంథ మువలనఁ గాని తదితరము లయిన శాసనాదులలోఁ గాని, అచ్యుత దేవరాయల దక్షిణదేశ దండయాత్రల సంద ర్భమునఁ గాని యీసోదరుల నామములు గాని వారు చేసిన ఘనకార్యములు గాని వినరావు. సామ్రాజ్యమున వీరిక్షేట్టిపలుకుఁబడిగలదో యేతద్విషయము గూడ నెం దును గానరాదు. అచ్యుతదేవరాయలను నిందించుసందర్భమున ‘నస్నీజు’ వ్రాసినవాక్యములలో నుదాహరింపఁబడినసోదరు లిర్వురును వీరుగారనియునుఁ అచ్యుతదేవరాయలభార్యయగు వరదాంబికతోఁబుట్టువు లగుసలకము పెదతిమ్మరాజు, చినతిమ్మ రాజు నై యుండవలయు ననినాయభిప్రాయము. ఎందుకన, అచ్యుతదేవరాయలు మరణించునపుడు పులికాటి (తూర్పు

సముద్రతీరమునందలి ప్రళయకావేరి) నుండి యచటఁ బరిపాల
నము సేయుచున్నమాండలిక ప్రభువురామరాయలు విద్యానగ
రమునకు బయలుదేఱి వచ్చెనని ‘కోఱియా’ యసునాతఁడు
వ్రాసి నట్లుగ నారవీటివంశచరిత్రమునందు వక్కాణింపఁబడి
నదికావున సామ్రాజ్యభారమునంతయు వహించినరామరాయ
లంతటివాఁడు దూరదేశమునఁ బ్రళయకావేరి యందొకపాల
కుఁడుగా నుండి సామ్రాజ్యాధిపతిమరణకాలమునకుమాత్ర మె
విద్యానగరమునకు వచ్చుటసంభవించి యుండదు. ఈయచ్యుత
దేవరాయలమరణానంతరము సంభవించినచరిత్రవిషయములను
బట్టికూడ నీకాలమున నీసోదరద్వయ మంతగాఁ బ్రాముఖ్యత
వహించి యున్నట్లు గన్పట్టదు. వారెట్లో మానముతో దూర
మునుండి కాలము గడుపుకొన్నటుల గనంబడుచున్నదిగాని
యచ్యుతదేవరాయల పలుకుబడిగలిగి సామ్రాజ్యవ్యవహార
ముల జోక్యముకలిగించుకొని యంతగా వ్యవహరించినటుల
గనుపట్టదు. తిరుమలాంబ విరచితమైన ‘వరదాంబికా పరి
ణయ’ మనుగ్రంథమునఁ దుళువనరసింహరాయలు దివసకర
కులోత్తంసుఁ డయినరాచిరాజునకు శ్రీరామాంబిక గర్భమున
జనించినయక్కాబమాంబను వివాహము చేసికొనఁగా నామెవలన
నాతనికచ్యుతరాయలనుకుమారుఁడు కలిగె ననియు, ఆకుమా
రునకు సలకరాజుపుత్రులగు తిరుమలరాజను నామములుగలిగి
యచ్యుతదేవరాయలకు మంత్రులుగ నున్నయిర్వురసోదరులకు
చెల్లెలుగ నున్నవరదాంబిక వివాహముగావింపబడె ననియు,

వారలకు తిరుపతివెంకటాద్రీశుని కృపాతిశయముచే కుమా
రుఁడుపుట్టిన నతనికి వేంకటాద్రి యనిపేరుపెట్టి యచ్యుతదేవ
రాయలు తాను పట్టాభిషిక్తుఁ డయినవెనుక నాతనియువరా
జుగఁ జేసె ననియు వ్రాయఁబడి యున్నది. దీనినిబట్టి అచ్యు
తదేవరాయలకు మంత్రులుగనున్నవారు సలకరాజుపుత్త్రులును
మఱదులు నగుపెదతిమ్మరాజు, చినతిమ్మరాజు ననుసోదరు
లని స్పష్టముగాఁ జెప్పఁబడియున్నది. * విదేశీయు లయినచరి
త్రకారుల కీభేదము తెలిసికొన సాధ్యముగాక యీమంత్రిపద
వులను రామరాయలకును నాతనితమ్ముఁ డగుతిరుమలరాయ
నికని ముడివెట్టి యేమో వ్రాసి యున్నారు. వారివ్రాఁతలు
విశ్వాసపాత్రములు గావు. కాఁబట్టి యచ్యుతదేవరాయలకా
లమునఁగూడ నంతప్రాముఖ్యులుగ నున్నటుల గనుపట్టదు.

♦— చిన్నవేంకటాద్రిపట్టాభిషేకము —♦

అచ్యుతదేవరాయలు విద్యానగరమునఁ బట్టాభిషిక్తుఁ
డయినపుడే యతఁడు సలకరాజుపుత్త్రిక యగువరదాంబికను
బట్టమహిషిగను, ఆమెపుత్రుఁ డగుకుమార వేంకటాద్రిని
యువరాజుగను జేసె నని రాజనాథకవి విరచిత మగునచ్యుత
రాయాభ్యుదయ మనుగ్రంథమునఁ దెలుపఁబడియున్నది.

---

* సతతవిరచితానేకదానయోః అసాధారణభుజాపధానయోః అఖి
లలోకకృతబహుమానయోః తిరుమలరాజాభిధానయోః ఉభయయోః ప్ర
ధానయోః అవరజావరదాంబికాభిధానావరపర్ణినీ.....తపోవనముపగతవతీ

ఈగ్రంథమున నచ్యుతరాయల పట్టాభిషేకకాలమునకు వాని తండ్రి నరసరాయలుకూడ బ్రదికియున్నట్టు దెలుపఁబడియున్నది. ఇదెంతవఱకు సత్యమో దెలియరాదు. అచ్యుతరాయల పరిపాలనకాలమున వానిచుఱదియగు సలకము చినతిమ్మరాజు ప్రధానమంత్రిగనుండి రాజ్యభారము నంతయుఁ దానేవహించి యారవీటి వంశమువారికి నెవ్విధమైనప్రాముఖ్యత కలుగకుండ బహుజాగరూకతతో వ్యవహరించి నటులు గనుపట్టుచున్నది. సామ్రాజ్యములోని మాండలిక ప్రభువులును రాజబంధువులు నీతని నంతగా ద్వేషించినవారుగాఁ గనుపట్టరు. విదేశీయుల యిన చరిత్రకారులు గూడ సనుకూలముగా వ్రాసియుండలేదు. అచ్యుతదేవరాయల మరణానంతరము సలకము చినతిమ్మరాజు తనమేనల్లుఁడగుచిన్నవేంకటాద్రిని క్రీ. శ. ౧౫౭౧ సంవత్సరములోఁ బట్టాభిషిక్తునిఁ గావించెను. ఈచిన్నవేంకటాద్రి రాజు పట్టాభిషేకకాలమునకుఁ బదునెనిమిది సంవత్సరములయినఁగడవనిబాలుఁ డని చెప్పఁ దగును. ఇతనికినప్పటికి వయస్సెంతయుండెనో యెవరును సరిగాఁజెప్పఁ జాలకున్నను బాలుఁడని యైకకంఠ్యముగా నెల్లవారు నంగీకరించి యున్నారు. కనుక సామ్రాజ్యసార్వభౌముఁడు నిర్వహింపవలసినకార్యభార మంతయు సలకముచినతిమ్మరాజుపైఁ బడియెను. అతఁడు సమర్థుఁడు గాడు; బుద్ధిమంతుఁడు గాఁడు; అదియునుంగాక విశేషించి దురాశాకలవాఁడుగను, ఒకొక్కప్పుడవివేకపుం బనులొనర్చువాఁడుగను నుండెను. ఈకాలము

నందలి సామ్రాజ్యవైభవ మింతయంత యని చెప్ప నలవి కాదు. సామ్రాజ్యమునందు నత్యల్పకాలములో నతివేగమునఁ బదిపదునై దులక్షల సైన్యమును సమకూర్ప.వచ్చును. ఈసామ్రాజ్యమున నప్పటికి మూఁడువేలయేనుంగులతోఁ గూడిన గజసైన్యమును, అరాబియా, పారశీకములనుండి రప్పించిన నలువదివేల గుఱ్ఱములతోఁ గూడిన యాశ్విక సైన్యమును గలదు. ధనికులయిన సామంతమాండలికు లైనప్రభువులు పెక్కండ్రు గప్పములు చెల్లించువారు గలరు. సమీపస్థులయిన పెక్కండ్రుమహారాజులు సామ్రాజ్యమునకు లోపడినవారుగా నుండిరి. ఇదిగాక యీసామ్రాజ్యమునందలి నదులలో బంగారమును, కనములలో వజ్రములు మొదలగు నవరత్నములు లభించుచుండెను. ఎన్నివిధములచేతఁ బరిశీలించి చూచినను నాకాలమున విజయనగర సామ్రాజ్యము మహోచ్చస్థితియందుండి శత్రువులకు గన్నెఱ్ఱ సలుపు చుండెనన్న నతిశయోక్తియెంతమాత్రమును గాఁ జాలదు. ఇట్టిసామ్రాజ్యమునకు నొకబాలుఁ డధిపతికావలసి వచ్చెను. తత్సామ్రాజ్యభార నిర్వాహకకర్త దురాశాపీడితుఁడు దుర్మార్గుఁడు నయ్యెను.

—♦ సలకముతిమ్మరాజు—రామరాయలు ♦—

అంతఃపురములోని రాణులకును మాండలికులయిన ప్రభువులకును, పెక్కండ్రుజనులకుఁ గూడ సామ్రాజ్యభారము సలకము చినతిమ్మరాజు వహించుట సమ్మతముగా

లేకుండెను. అందుముఖ్యముగా కృష్ణదేవరాయలభార్య లగు తిరుమల్దేవికిని, చిన్నాదేవికిని సామ్రాజ్యభారము నళియ రామరాయలును, వానిసోదరులును వహింపవలయు ననిపెద్ద కోరిక గలదు. సామ్రాజ్యపరిపాలనా భారము నళియరామ రాయలకును వానిసోదరులకును విడిచిపెట్టి కోశాధికారభార మునుమాత్రము వహింపవలసిన దని సలకముచినతిమ్మరాజు నకు మాండలికప్రభువులు తెలియఁ జేసిరికాని యాతఁ డం దుల కంగీకరింపఁ డయ్యెను. ఇతనిపరిపాలనము సామ్రాజ్య మునకు గొప్పముప్పు తేఁగల దనుగట్టినమ్మకము గలవా రగు టచేత రామరాయలును వానిసోదరులును విద్యానగరమును విడిచిపోవ నిష్టపడలేదు. అభిప్రాయభేదము బుదయించుట చేతను, సామ్రాజ్య మపహరింపవలె ననిదురాశతోఁ గూడి యున్నవాఁ డగుటచేతను, విద్యానగరమున వారలయునికి తన సంకల్పమును విచ్ఛిన్నముచేయు నట్టిదిగ నుండుటచేతను, సల కము చిన్నతిమ్మరాజు దురాలోచనమునకు లోనయి యాసో దరులను చెరపట్టి యుంచవలె ననిప్రయత్నించెను. వీరినిమా త్రమెగాదు. తనప్రయత్నముల కడ్డముతగులువారని తనకుఁ దోచినవారినెల్లరను బంధింపఁ గుట్రలు చేయ మొదలుపె ట్టెను. వీనిసప్రయత్నములను కుట్రలను దెలిసికొని యనేక మాండలికప్రభువులు విద్యానగరమును విడిచిపెట్టి స్వస్థాన ములకుఁ బోయిరి. అట్లుపోయి కొందఱు విద్యానగరముతో సంబంధమునువీడి స్వతంత్ర లగుటకుఁ బ్రయత్నింపు చుండి

రని కోరియాయనునాతఁడు ప్రాసి యున్నాఁడు. అప్పు డళి యరామరాయలుగూడ తనసోదరు లిర్వురుతోను విద్యానగర మును విడిచి పోయెను. వీరికిద్వేషము ప్రభువయిన చిన్నవే కటాద్రిపై యెంతమాత్రము లేదు. వానికార్యకర్త లైనసల కము చినతిమ్మరాజు పయినమాత్రమె గలదు. వారు సేనలను సమకూర్చుకొనివచ్చి యామర్మార్గుని శిక్షింపఁ జూచుచుండిరి. ఇంతలో సలకముచిన్నతిమ్మరాజు చేయుమప్పరిపాలనము బహుక్రూరముగాఁ బరిణమించుచుండెను. రాజభండారము లోనిధనము నంతయుఁ గుట్రచారుల లంచముల క్రిందను, దుష్కార్య నిర్వహణము కొరకును దుర్వ్యయము సలుపు చుండెను.

—♦ సలకముతిమ్మరాజు ద్రోహకృత్యములు ♦—

ఇతఁడు మాయోపాయముచేఁ దనకుఁ బ్రతిపక్షులుగా నున్న ప్రభువుల రప్పించి వారలను జంపఁ బ్రయత్నించెను. వీనిమాయలోఁ దగులొక్కని మొదటవచ్చిన కొందఱగ్రుడ్లు పెఱికించెను. ఈసమాచారమును విని వెనుకవచ్చినవారు మర లిపోయి పగఁదీర్చుకొనఁ బ్రయత్నములు సలుపుచుండిరి. సామాన్యప్రజలు వాని నెదుర్కొనఁ జాలరైరి. హిందూ సామ్రాజ్యరాజధాని యగువిజయనగరమున సంభవింపనున్న విప్లవమునకు గోలకొండవిజాపురసుల్తాను లత్యంతసంతోష ముతో నేరీతిగఁ బరిణమించునో యని వీక్షింపుచుండిరి. ఇట్టి

సమయమున సార్వభౌముని తల్లియగు వరదాంబికా దేవియు గూడ సోదరుని దుర్నయమును జూచి భరింపఁ జాలక తన కుమారుని, వానిసామ్రాజ్యమును గాపాడినయెడల విశేష ముగా ధనమునొసంగుచున్నా ననివిజాపుర సుల్తా నగుఇబ్రహీమ్ ఆదిల్ షాహాకు రాయబార మంపెననియు, ఆరాయ బారమును మన్నించి యాతఁడు తనసైన్యముతో విద్యానగర మునకు వచ్చుచుండుటయువిని సలకముతిమ్మయ విశేషధనము తో రాయబారులను నాతనికడకుఁ బంపి వెనుకకు మరలించె ననియు ,కోరియా' యనునొక విదేశీయుఁడు వ్రాసియు న్నాఁడు. రాణి దిక్కులేనిపక్షివలె వానిచేతిలోఁ జిక్కెను. అంత నీద్రోహి తనపదవిని బలపఱచుకొనుటకును, తనమే నల్లునిపక్షమును బూని సామ్రాజ్యములోపలఁగాని వెల్పలఁ గాని తనతో నెవ్వరును యుద్ధముచేయ సాహసింప కుండుట కును, తనమేనల్లుఁడును సార్వభౌముఁడు నగుచిన్న వేంకటాద్రిని వాని పినతండ్రులిర్వురను వానిదాయాదితోసహా నల్వురను సంహరించెనని ,కోరియా' యనునాతఁడు వ్రాసియున్నాఁడు.

అచ్యుత దేవరాయల తమ్ముఁడు రంగరాయలు వీనిచే తంబడి మ్రగ్గెనుగాని వానికుమారుఁడు సదాశివరాయలు మాత్ర మిద్రోహి పాలంబడి మడియకుండుట వానియదృష్ట మని భావింపవలయును. రాణి వరదాంబికాదేవిగతి యేమ య్యెనో యిటుపై యెంతమాత్రము వినంబడదయ్యెను. ఆహా! రాజ్యకాంక్ష యీమురాక్ష్మని యెంతటిదౌష్ట్యమునకుఁ బురి

కొల్పినది? ఇంక నీతఁడు విజయనగర సామ్రాజ్యమునఁ దాను బట్టాభిషిక్తుఁడగుటకు నడ్డుపడఁగసామర్థ్యముగల వారెవ్వరు లేరని తలంచెను. అంత ధైర్యసాహస్రములు ముప్పిరిగొన సామ్రాజ్యవజ్రసింహాసనము నాక్రమించి యధిష్ఠింపఁ జూచెనుగాని తనకు రాఁబోవుముప్పు నెఱుంగఁడయ్యెను. అతనిస్వామిద్రోహమున కెంతయు దుఃఖపడుచున్నవారయినను, కొండటి ప్రభువు లతనియధికారమునకు లోపడియు, నతఁడుగావించు దౌష్ట్యములకు మనస్సు విఱిగిపోయిన వారయి విజాపుర సుల్తాను ఇబ్రహీముతోఁ గుట్రలుచేయ నారంభించి సలకము తిమ్మయ నధికారపదవినుండి తొలఁగించినయెడల విజయనగర సామ్రాజ్యకిరీటము నాతని కొసంగి శతవిధముల తోడ్పడ గల వారమని వాగ్దత్తము చేసిరనియు, దీనినంతయుఁ దెలిసికొన్న వాఁడయి యద్రోహి తనకిష్టుఁడైనవాని నొకరాయబారిని సిద్ధముచేసి వానిపరముగా నాఱులక్షల హొన్నుల ద్రవ్యము నొసఁగి యీధనము విజాపురసుల్తా నగు ఇబ్రహీమున కిచ్చి తనకు తోడ్పడవలసిన దనియు, నట్లుతోడ్పడిన యెడల తాన తనకి సామంతుఁడ నై యుండుటయెగాక యీయుపకారము నకు బదులుగా దారిబత్తెములకుగాను దినమునకు మూఁడు లక్షలహొన్నుల నదనముగా నిచ్చుటకు సంసిద్ధుఁడనై యున్నా ననియు, నాపట్టమున నచ్చఁజెప్పి వానిఁదోడ్కొని రావలసి నదని ప్రోత్సహించి యారాయబారిని విజాపురమునకుఁ బం పించెననియు, అనాయాసముగా లభించెడు నీలక్ష్మి పదవికి

పొంగిపోయిన మనస్సంతోషము గలవాఁడై వృద్ధసేనాని యగుఅసాదుఖాను ప్రేరేపింప నతఁడు వెంటనే బయలుదేరి యేవిధమైన యడ్డంకులునులేక స్వేచ్ఛగా విజయనగర మునకు విచ్చేసె ననియు, స్వామి ద్రోహియైన సలకము తిమ్మాయ తనమిత్రులగు ప్రభుపుంగవులతో నెమరుగాఁ బోయి వానిసింహాసనముపయి కూరుచుండఁ బెట్టియేమది సములు నగరమునం దంతట వేడుకలు జరిపించి రనియు ‘కోరియా, ఫెరిస్తా’ లను చరిత్రకారులు వ్రాసి యున్నారు. వీరియుభయుల వ్రాఁతలకుముఖ్యవిషయమున నేకీభావమున్నను వివరములలో నేకభావము గన్పట్టదు. వీరిలో ‘కోటియా’ విదేశీయుఁడు. రెండవవాఁ డయినఫెరిస్తా రామరాయలకు గర్భ శత్రువు. విజయనగరసామ్రాజ్యమునెడ ననురాగము లేనిచరి త్రకారుఁడు, అహమ్మదునగరసుల్తా నగునిజాముషాహా కొల్వు కూటమున నున్నమహమ్మదుమతస్థుఁడు. దేశీయులును, సమ కాలీకులును విజయనగరసామ్రాజ్యమునందున్నవారును వ్రాసిన వ్రాఁతలతో వీరివ్రాఁతలను సమన్వయింపఁ జేసి సత్యసంశోధనఁ జేసినఁగాని సత్యచరిత్రము బయలపడదు. ఆకాలమునందు విజ యనగరసామ్రాజ్యమునకు నారవీటివంశము పెట్టనికోటగ నుం డెను. సలకముతిమ్మాయగావించినద్రోహకృత్యములమూలమున విజయనగరరాజధాని మహావిప్లవముపాలయి హిందూసామ్రా జ్యము వినాశముఁ జెందనున్నకాలమున నీయుపద్రవము నడంచి సంరక్షింపఁ గలమహాసమర్థుఁ డగువీరాగ్రగణ్య నొకనిఁ బ్ర

సాదింపు మనిసామ్రాజ్యములోనిప్రజ లనుదినము నిష్టదేవత లను బ్రార్థించుచుండిరి. సామ్రాజ్యములోనిప్రభుపుంగవులలో నధికసంఖ్యాకులదృష్టులు రాజబంధువులలోఁ బ్రముఖుఁడై యుధిష్ఠిరునకుభీమార్జునులవలె చేదోడు వాదోడుగా నుండి భక్తితాత్పర్యములతో తిరుమలరాయవేంకటాద్రులనుసోదర ద్వితయముచే సేవింపఁబడు చున్నయళియరామరాయలపై ప్రసరింపసాగినవి. ఈద్రోహి బాటిపడక విజయనగరరాజధాని నుండి తప్పించుకొనిపోయిననాఁటనుండి పిటీకిబంటులై మూన ముతో నొకచోట నొదిగి కూరుచుండినవారు కారు.

♦ అళియరామరాయల దండయాత్ర ♦

అళియరామరాయ లట్లుసోదరు లయినతిరుమలరాయ వేంకటాద్రులతో విద్యానగరమును విడిచిపెట్టిపోయి మున్మం దుగా గుత్తి, పెనుగొండ, గండికోట, యాదవాని, కందనోలు దుర్గముల కధిపతులయినవారిని స్వాధీనపఱచుకొని యాయా సీమలసైన్యముల నసంఖ్యముగా సమకూర్చుకొని అచ్యుతదేవ రాయలతమ్ముఁడును, సలకముతిమ్మయచేఁ జంపఁబడినవాఁడును నగురంగరాయలకొడుకు సదాసివదేవరాయ లేగిరిదుర్గమునన్నో దాగొని యున్నవాఁ డనితెలిసికొని తొలుతవానినిరప్పించుకొని యాతనికభయప్రదాన మొసంగి, తమకులదైవమైనతిరుమల వేంకటేశ్వరులసన్నిధానమున మఱియు, బాలుఁడు నగునాతని విజయనగరసామ్రాజ్యమునకుఁ బట్టాభిషిక్తునిగావించి యట

నుండి బయలువెడలివచ్చి గుత్తిదుర్గమునఁ బ్రవేశించి కొంతర క్షీణసైన్యముతోఁ సదాశివరాయని నచటనిలిపి, తనపెద్దతండ్రి యగునెఱకుతిమ్మరాజు వానిపుత్త్రులు మొదలుగా బంధువర్గము తోడను, సొన్నలాపురముహండేహనుమప్పనాయఁడు, పెమ్మసాని పెదతిమ్మప్పనాయఁడు, మెసాపెద్దప్పనాయఁడు మొదలుగా సామంతవీరవర్గముతోడను గూడి యసంఖ్యాకసైన్యములతో తిరుమలరాయవేంకటాద్రులు తనకంగరక్షకులుగా నుండి సేవింపుచు వెంటరా రణభేరి మ్రోగించుచు మహారభసముతోఁ సలకముతిమ్మరాజుపై దండయాత్ర సాగించి వెడలి విద్యానగరమును సమీపించుచుండెను.

ఈదండయాత్ర మొదలుపెట్టుటకుఁ బూర్వమె "మీరు చేసినద్రోహమునకు మేమెంతయుదుఃఖపడుచున్నవారమైనను, దీనినంతనువిధివశమయినకార్యముగా భావించి నేను మీకు వినయవిధేయులమై మీయధికారపాలనమునకు లోపడి యను వర్తింపఁ గలవారముకాని యీసామ్రాజ్యమున కపాయకరులును శత్రువులు నగుతురక ప్రభువులనుమాత్రము మున్ముందుగా విజయనగరమునుండి పంపివేయవలసినదిగాఁ బ్రార్థించుచున్నార" మనియొకజాబు వ్రాసి గుత్తిదుర్గమునుండి సలకము తిమ్మయకఁ బంపించెసనియు, అతఁడందుల కెంతయు సంతోషించి యీసమాచారమును విజాపురసుల్తానునకుఁ దెలియఁ జేసి తాముచేసికొన్న యొడంబడిక ప్రకార మేఁబదిలక్షుల హొన్నుల నాతనికొసంగి యతని వానిరాజ్యమునకుఁ బంపి

వేసె ననియు, 'కోటియూ, ఫెరిస్తా' లు వ్రాసియున్నా రని యూరవీటివంశ చరిత్రమునందుఁ దెలుపఁబడినది. వీరి వ్రాఁత లంతగా విశ్వాసపాత్రములు గావు. ఈవిప్లవ సందర్భమున విజాపురసుల్తాను దురాశతోఁ జేసిన దురాలోచనలను, పొం దినయవమిత పరిభవమును గప్పిపెట్టుటకును, అళియరామరా యలప్రజ్ఞాప్రతిష్టలను గొంచెపరచుటకును వ్రాసినవ్రాఁతలు గాని యన్యములుగావు. "ఆలీఖిబూ అజీజుఅల్లాతబతాబాయి" అనుచరిత్రకారుఁడు తానువ్రాసిన 'బురహాన్; ఈ. మా అసిర్' అనుగ్రంథమున విజాపురసుల్తాను తానెవ్వరివలన నాహూ తుఁడుగాక తనంతతానే విజయనగరమునకు వచ్చె ననియు, సలకముతిమ్మయ సుల్తానుకు ద్రవ్యము నొసంగ లేదనియు, సుల్తానురాక విని సలకముతిమ్మయ విజయనగరమును విడిచి పాఱిపోయెననియు, విజాపురసుల్తానుసేనాని యగుఅసాదుఖాను విజయనగరమునకు రాపలసినడని సలకముతిమ్మయకు జాబు కూడ వ్రాసె ననిదెలిపి యున్నాఁడనియూరవీటివంశ చరిత్ర మునందే వక్కాణింపఁబడి యున్నది. అహమ్మదు నగరమున నైజాంషాహా దర్బారుననుండి వ్రాసిన 'మహమ్మదుఖాసిం ఫెరిస్తా' వ్రాఁతలనమ్మవలయునా? 'ఆలీఖిబూఅజీజు అల్లాత బతాబాయి' వ్రాఁతలనమ్మవలయునా? మఱియు 'బసాతిక్-ఉస్-సలాతిన్' అనుపారసీభాషాగ్రంథమున సలకముతిమ్మయ విజాపురసుల్తానుకు లక్ష లక్షల హూన్నులద్రవ్యము నొసంగె నని వ్రాయుచు మఱియొక సమాచారము వలన లం లక్షల

హొన్నులద్రవ్యము నొసఁగఁ బఁనట్లు దెలియుచున్న దని గూడఁ లిఖింపఁబడి యుండెను. ఇంతద్రవ్యమును విచ్చల విడిగా వెచ్చపెట్టఁ గలిగిన భాగ్యశాలియగు సలకము తిమ్మయమిత్రులగుమంత్రులకు నళీయరామరాయలులంచముల నిచ్చివశ్యులనుగావించుకొనుటచేత రామరాయలు స్వపరివార ముతోవిజయనగరద్వారమునుసఖూపించినంతనే యామంత్రు లెల్లరు నగరద్వారములను దెఱచివేసి రనిమహామ్మదుఖాశిం ఫెరిస్తా వ్రాసియున్నాఁడు. ఇంతియగాదు సలకముతిమ్మ యకును రామరాయలకును యుద్ధము జరిగినట్లే చెప్పఁడు. సలకముతిమ్మయ యుద్ధములో మరణించి నట్లు ప్రశంసింపఁడు. ఆత్మహత్య చేసికొని సలకముతిమ్మయ చచ్చె నఁట ! ఫీరా సుఫాదిగారి విశ్వాసమునకుఁ బాత్రములైన మహామ్మదు ఖాసింఫెరిస్తావాక్యము లిట్లున్నవి. "తానువంచింపఁబడిన విష యమును దెలిసికొని యంతఃపుర రాజమందిరమునఁ దల్లు లుబిగించుకొని నిరుత్సాహమూలమున పిచ్చిపట్టిపోయి రాజు గారియేనుగులు, గుఱ్ఱములు, మొదలగువానిగ్రుడ్లు పెఱికిం చియు, తోఁకలుగోయించియు, తనశత్రువులకు నిరుపయోగ ములగునటులు గావించె నఁట. అనేకయుగములనుండి వంశ పరంపరగా సంపాదింపఁబడిన వజ్రములు, కెంపులు, పచ్చలు మొదలుగా నవరత్నరాసులను, అమూల్యములగు మౌక్తిక రాసులను బెద్దపెద్దతిరుగటి రాళ్లలోఁ బోయించి విసిరించి పొడుము గావించి భూమిపై చల్లించెనఁట ! అంతనతఁడు తన

గదిలోని యొకస్తంభమునకు వాడిగలకత్తి నొకదానిమొన పైకుండునటులు బిగింపఁజేసి యుది తనవక్షస్థలమును భేదించుకొని వెన్నుపైకి వచ్చునట్లుగా గొప్పపఱ్ఱిన వచ్చి దానిపైఁ బడి ప్రాణములఁ గోల్పోయె నఁట ! అంత నగరద్వారములతలు పులు తెఱువఁ బడిన వఁట ! ఈఫెరిస్తా వ్రాసిన దానితో 'కోరియా' యుపోర్చుగీసు చరిత్రకారుఁ డేకీభవించుటయె గాక 'సలకముతిమ్మయ' విజయనగరసామ్రాజ్యాధిపతిగఁ జూప వలెనను కోరికతో నట్లుచచ్చె ననికూడ వక్కాణించెనని యూర వీటివంశచరిత్రమునందు హీరాసుఫాదిరి నుడువుచున్నాఁడు.

—♦ సలకముతిమ్మయ యుద్ధముచేసి మడియుట ♦—

హీరాసుఫాదిరి కోరియాఫెరిస్తాలు శాస్త్రోక్తముగ నిష్ప క్షపాతమైనచరిత్రను వ్రాసిరని నమ్మి వారివ్రాఁతల నాధార ముగాఁ జేసికొని అళియరామరాయల చరిత్రములోని మూల సత్యమును గ్రహింపఁజాలక దుర్భమపాలయి చరిత్రమునం తయుఁ దాఱుమాఱుచేసి వ్రాయుటెంతయు శోచనీయము. వీరు తామువ్రాసినచరిత్రమునం దొకచోట "రామరాయలువచ్చి వఱకు విజయనగరమునందు విజాపురసుల్తాను నిలిచియుండె ననియు, వీనివలనె బరీదుషాహా, నిజాముషాహా, కుతుబ్షాహా లాతనికి (సలకముతిమ్మయకు) దోడ్పడు చుండిరనియు హుండే వారి అనంతపురచరిత్రము దెలుపుచున్నది. సలకముతిమ్మ యాతో మైత్రిచేసికొన్న యీ ప్రభువులందఱితోను యుద్ధము

చేయుటకు సాహసించిన రామరాయల పరాక్రమమును విను తించుట కుద్దేశింపఁబడినట్లు గన్పట్టుచున్నదికాని యీమైత్రా నుబంధమునుగూర్చి ఫెరిస్తాయొకపలుకైనఁ బలికియుండలే" దని వ్రాసి యున్నారు.(1) మఱియొక చోట "పైనుదాహరింపఁబడిన తెలుగుకావ్యములు రామరాయల పరాక్రమశక్తిని వానిగుణ ములను ప్రసిద్ధపఱచుటకుగాను నతఁడు తనప్రతిస్పర్థికి వినా శకుఁడైనట్లుగాఁ దెలుపుచున్నారు; కాని యిదికవులెల్లరు నము శ్లులమగా నవలంబించెడి మార్గ" మని వ్రాసియున్నారు. (2) ఈపైయభిప్రాయములవలన రామరాయలయెడ వీరికెట్టి భావ ముగలదో యయ్యది విస్పష్టముగాఁ దెలియుచున్నది. అనఁగా రామరాయలు తిమ్మయను బ్రతిఘటించి స్వశక్తిచే నేన లను సమకూర్చుకొని తిమ్మయపై దండయాత్ర సాగించి యాతనితోఁ గాని యాతనికి సాహాయ్యముఁజేయ వచ్చిన విజాపుర సుల్తానుతోఁ గాని తదితర సుల్తానులతోఁ గాని యుద్ధముచేయకయే, తిమ్మయయనుచరవరమునకు లంచముల నొసఁగియు, సలకముతిమ్మయ తనకుఁదోడ్పడవచ్చినవిజాపుర సుల్తానుకు నసంఖ్యాకముగా ద్రవ్యమునొసంగి వానిస్వస్థానము నకుఁ బంపివేయునట్లుగా మోసబుజాబును వ్రాసియు, వారల సాహాయ్యము లభింపకుండఁజేయ రామరాయలుచేసినమోస

---

(1) The Aravidu Dynasty of Vizanagar. Page 9 foot note 5.

(2) Ibid Page, 11 foot note 7.

మను డెలిసికొని యాద్రోహి తెంపరియై విద్యానగరమును వైభవశూన్యముగాఁ జేసి తుదకు దారుణమైన యాత్మహత్య చేసికొని చావగాఁ గృష్ణరాయనిరాణుల యాజ్ఞ శిరసావహించి హతశేషులు ద్వారములు తెఱచి యామహానగరమును రామరాయలచేతఁ బెట్టి రనివీరియభిప్రాయము. ఇదియెంతమాత్రము విశ్వాసపాత్రమయిన సత్యము గాదు. అచ్యుతదేవరాయనిభార్య వరదాంబికాదేవి సామ్రాజ్యము తనకొడుకునకు నిలుచునట్లుగాఁ దనకుఁ దోడ్పడినయెడల విశేషద్రవ్యము నొసంగెద నని యాహూయముచేయ, విజాపురసుల్తాను స్వసైన్యముతో బయలుదేఱివచ్చుచుండ, సలకముతిమ్మయ డెలిసికొని, తనరాయబారులమూలమున విశేషద్రవ్యమునొసంగి, యాతఁడుమరలితనరాజధానికిఁ బోవునటుల చేసెనని మొదటవ్రాసిన 'కోటియా' మటియొకచోట సలకముతిమ్మయను బ్రతిఘటించి తొలఁగిపోయినయాతనిప్రతిపక్షమువారు (రామరాయలపక్షమువారుకాఁబోలు) విద్యానగరము స్వాధీనముఁజేసి యాతనిపరిపాలనమునకు లోపడివ్యవహరింతుముగానఁ దమకుఁ దోడ్పడి సలకముతిమ్మయను రాజ్యభ్రష్టుని గావింప వలసినదని ప్రార్థింప, నాతఁడు సమ్మతించి రాఁదలంచియుండ, సలకముతిమ్మయ తెలిసికొని రాయబారులద్వారాయాటులక్షలహొన్నులనుబంపించి, విద్యానగరమునకువచ్చి తనకుఁదోడ్పడినయెడల దారిబత్తెములక్రిందను దినమునకుమూఁడులక్షలహొన్నులచొప్పున నిచ్చుటయేగాక తనకుసామంతుఁడనై కప్ప

ముచెల్లించుచుండు నసియు వారిచేఁ జెప్పించి, వానిసైన్యము లతోసహా వానిని రప్పించి, విద్యానగరసింహాసనమున వానిని గూరుచుండఁ బెట్టియేఁడుదినములు మహావైభవముతోఁ వేడుకలు జరిపియుండె నసియుకొండఱు ప్రభువులుగూడ నాతనిసామ్రాజ్యాధిపతిగా నొప్పుకొనిరనియు, రెండవమూఱు వ్రాసియున్నట్లుగా హీరాసుఫాదిరి తాను, వ్రాసినయూరపీటివంశచరిత్రమునందే దెలిపి యున్నాఁడు. (1) మొదట వ్రాసినదిసత్యమో, రెండవమారు వ్రాసినది సత్యమో, హీరాసుఫాదిరి నిర్ధారణచేసి యుండలేదు. రెండువిధములుగూడ సత్యమై యుండు నని వీరియభిప్రాయమై యుండవచ్చును. సామ్రాజ్యధనాగారమంతయు సలకముతిమ్మయచేతిలో నుండె నుగాని యళ్ళియరామరాయలచేతిలో లేదనివారే యొప్పుకొనుచున్నారు. లక్షలకొలదిహొన్నులద్రవ్యమును విజాపురసుల్తానునకు సమర్పింపఁగలిగినసలకముతిమ్మయ ధనాగారాపీడితులయినతినయనుచరవర్గమునకు దృప్తికలుగునట్లు ధనమునొసంగి తనప్రక్కనుంచుకొనుట కేలసాధ్యపడ దయ్యెను ? వీరలకు లంచముల నొసంగుటకు నాకస్మికముగారాజధానివిడిచి సోదరద్వయముతోఁ బాఱిపోయినరామరాయల ప్రభువులకందఱకు లంచముల నొసంగి తనప్రక్కకుఁ ద్రిప్పుకొనుటకు వారలకు ధనమెక్కడనుండి యొక్కమూఱుగాలభించినదియు నిర్ధారణము

---

(1) A. D. V. Page 6; Correa. Page 247—8
Ibid Page 8; Correa, Pages 277—278—279.

చేసి యుండలేదు. సలకముతిమ్మయస్వాధీనములో నున్న ప్ర
భువు లెల్లరురామరాయలవలన లంచములు తిన్నవారే యైన
యెడల సామ్రాజ్యమునకు ప్రబలశత్రువయినవిజాపురసుల్తానుని
రప్పించి విజయనగరరత్నసింహాసనమునఁ గూర్చుండఁ బెట్టుట
కెట్లుసహింపఁ గలిగిరోహీరాసుఫాదిరి తెలిపి యుండలేదు.
మఱియు విజాపురసుల్తానువంటిగడుసరిప్రభువు తనశత్రురాజ
ధానిలో సామ్రాజ్యసింహాసనమునఁ దన్నుఁ గూర్చుండఁ బెట్టి
తన్ను సామ్రాజ్యాధిపతినిగాఁ జేసి, సామంతుఁడై తన్నుఁ
గొల్చుట కంగీకారము దెలిపియున్నప్పుడు, పిఱికిపందయై రాజ
ధానివిడిచిపెట్టి పాఱిపోయినవాఁడు వంచనతోఁ బ్రాసినజా
బును నమ్మి సలకముతిమ్మయ ప్రార్థించినమాత్రమునఁ దనకు
నప్రయత్నపూర్వకముగాలభించినయీశత్రుసామ్రాజ్యమును,
సింహాసనమును విడిచిపెట్టి ద్రవ్యమునుమాత్రము గ్రహించి
వెడలిపోవు నంతటియవివేకి యని గ్రహింప నగునా? రామరా
యలపక్షమువారు విజాపురసుల్తానునకు సామంతులమై వానిని
సామ్రాజ్యాధిపతినిగాఁ గావించివానికణకువతోఁ గప్పములు
చెల్లించుచుందు మని దురాలోచనచేయుచున్నవా రనియేగదా
వారిపక్షమున నుండకుండ విశేషద్రవ్యము లంచముగా నిచ్చి
యాతనిఁదనకు సహాయార్థము రప్పించుకొన్న సలకముతిమ్మయ
వానిద్రోహులనియు వానిఁజేర్చక మరలవానిని వారిస్థానము
లకుఁ బంపివేయవలసిన దనిజాబు ప్రాసినపు డయ్యదిమోసమని
తెలిసికొనఁజాలక యేలయెనుబదిలక్షలహొన్నులసమర్పించు

కొని పంపివేయవలసినచ్చెనో యూరయరైరి? రామరాయునిచే లంచము లుతినిన ప్రభువులు నిస్సహాయుఁడై యున్నవానిని రామరాయలకు నప్పగించక, సలకముతిమ్మయసామ్రా జ్యములోనిరత్నరాసులను నుగ్గునూచముగావించునపుడును, ఏనుగులుఁ గుఱ్ఱములు మొదలగువానితోఁకలుకోయించునపు డును మౌనము వహించి యేలయూరకొనవలసివచ్చెనో యదియును విచారింపరైరి? అనేకసందర్భములలో ఁఫెరిస్తా కోరియూ, కోయుటో' లు వ్రాసిన వ్రాఁతలలో శుద్ధాబద్ధములగు విషయములు పెక్కులు గలవని యొకప్రక్క నొప్పుకొనుచు నీప్రాధాన్యవిషయమునఁ దదితరు లైకకంఠ్యముగా వ్రాసిన వానికి భిన్నములుగాఁ గన్పట్టినను వీరి వ్రాఁతలయందే సత్యము గల దని విశ్వసించుటకుఁ బ్రబలహేతువు లేవిగలవో వానిని వివరింప నక్కరలేదా? చరిత్రకారులు మున్ముందుగా సమకాలి కులై సమీపమునను ండి వ్రాసినవిషయముల కెక్కువప్రాధాన్య మీయవలసి యుండును. పిమ్మట సమకాలికులు కానివారి వ్రాఁతలను సమకాలికులు వ్రాసిన వ్రాఁతలతోఁ బోల్చుకొని సత్యచరిత్రమును దీయుటకుఁ బ్రయత్నింపవలయును. అట్లు గాక సమకాలికులయినవారు కవులయినంత మాత్రముచేత వారు చెప్పినవిషయముల నమ్మరాదని త్రోసిపుచ్చి సమకా లికులుకాని వారొకరికొకరికిఁ బొందికలేక పరస్పరవిరుద్ధముగా వ్రాసిన వ్రాఁతలనమ్మి చరిత్ర మల్లఁబోయినఁ బరిహాసపా త్రులగుట నిశ్చయము. అచ్యుతదేవరాయని యాస్థానమున

నున్న రాజనాథ డిండిమకవి రచియించిన యచ్యుతరాయాభ్యు దయమను గ్రంథమునను, ఆతని కూస్థాన కవయిత్రియగు తిరుమలాంబ రచియించిన వరదాంబికాపరిణయ మను గ్రంథ మునను సలకము తిమ్మాయ యచ్యుతదేవరాయల భార్యయగు వరదాంబికతోడఁబుట్టినవాఁ డని తెలుపఁబడియుండ నేతద్గ్రంథ కర్తలు కవులయినమాత్రముచేత వానినివిశ్వసింపక ' సలకము తిమ్మాయ యచ్యుతదేవరాయల తోఁబుట్టువుపెనిమిటి ' యని ' కోడియా ' వ్రాసిన దానిని విశ్వసించినయెడల యెంతహాస్యా స్పదముగనుండును ? సమకాలికులైనకవులు వ్రాసినవర్ణనాంశ ములలో నతిశయోక్తి లుండిన నుండవచ్చునుగాని వారుసత్య మునే వ్రాయలేదని నిరాకరించుట సత్యచరిత్ర నిర్మాణము నకుఁ దోడ్పడుమార్గ మగునా ?

విజయనగరములో క్రీ. శ. 1542 వ సంవత్సరప్రారం భమున విప్లవము పుట్టినది. 1547 లో దోనూరుకోనేరునాథ కవి ద్విపదబాలభాగవతమును రచియించి యళియరామరా యలపెదతండ్రికుమారులలో నొక్కఁడగుచిన్నతిమ్మరాజున కును, తరువాత పద్యప్రబంధముగారచించి యతనితండ్రికి నం కితముచేసినయా గ్రంథములపీఠికలలో నారవీటివంశమును వర్ణం చుచు నళియరామరాయలను గూర్చియిట్లుప్రశంసించి యున్నాఁడు.

" శ్రీసదాశివరాయనేషరమణికి
భాసురసామ్రాజ్యపదవి నొసంగి

అమితకర్ణాటరాజ్యస్థాపనాంక
రమణీయుఁ డగునట్టి రామభూపతియు"

(ద్విపదబాలభాగవతము)

"ఉ. ఏపునద్రోహిభావమువహించినసల్కయతిమ్మరాజుఁ ద
త్పాపసహాయు సల్కయయుతంబుగ శౌర్యము మీఱఁ
ద్రుంచి వి
ద్యాపురియందు చాలఘనుఁ డయ్యె సదాశివరాయరా
జ్యసం
స్థాపకుఁ డైసిరంగవసుధావర రామనరేంద్రుఁ డున్నతిన్."

(పద్యబాలభాగవతము)

ఆరవీటిశ్రీరంగరాజుపుత్రుఁడగురామరాజు ద్రోహి
యైనసలకముతిమ్మరాజును నాపాపికిసహాయుఁడుగా నుండిన
సలకరాజును సంహరించికర్ణాటసామ్రాజ్యమునకు సదాశివ
రాయనిఁ బట్టాభిషిక్తునిఁ జేయుటచేతనే సదాశివరాజ్యసంస్థా
పకుఁ డనిప్రఖ్యాతిఁ గాంచి విద్యాపురమునందు మిక్కిలి ఘనుఁ
డయ్యె ననిదెలిపి యున్నాఁడు. కృష్ణదేవరాయని కల్లుఁడైనను
వానికాలమునఁగాని, అచ్యుతదేవరాయల కాలమునఁగాని
రామరాయలు విద్యానగరమునం దొకప్రముఖుఁడుగా నున్నట్లు
ప్రమాణము గానరాదు. ఈఘనకార్యమును జయప్రద
ముగా నిర్వహించిన కారణముచేతనే బాలభాగవత గ్రంథకర్త
వ్రాసినరీతిని విద్యాపురియందు గొప్పఘనుఁడుగాఁ బరిగణింపఁ
బడినది వాస్తవమని చెప్పఁదగును.

ఇదియునుంగాక రామరాయనిపక్షము వారికిని సలకము తిమ్మాయపక్షమువారికి మాత్రమెగాక రామరాయనిపక్షము వారికిని సలకముతిమ్మాయపక్షము వహించివచ్చిన విజాపుర విదర్భసుల్తానులకుఁగూడ యుద్ధము జరిగినటుల దెలుపు నొకటి రెండు విషయములను ద్విపదబాలభాగవత గ్రంథములఁ బేర్కొని యున్నవాఁడు. ద్విపదబాలభాగవతమును నంకితము నొందినట్టి యూరవీటిచినతిమ్మరాజు క్రీ. శ. 1542 వ సంవత్సరములో చంద్రగిరిరాజ్యమును పరిపాలించుచున్నట్లు తిండివన శాసనము దెలుపుచున్నది.(1) అచ్యుతదేవరాయలు 1541 లో మరణించెను. వానివెనుక వానికుమారుఁడు చిన్నవేంకటాద్రి 6 మాసములు పరిపాలనముచేసినవెనుక వానిమేనమామ సలకముతిమ్మాయ వానిసంహరించి సామ్రాజ్య మాక్రమించుకొన్నవిషయ మిదివరకే తెలుపఁబడినది. ఇట్లుండగా ద్విపదబాలభాగవతమునందుఁ దత్కృతిభర్త యైనయూరవీటి చినతిమ్మరాజు.

"సరినృపుల్ ప్రజలును జయవెట్టి చంద్ర
గిరిముఖ్యదుర్గముల్ గినిసి కైకొంటి"

---

(1) A Topographical list of the Inscriptions by Rangacharya Vol. I. p. 402, 717; 33 of 1905; 250 of 1910; other records of Prince China Timma will be found in Rangacharya, 11 p. 915, 60 and 70; p. 976, 608.

అనితనతోడిరాజులును ప్రజలును జయఘోషసలుపు చుండ చంద్రగిరిమొదలుగా ముఖ్యదుర్గములను కోపముతో స్వాధీనపఱచు కొన్నట్లు వ్రాయఁబడి యున్నది. అనాదిగా చంద్రగిరిదుర్గమును, తద్రాజ్యమును విజయనగరసామ్రాజ్య ప్రభుత్వమునకు వశములై యున్నవి. అచ్యుత దేవరాయని కాలమున చంద్రగిరిదుర్గమును, రాజ్యమును విజయనగరసిం హాసనమును ప్రతిఘటించి యుండ లేదు. చిన్నవేంకటాద్రి మరణానంతరము సలకముతిమ్మయ పక్షముననుండ నతనిప్రతి స్పర్థి యైనయళియ రామరాయల పెదతండ్రికుమారుఁ డైన యీయారవీటి చినతిమ్మరాజు రామరాయలపక్షమున నుండి సలకముతిమ్మయపక్షమువారితోఁ బోరాడి గైకొని, యళియ రామరాయనిచేఁ బట్టాభిషిక్తుఁడుగాఁ గావింపఁబడిన సదాశివ దేవరాయలరాజ్య ప్రారంభకాల మనఁగానా 1542 వ సంవ త్సరము నుండియుఁ జంద్రగిరి రాజ్యమునకుఁ బ్రభువుగా నుండెనని నిర్ధారణము సేయవచ్చును. కావున నారవీటి చిన తిమ్మరాజు చంద్రగిరిదుర్గమును వశ్యపఱచుకొన్నవాఁ డనఁ తప్పక సలకముతిమ్మరాజు పక్షమువారితో బోరాడి గెల్చు కొన్నవాఁ డనిచెప్పనలయునేగాని మఱియొకవిధముగాఁ జెప్ప టకు సాధ్యముగాదు. ఈయారవీటి చినతిమ్మరాజు తండ్రి యగునొకతిమ్మరాజు గూడ సలకముతిమ్మయగావించిన యీ మహావిప్లవము నడంచుటయందుఁ దనతమ్మునికుమారుఁడయిన

యళియరామరాయలకుఁ దోడ్పడినట్లుగా పద్యబాలభాగవత మునందలి యీక్రిందిపద్యమువలన విదితము కాఁగలదు.

పద్యబాలభాగవతము :—

" సలకమతిమ్మాసురదు
ర్విలసితవిలయాబ్ధిలగనవిహ్వలవసుధా
వలయస్థితికృతివివృతో
జ్వలతరధరణీవరాహవరబిరుదాంకా ! "

మఱియు నింకొకవిషయమునుగూడఁ బేర్కొని యున్న వాఁడు. ఈయారవీటి చినతిమ్మరాజునకు సవతియన్న యగు అప్పలర్సా జనునాతండు (అనఁగాఁజొకుతిమ్మరాజునకు మఱియొక భార్యవలనఁ బుట్టినవాఁడు) కూరకచెర్లయొద్ద సవాబరీదుల యుద్ధములో జయించియు మృతినొందినటులగూడ ద్విపదబాల భాగవతములోని 'యీక్రిందిద్విపదలవలనఁ దెలియుచున్నది. చూఁడుఁడు.

" అమితవైభవుఁడైన యప్పలరాజు
రమణీయమైనకూరకచేర్లయొద్ద
కడుమించు నాజిరంగంబునఁ గడిమి
దొడరినసవాబరీదుల నిరయించి
తరణిమండలవిభేదనపూర్వకముగ
సురలోకములకు రాజులు మెచ్చ నరిగె. "

అప్పలరాజు కూరకచెర్లకడ ఆదిల్‌షాహా, బరీదుషాహా లతో జరిగినయుద్ధమున జయముపొందియు మరణించె ననివ్రాసి

యున్నాఁడు. కృష్ణదేవరాయలకాలమున బరీదుషాహాతో యుద్ధము జరుగలేదు. అదియునుంగాక ఆదిల్‌షాహాకు బరీదు షాహాకు మైత్రియున్నట్లు తోఁచదు. మఱియు నచ్యుతరా యలకాలమునఁ గూడబరీదుషాహాకు విజయనగరసామ్రాజ్య ముతో యుద్ధముపొసఁగి యుండలేదు. కనుకకూరకచెర్లకడ నప్పలరాజునకు నాదిల్‌షాహాబరీదుషాహాలకు జరిగినయుద్ధము 1542 లో మైసుల్తానులు సలకముతిమ్మాయపక్షము నవలంబించి వచ్చినప్పుడే జరిగియుండు ననియు, ఆయుద్ధమునసే యాకు తిమ్మరాజుకుమారుఁ డప్పలరాజుమరణించినవాఁడనినిశ్చయింప వచ్చును. అప్పలరాజుతండ్రియగునాకుతిమ్మరాజునుగూర్చి వ్రాయునపుడుద్విపదబాలభాగవతమునందు,

" కడిమిమై మానునకడ రణక్రోణి
గడుసరి నేదులఖాను జయించె " ననియు,

పద్యబాలభాగవతమునందు :—

" మానునకడ సవాబూని పోరను బరా
జయము నొందించె నేశౌర్యశాలి "

అనియు వ్రాసియుండుటచేత సలకముతిమ్మాయపక్షము వహించి వచ్చినవిజాపురసుల్తానాదులతో నళియరామరాయల పక్షమువారు యుద్ధము చేసియోడించినారని యీబాలభాగ వతములలోఁ బేర్కొనఁబడినవిషయములే వేనోళ్లఁ జాటు చున్నది.

మఱియు దోనూరికోనేరునాథుఁడు 1542 లో వ్రాసిన దానిని 1549 లో రామరాయలమంత్రులలోనొక్కఁడును కొండవీడు రాజ్యాధిపతిగా నియమింపఁబడినరామయామాత్యతోడర మల్లనునాతఁడు తానురచియించిన ' స్వరమేళకళానిధి ' యను గ్రంథమున ' రామరాయలు ' తనయిర్వురుతమ్ములతోను విద్యాపురమును విడిచి గుత్తిదుర్గమునకుఁ బోయి నిస్సహాయుఁడుగా నున్న సదాశివమహీపాలుని గొనివచ్చి స్వామిద్రోహకృతులయిన ప్రతీపన్నృపతులను జయించి కర్ణాటసింహాసనమునంమఁ గూరుచుండఁ బెట్టి కీర్తిస్థాపకుఁ డయ్యెనని వ్రాసి బలపఱచుచున్నాఁడు. (1) ఇతఁడొక్కఁడేకాదు ; రామరాయలయాస్థానికవిగనుండి యాతనిచే రామరాజభూషణుఁ డనుబిరుదము గాంచినభట్టుమూర్తి తాను రచియించిననరసభూపాలీయము నందును, వసుచరిత్రమునందును నీవిప్లవప్రశంసను గావించి రామరాయలను వినుతించియున్నాఁడు.

" సీ. ఖలునతిద్రోహి సల్కాయ తిమ్మనిహారించి
సకలకర్ణాటరాజ్యంబు నిలిపె"

(నరసభూపాలీయము)

---

(1) స్వరమేళకళానిధి :—

" యఃఖడ్గైకసఖఃసహానుజయుగో నిర్గత్య విద్యాపురాత్
లబ్ధ్వా గుత్తిగిరౌ సదాశివమహీపాలం నిరాలమబవమ్
స్వామిద్రోహకృతఃప్రతీపన్నృపతిం నిర్జిత్య భద్రాసనే
కర్ణాటే భగవానివధ్రువమయం కీర్త్యా సహస్థాపయత్."

"సీ. పట్టాభిషేకవిపర్యయంబునఁ బ్రోలు
వెడలి ప్రియూనుజ లెవ్వెంటఁ గొలువఁ,
జిత్రకూటాభిఖ్యఁ జెలఁగు పెన్గొండ సా
ద్రహరిద్విపేంద్ర నాదవనిఁ జేరి,
ఖలజనస్థానవాసులఁ బల్వీర వధించి
మహిమసలకఖరస్మయ మడంచి,
హరివీరభటమహోద్ధతినబ్ధి గంపింప
దురమునఁ గదిసి తద్ద్రోహి మునిమి,
యనఘుతరపార్థివేందిర నధిగమించి
సాధుకర్ణాటవిభవసంస్థాపనంబు
పూని శరణాగతుల నెల్లఁ బ్రోచె రాముఁ
డతఁడు నిజచరితంబు రామాయణముగ."

(వసుచరిత్రము)

పయిపద్యములలో వివరించినరీతినిబట్టి యళియరామ రాయలు సలకముతిమ్మయ సైన్యములతోఁ బోరాడి యుద్ధ ములో నాతని సంహరించి సకలకర్ణాటరాజ్యము సుస్థిరముగా నిలుచు నట్లుచేసి శరణాగతుల నెల్లరను రక్షించి ప్రోచి కీర్తిఁ గాంచె ననిబట్టుమూర్తి (రామరాజభూషణకవి) స్పష్టముగాఁ దెలుపుచున్నాఁడు. ఇంతియగాదు; సలకముతిమ్మయకుఁదోడ్పడవచ్చిన నిజాముషాహా, కుతుబ్షాహా, ఏదిల్షాహా తమ తమసైన్యములతోఁ బలాయనులై యడవులకుఁ బారిపోవ

రామరాయ లనుజద్వయముతోడను, తదితరసై న్యములతో డను వారిని వెంటాడించి పోరి యోడింప వారువిధేయులై యణకువను జూపిరనికూడ నీక్రిందివిధమున వర్ణించియున్నాఁడు.

" మ. హరిశౌర్యం డగురామభూవిభుని తీవ్రాటోపవద్వాహినీ
శరవేగంబున నాత్మమూలబలము ల్జారం దలాడంబరం
బరుగం గొమ్మలువోవ లావరినిజామాదు ల్వజీరుల్భజిం
తురు నవ్రత్వముఁ గానలో ముసలిమానుల్గా వితర్కిం
(పఁగ. "

" గీ. అనుచు శిరములు దాల్తు రెవ్వనిసమగ్ర
సై న్యధుతధూళిచకితులై చనుసపాద
కుతుబశాహినిజామాదికులపతు ల
తండు నృపమాత్రుఁడే రామ ధరణివిభుఁడు. "

తన ' స్వరమేళకళానిధి ' యందు రామయామాత్యతో డరమల్లుగూడ రామరాయలు భీమార్జునలం బోలినసోదరద్వితయము యొక్కసాహాయ్యముతో సర్వపారశీకులను (మహమ్మదుమతస్థులయినవారిని) జయించి భూమియందు గొప్పకీర్తిని ప్రతిస్థాపించెనని చెప్పియున్నాఁడు. *

ఇట్లే యందుగులవెంకయ్య యనునాతఁడు గూడ తాను రచించి యూరవీటికోదండరామరాజున కంకితము గావించిన

---

* విజిత్యసర్వానపిపారశీకాన్రణేషుతత్కీర్తిపటచ్చరాణిఆధూయ
భూయోహరితోపధూటీఃవిశోభయత్యేషయశోదుకూలైఃః
(స్వరమేళకళానిధి)

'రామరాజీయ' మునునామాంతరము గలనరపతివిజయ మును గ్రంథమున,

"సలకవిభుతిమ్మరాజుసేనలను ద్రుంచి
గుత్తి, పెనుగొండ, మటిగండికోటకంద
నోలుపుర మాదవే నవలీల గెలిచి
తొలుదొలుత రామనృపతి దోర్బలము మెరసె."

అనిస్పష్టముగావివరించివ్రాసినవాఁడు. అళియరామరాయలకుఁ బ్రత్యర్థిగానుండి విజయనగరంబున నీమహాభయంకరమైన విప్లవమును గల్గించి సంక్షోభపెట్టిన 'సలకముతిమ్మయ' అచ్యుతదేవరాయల మరదులిర్వురలోను రెండవవాఁడయిన చినతిమ్మరాజుగాని "విజయనగరచరిత్రమునకుమూలప్రమాణము" లనుగ్రంథములో పీఠికాకారులు వారియుపోద్ఘాతములోఁ దెలిపి నట్లుపెదతిమ్మరాజుగాఁడు రంగపరాజవిరచితమైనసాంబోపాఖ్యానపీఠికలో నళియరామరాయలకుఁ బ్రతిస్పర్థిగ నుండి వ్యవహరించి సంహరింపఁబడినవాఁడు సలకముచినతిమ్మరా జనియె స్పష్టముగాఁ దెలుపఁబడినది. (1)

---

(1) Finding himself unequal to the three brothers, the elder Tirumala, who is discribed as a madman invited his Mahammadan neighbours to his assistance. According to the annals of Hande Anantapuram the three brothers overpowered the madman first and killed him, and marched forward to meet the allied Sultans

ఆకాలమునఁ బుట్టినయీగ్రంథములన్నియు నళియరా
మరాయలు సలకము చినతిమ్మరాజు సైన్యములతో యుద్ధము
చేసి యోడించి యుద్ధములో నాతనిసంహరించి సదాశివరా
యని సామ్రాజ్యమునకుఁ బట్టాభిషిక్తునిగాఁజేసి జగత్ప్రఖ్యాతిఁ
గాంచినట్లు దెలుపుచున్నవి. ఇవిమాత్రమే గావు; ఇటీవల
కర్నలుమెకంజీదొరగారిచే సేకరింపఁబడి సంపుటీకరింపఁ బడిన
స్థానికచరిత్రములుగూడ పయిగ్రంథములలో వక్కాణింపఁ
బడినవిషయములను బలపఱచుటయెగాక మఱికొన్ని నూత్న
విషయములనుగూడఁ దెలుపుచున్నవి. సొన్నలాపురముహండే
హానుమప్పనాయుఁ డీవిప్లవకాలమున నొకప్రధానపాత్రమును
గైకొని యళియరామరాయలకుఁ దోడ్పడినట్లు హండేవారిఅసం
తపురచరిత్రమునందును, అట్లేపెమ్మసాని యెఱ్ఱతిమ్మానా
యుఁడు తోడ్పడి నట్లుతాడిపర్తికయఫియత్తునందును, అట్లే

---

of Ahmadnagar, Bedar, and Golkonda. Having defeated them in the field the brothers returned to headquarters and installed Sadasiva duly as the emperor.

(Sources of Vijianagara History by Ranganadha Saraswati and edited by Dr. L. Krishnaswami Aiyangar Introduction. page, 15.)

" మ. మహిసేవ్యారెనసల్క-రాజచినతిమ్మక్ష్మాపకంతారణాం
బుహవిశ్చర్యణతర్పితోసిశిఖికంబుష్పాయుధస్నిగ్ధని
గ్రహసౌభాగ్యపరంపరాపరిధికింగర్ణాటకైశ్వర్యని
ర్వహణావార్యభుజద్వయాయుధపటీవారుండు రామప్పకున్."

మెసాపెద్దానాయఁడు, పెమ్మసానియెట్టతిమ్మానాయఁడు, హండే హానుమప్పనాయఁడు తోడ్పడినట్లు నటిమిదొడ్డిపాలెగాండ్లకయ ఘియత్తునందును వివరింపఁబడియుండెను. (1)

ఈకడపటికయఘియ్యతులోవివరము లెంతమనోహారము లుగా వ్రాయఁబడినవో చదువరులు తెలిసికొనుటకై యీభాగ మిచట నుదాహరించెదను.

" అళియరామనాయణ్ణి కొట్టివేయవలె నని విజయనగ రానకు కూచుదరకూచుచేయించి ఫౌజుతో వస్తువుండగా యీ వర్తమానం అళియరామరాయలు విని మొహరుతీసుకొనిరాతో రాతువచ్చి పెనుగొండకు దాఖలుఅయి అక్కడనుండి పెమ్మ సానితిమ్మానాయణ్ణి, హండేవారిని, మెసాపెద్దనాయణ్ణి ఇం కాజహగీరుదార్లకు శిఖాపత్రాలుపంపించి మీమీయీవత్నా జులతోకూడా యెకాయెకీవచ్చే దనివ్రాయించి వున్నందున అదే ప్రకారముగా సకలమైనవారితో కూడా మెసాపెద్దప్పనాయఁడు పోయినంతలోగా రామరాయలవారు సలకయతిమ్మని దుర్మా ర్గాలు అందరికి చెప్పి తరతరాలనుంచీ మీరుస్వామికార్యములో బహుశా మెహన్నతుచేసి కష్టపడి సకలబహుమానాలు బిరు దులు సంపాదించు కొన్నారు. ఇపుడున్ను యీకార్యం నిర్వా హకంచేసి శత్రుఖండనచేస్తిరా యనా మీకు విశేషించి బిరు దులు బహుమానాలు యిప్పిస్తున్నా మనిచెప్పి సలకయతిమ్మ

---

(1) Sources of Vijianagar, p. 179–180; Local Records, Vol. 12, p. 213, L. R. Vol. 39. p. 16.

యవుండేపూర్వోత్తరము, వాడుయక్కడవుండేది, ఫౌజువుండే రీతి ముందరయేతట్టుసాగివచ్చేసంగతి తెలుసుకొని వచ్చేవారు యెవ్వరు చాతమీతహక్కీకు వర్తమానంవచ్చేటందుకు చోరు హరకార్లనుపంపించుమనఁగా అప్పుడుమెసాపెద్దనాయఁడు ముందుపడి తహక్కీకు ఖబురు నేను తెప్పిస్తున్నానని తాంబూలంతీసుకొని సలకయతిమ్మాయఫౌజులోనికి అంపతగినవాఁని పంపించి నిజమూనం వర్తమూనం తెప్పించి యూవత్సైజును వెంటఁదీసికొని ఘుండికోటవారు సొన్నలాపురంహండేహనుమప్పనాయఁడు మెసాపెద్దప్పనాయఁడు తనజమియ్యతుతో ఫౌజు నడిపించి రాత్రో రాతు ఆదవానికి వచ్చి వుత్తరభాగం తుంగభద్రాతీరమందు సలకంతిమ్మనిఫౌజుమీద చప్పాబడి నఁకి హతాహతం చేసినందున హతశేషులయిన ఫౌజుతో సలకయతిమ్మను పారిపోతూయుండగా పెమ్మసానివారు హండేవారు, మెసావాను యీమువ్వురు ఖాసాగుఱ్ఱాలు వేసికొని పోయి సలకయతిమ్మణ్ణి శిరచ్ఛేదనం చేసి ఝాండాకుకట్టి....."

ఈరీతిగా నాంధ్రగ్రంథములయందును స్థానికచరిత్రములయందును అళియరామరాయలు సకలకర్ణాటసామ్రాజ్య సముద్ధరణోద్యోగియై, సామ్రాజ్యద్రోహిగఁ బ్రవర్తించిన సలకమచినతిమ్మరాజును బ్రతిఘటించి యుద్ధము చేసి వానినాశనము గావించి కృష్ణదేవరాయలసోదరపుత్త్రుఁడయినసదాశివదేవరాయలను బట్టాభిషిక్తుని గావించి మహోన్నతప్రతిష్టాప్రతిభలఁ గాంచినవాఁడనిదెలుపుచుండ మహమ్మదుఖాసిం

ఫెరిస్తా యళియరామరాయలు యుద్ధమే చేయలే దనియు, సల కముతిమ్మయను మోసపుచ్చుగా నతనిని పిచ్చుబట్టి రాజధనా గారమంతయుఁ గొల్లపెట్టి నాశనముగావించి విద్యానగరము నం తయువై భవశూన్యముగాఁజేసి తుదకు విశ్వాసానర్హమై భయంక రమైన యాత్మహత్యఁజేసికొని చచ్చెననివ్రాసినదానిని 'హిరాసు ఫాదిరి' వంటివిదేశీయుఁడైన చరిత్రకారుఁడు విశ్వసించినను దేశీయులయిన చరిత్రకారు లెవ్వరును విశ్వసింపఁ జాలరు. తెలుగుగ్రంథములలో నళియరామరాయలు యుద్ధమున సల కముతిమ్మయను సంహరించినవాఁ డనిచెప్పినమాత్రముచేత నాతఁడు స్వహస్తములతోఁ జంపినవాఁడని భావింప నక్కరలే దు. ఆతనిపక్షమున నెవ్వనిచే జంపఁబడినను యుద్ధములోఁజంపెఁ బడెననుట సత్యమని సందేహింపఁ బనిలేదు.

'కోయుటో' తానువ్రాసిన చరిత్రమునందు 'సలకము చిన్నతిమ్మరాజు తనప్రజలచేఁ జంపఁబడినవాఁ' డని వ్రాసియు న్నాఁడనియు, మిర్జాఖిబ్రహీముజబిరియనునాతఁడు తానువ్రా సిన 'బసాతిన్-ఉస్-సలాతిన్' అనుచరిత్రమున సలకముచిన్న తిమ్మరాజు యుద్ధములోనే చంపఁబడినట్లు వ్రాసియున్నాఁ డని యు, హిరాసుఫాదిరి తనయూరపీటివంశచరిత్రమునందుఁబేర్కొ నియుండియు వీనినెల్లను విస్మరించి యొక్కఫెరిస్తా వ్రాతలనే యేలవిశ్వసింపవలసివచ్చెనో దురూహ్యముగా నున్నది. (1)

---

(1) The Aravidu Dynasty of Vijiayanagar p. 11, F. N. No. 2. Couto O. C. p. 382; F. N. No. 5. Busatin-us-Salatin, p. 52.

ఇంక సలకముచినతిమ్మరాజునకుఁ దోడ్పడవచ్చిన దక్కనుసుల్తానులతో నళియరామరాయ లెట్లుయుద్ధములు గావించి విజయముఁ బొందినదియు మూఁడవ ప్రకరణమున వివరింతును.

మూఁడవ ప్రకరణము

—♦ సదాశివరాయలపట్టాభిషేకము ♦—

ఎంతబలవంతుఁడయ్యును దుష్ప్రతాపమువలన విగత విభవుం డగుట నిశ్చయము. రాజ్యలక్ష్మి వివేకవిహీనులఁ జిర కాలము నాశ్రయించి యుండదని పెద్దలనుడివెడుమాటయు సత్యము. ఇట్లువివేకియు, దుష్ప్రతాపమువలన మదోన్మత్తుఁ డయినద్రోహియు నగునాసలకముచినతిమ్మరాజు, ఆయతభుజ వీర్యులును, మహాయోధులును, అనిజ్ఞేయులును, పరస్పరస్నేహా యత్తచిత్తులును, మహాసేనాన్వితులు నగునాయూరవీటిసోదర త్రయమును బ్రతిఘటించి ఘోరసంగ్రామముసలిపియు నిలువఁ జూలక వెన్నిచ్చి పాఱి శిరచ్ఛేదనము గావింపఁబడిన సమాచారము విన్నమీఁదట దక్కనుసుల్తానులు యుద్ధరంగము నుండి తొలఁగి పోయిరి. అంతఃపురమున నున్నకృష్ణదేవరా యలవారిరాణు లీవార్త వినివిద్యానగరద్వారములను డెఱువ నాజ్ఞాపించిరి. అళియరామరాయ లేయడ్డంకునులేక విద్యానగర ప్రవేశము గావించి యంతటితోఁ దృప్తిఁజెందక దక్కను సుల్తానులవలన నెట్టియుపద్రవమును మరల గలుగకుండుటకై తగుసేనానులకు వలసినంతసైన్యము నొసంగివారలను డఱుము కొనిపోయి పోరాడి జయించి వశ్యులను గావించుకొనవలసిన

దిగా నాజ్ఞ నిచ్చి సంతుష్టాంతరంగుఁ డగుచుఁ గాలయాప
నముసేయక యొకశుభముహూర్తమున బాలుఁడయినసదాశివ
దేవరాయని విద్యానగరరత్నసింహాసనముపైఁ గూరుచుండఁ
బెట్టి మహావైభవముతో సకలసామంతమంత్రిపురోహితవిద్వ
జ్జనబంధుజనసమక్షమునఁ బట్టాభిషేకము గావించి తానుకార్య
కర్తగా నుండి వీరప్రతాపకఠారిసాళువవీరసదాశివరాయదేవ
రాయమహారాయలే సామ్రాజ్యసార్వభౌముఁ డనిప్రకటించి
మున్ముందువిధేయప్రణామంబులాచరించి శ్వేతచ్ఛత్రమును
బట్టుకొనియెను. తమసమ్మతమునుజూపుచు మహామండలేశ్వరు
లయినసామంతనృపతు లెల్లరును మహానందముతో విధేయులై
కృతప్రణాము లయిరి. సదాశివదేవరాయ లిదివఱకు విజయ
నగరసామ్రాజ్యమునుబరిపాలించిప్రఖ్యాతులైనకృష్ణదేవరాయ
లకును, అచ్యుతదేవరాయలకును తమ్ముఁడైనరంగరాయలకు
తిమ్మాంబయందుజనించినపుత్రుఁడు. అళియరామరాయలపెద
తమ్ముఁ డైనతిరుమలరాజునకు భార్య యైనవెంగళాంబకుఁ
దమ్ముఁడు * సామ్రాజ్యసింహాసన మధిరోహింప నర్హులయిన

---

* ఈవెంగళాంబ కృష్ణదేవరాయలకు చిన్నాదేవియందుఁ బుట్టిన కూతు రని 'హండే అనంతపురచరిత్ర' మను నొకస్థానికచరిత్రమునందుఁ దెలుపఁబడి యుండెను గాని, బాలభాగవతమునగాని, వసుచరిత్రమునఁ గాని, నరపతివిజయము నందుగాని మరియెచ్చటను దెలుపఁబడి యుండ లేదు. అళియరామరాయలను కృష్ణదేవరాయని యల్లుఁడని వ్రాసినవా రిదివాస్తవ మయినయెడ తిరుమలరాయనిగూడ నతనియల్లుఁడనియె

వారిలోమిగిలినవాడితడొక్కడే యగుటచేతను, మేదాళి యు రాజ్యతంత్రజ్ఞానము నతిశయించినవాడగుటచేతను, అళియరామరాయ లీరీతిగా సదాశివరాయలను దగ్గిరకుఁ జేరఁదీసి తొలుత తిరుమలలో శ్రీవేంకటేశ్వరస్వామివారి సాన్నిధ్యమునఁ బట్టాభిషేకము జరిగించియు రెండవమారు సామ్రాజ్యరాజధానియగు విద్యానగరమున సకలరాజ సమక్షమున యథోచితవిధానమునఁ బట్టాభిషేక మహోత్సవమును గావించెను.

ఈపట్టాభిషేకమహోత్సవ మేనాఁడు జరిగినదియుఁ దెలియ దగుప్రమాణమేదియు నింతవఱకు మనకు లభింపకపోయినను క్రీ. శ. 1542 వ సంవత్సరములో ప్రథమభాగమున జరిగియుండు ననినిశ్చయింప వచ్చును. ఎందుకన, 1542 వ సంవత్సరము జూలై 27 వ తేదీ గలయొకశాసనము సదాశివదేవరాయల పేరుతోఁ గన్పట్టుచున్నందున నంతకుఁ బూర్వమెపట్టా

వ్రాసియుందురు. సదాశివరాయల సోదరియగు వెంగళాంబను అళియరామరాయల తమ్ముఁడు తిరుమలరాయలు వివాహమైనట్లు హంపీక్షేత్రమునందలి చండేశ్వరీదేవాలయమునందలి యొకశాసనమువలనఁ దెలియవచ్చుచున్నది. కృష్ణదేవరాయనికూఁతురైనను, అతనితమ్ముఁడు రంగరాయలకూతురైనను సదాశివదేవరాయల సోదరియని చెప్పవచ్చును. ఎట్లయినను నీయిర్వురను పూర్వరాజకుటుంబమున కల్లుండ్రని విశ్వసింపఁదగును.

(See A. D. V. p. 22 Notes 6 and 7

భిషేకము జరిగియుండవలయు ననిస్పష్టముగుచున్నది. (1) వీరప్ర
తాపకతారిసాళువ వీరసదాశివరాయ దేవరాయ మహారాయలు
బాలుఁడైనందున నాతనిప్రధానకార్యకర్తగానుండి యళియ
రామరాయలవారా సంవత్సరముననే సామ్రాజ్య పరిపాలనా
భారమువహించి కృష్ణదేవరాయలనాటి కీర్తివైభవముల పున
స్థాపనము గావించి యఖిలకర్ణాట సామ్రాజ్యము యొక్కవి
జృంభణము మఱికొంతకాలము భూమిపై సుస్థిరముగావించి
శత్రుపక్షమువారి విద్వేషములకు నపనిందలకుఁ బ్రధానకారణ
భూతుఁడయ్యెను అశేషసామ్రాజ్య ప్రజల మన్ననలకుఁ
బాత్రుఁడై మించెను. అజేయపరాక్రమంబునఁ గృష్ణదేవ
రాయలను, అమేయబుద్ధికౌశలమునఁ దన్మంత్రి శేఖరుఁడగు
తిమ్మరుసును మించినప్రతిభాశాలిగాని సామాన్యుఁడు గాఁడు.

—♦ దక్కనుసుల్తానులనుజయించియుదపులోనుంచుట ♦—

విప్లవసమయమున సలకముతిమ్మయకుఁ దోడ్పడవచ్చిన
విజాపురసుల్తా నగుఇబ్రహీమ్‌ఆదిల్‌షా, బీదరుసుల్తానగు అమీ
ర్‌బరీదుషా, అహమ్మదునగరసుల్తానగు బురహాన్‌నిజామ్‌షా,
గోలొ్కండసుల్తానగుజష్మీకుతుబ్‌షా, అను దక్కనుసుల్తానులు
నల్వురును స్వైన్యములతో నేతెంచి విద్యానగరమునకు నొక
క్రోసుమేరదూరమున దండువిడిసిరిగాని విద్యానగరమును బ్రవే

(1) Epigraphia Carnatika III. Sr. 42.

శించి యుండలేదని హండేవారిఅనంతపురచరిత్ర మనుస్థానికచరిత్రమును బట్టి దెలియుచున్నది. వీరుసలకము తిమ్మాయును వాని సైన్యములను ముందుఁబెట్టుకొని వానివెనుకతాము తమ సైన్యములతో నిలువంబడి యుద్ధసన్నద్ధులైరి. అళియరామరాయల సైన్యములం దలపడి తిమ్మాయిసైన్యములు హతముకాఁగాఁ దిమ్మాయి రణరంగమును విడిచి , పాఱుచుండ శిరచ్ఛేదనము గావింపఁబడె నన్నవార్తచెవినిబడినతోడనే వీరును యుద్ధభూమిని విడిచి తొలఁగిపోవ విడిచిపెట్టక, అళియరామరాయలసైన్యములు వీరినివెంబడించిపోయె ననియింతకుఁ బూర్వము దెలిపి యున్నాఁడను.

ఇక్కడ విమర్శనీయ మగునొకముఖ్యాంశము గలదు. దక్కనుసుల్తానులనుజయించినతరువాత సదాశివరాయనికిఁ బట్టాభిషేకము జరిగినదా ? అంతకుఁబూర్వమే పట్టాభిషేకముజరిగినదా ? ఇందునుగూర్చి చరిత్రపరిశోధకులలో భిన్నాభిప్రాయములు గలవు.

" విజయనగరచరిత్రమునకు మూలప్రమాణము "
(Cources of Vijayanagar History) లనుగ్రంథమునకు నవత్యార్నికను వ్రాసినవారు మొదట నొకచోటలో నిట్లువ్రాసిరి.
" హండేవారిఅనంతపురచరిత్రమునుబట్టి సోదరత్రయము మొదట పిచ్చివానిని గెల్చి వానినిసంహరించి తరువాతఅహమ్మదునగరముఁబీదసు, గోలొ్కండసుల్తానులసైన్యములఁగలిసికొనుటకు ముందునకు సాగిపోయి యుద్ధములో వానినిజయించి

సోదరులు రాజధానికి వచ్చి సదాశివరాయనిఁ బట్టాభిషిక్తుని గావించిరి."

పై విధమున వ్రాసినవీరే తరువాతి పేరాలో నింమకుభిన్నముగా నిట్లు వ్రాసిరి.

"వారువిజయనగరముపై దండెత్తి పోయి, రాజధానికి వెలుపల సలకముతిమ్మాయను నోడించి నగరములోఁ బ్రవేశించి క్రమముగా సదాశివరాయనిసింహాసనముపైఁ గూరుచుండఁ బెట్టిరి. ఇదిజరిగినపెనుక నదివఱకుఁ దిమ్మాయచే నాహ్వానింపఁ బడివచ్చినయహమ్మదునగరముఁబీదరు, గోలొ్కండసుల్తానుల సైన్యములను విజయనగరసామ్రాజ్యసీమలనుండి తఱిమి వేయుటకై వారిసైన్యములను గలిసికొనుటకుగాను ముందు నకుసాగిపోవలసి యుండెను." (1) హుండేవారి అనంతపురచరిత్రమునందు సదాశివరాయనిపట్టాభిషేకముసంగతి యెత్తికొని యుండలేదు. సలకముతిమ్మాయసమరములోసంహరింపఁబడిన పెనుక విద్యానగరము కృష్ణరాయలరాణులయాజ్ఞాప్రకారము స్వాధీనపఱుచఁబడినదనియుఁ దరువాతనే అళియరామరాయలు దక్కనుసుల్తానులపై యుద్ధములు సాగించె ననియుమాత్రము దెలుపఁబడి యున్నది. ఇట్లుండిననునిందుకుభిన్నముగాతాము మొదట వ్రాసినవిధముగా నందున్న దనితెలుపుట వారికిఁ బరిశోధనమునందలియలక్ష్యభావమును సూచింపుచున్నది.

---

(1) Sources of Vijayanagar History, Intrs. p. 15 and 16.

కాపున వారుసత్య మిదియని నిర్ధారించి వ్రాసినవ్రాఁతలు గావు. ఆరవీటివంశచరిత్రమును వ్రాసినహీరాసుఫాదిరి తనగ్రంథములో విజయనగరమునకును ఎహమ్మదుమతస్థులకును పోరాటము సదాశివరాయని పరిపాలనాప్రారంభకాలమున దాదాపుగా నతనిపట్టాభిషేకదినముననే ప్రారంభమయ్యె ననివ్రాయుచు, "రాజ్యమాక్రమించుకొన్న సలకము తిమ్మయ్యను సింహాసనమునుండి తొలగించుటకై విజయనగరమునందు సంభవించిన విప్లవమును, తరువాత విజయనగరచక్రవర్తిగా సదాశివరాయని నెన్నికొనుటయు విన్నవాఁడై యయ్యది తనకు మంచిసమయ మనియోజించి విజాపురసుల్తా నగుఇబ్రహీమ్ ఆదిల్ షా ప్రాముఖ్యతఁ గాంచినయాదవానిదుర్గమును స్వాధీనపఱచుకొనుటకై అసాదుఖానుని నియోగించి వానిసైన్యములో నధికభాగము వానిపరముచేసె" ననిఫెరిస్తావ్రాసినవాక్యముల నుదాహరించి యున్నాఁడు. (1) ఇయ్యదివడ్రసోపేతమైన భోజనము భుజింపుమని సమస్తమధురపదార్థములతోఁ గూడినవిస్తరిని గృహాయజమాని తనముంగట నుంచఁగాఁ గాలఁదన్ని వీథిలోనికి గిరవాటు వేసినవిస్తళ్లలోని యెంగిలినాకుటకుఁ బఱుగిడిసబిచ్చగాని కథను జ్ఞాపికిఁ దెచ్చుచున్నది. అళియరామరాయలు సోదరద్వయముతో విజయనగరము నుండి పాఱిపోయియున్నప్పుడు సలకము తిమ్మయ తన్నాహ్వానించి విద్యానగరమునకు రప్పించి లక్షలకొలది హొన్నులద్రవ్యమును సమర్పించుకొని విజయ

(1) The Aravidu Dynasty of Vijiayanagar, p. 74.

నగర రత్నసింహాసనముపై గూర్చుండఁ బెట్టి సకలసామంత సమేతముగాఁ దనకుభృత్యుఁడనయి యుందునని చెప్పి పాదాక్రాంతుడై యుండి యామహానగరమున నేఁడుదినములు మహోత్సవములు సలిపి, సకలసామ్రాజ్యము సమర్పించిననాఁడదిమంచిసమయముగాఁ దోఁచక విడిచివచ్చిన మహానీయునకు సకలసేనాసమన్వితుఁడై యళియరామరాయలు భీమార్జునులం బోలిన వీరసోదరద్వయముతో సలకమతిమ్మయసైన్యమునను జయించి, సమరంబున వానిఁజక్కాడి, విద్యానగరమునఁ బ్రవేశించి, సదాశివదేవరాయునిఁ బట్టాభిషిక్తుని గావించి, యజేయుఁడై తనకీర్తిని నల్దడలఁ బ్రసరింపఁ జేయుకాలము మంచి సమయముగాఁ దోచి, యాదవానివర్గముపై దండయాత్ర సాగించినాఁడనిరామరాయలకుఁ బ్రబలద్వేషియైన ఫెరిస్తా వ్రాసిన వ్రాయుఁగాక ! నిష్పక్షపాతముగ నారవీటివంశచరిత్ర మును వ్రాయఁగడంగిన హీరాసుఫాదిరి వంటిచరిత్రకారుఁడు ఫెరిస్తాస్వభావము నెఱింగినవాఁడయ్యు నిట్లసంగతెముగ జరిత్రము తలక్రిందుఁజేసి వ్రాయుట యత్యాశ్చర్యకరముగానున్నది. అచ్యుతదేవరాయలకుమారునిఁ బట్టాభిషిక్తుఁడయిన వానిఁ దనమేనల్లుఁడయినచిన్నవేంకటాద్రిని వానిపినతండ్రి యగు రంగరాయని సంహరించి తానురాజ్యమాక్రమించుకొని సామ్రాజ్యమునకు శత్రువులగువారిని జేరఁదీసి హిందూ సామ్రాజ్యమును భ్రష్టముగానింపఁ దలపెట్టిన సలకముచిన్న తిమ్మరాజు విప్లవకారకుఁడనిపించుకొనునా ? చిన్నవేంకటాద్రికిఁ

బిమ్మటఁ బట్టాభిషిక్తుఁడుకాఁ దగినహక్కుఁగలవాఁడు, చిన్న వేంకటాద్రికిఁ బినతండ్రికుమారుఁడునగు సదాశివదేవరాయనిఁ బట్టాభిషిక్తుని గావించిన యళియరామరాయలు విప్లవకారకుఁ డనిపించుకొనునా ? నలకమునిమ్మాయను సింహాసన భ్రష్టునిగాఁ జేయుటకై యళియరామరాయలు విప్లవము కల్గించినాఁ డని వ్రాయుట యెంతవిపరీతమైనవిషయముగా నున్నది ? అళియ రామరాయలు సదాశివరాయనికిఁ గలన్యాయ్య మైనహక్కు నిప్పించినవాఁడుగాని వానిసార్వభౌమునిగా నెన్నుకొని లేనిహ క్కును గల్పించినవాఁడు గాఁడు.

కారణ మెవ్వరేవిధముగా వక్కాణించినను అళియ రామరాయలసైన్యములకును, దక్కనుసుల్తానులసైన్యముల కును 1542 వ సంవత్సరమునఁ బోరాటము ప్రారంభమైనసం గతి సత్యము. విజయనగరమున సదాశివరాయనిఁ బట్టాభిషి క్తుని గావించినవెనుక నళియరామరాయలు నగరరక్షణమునకు మూలసైన్యముగాఁ గొంతవిజయనగరమున నిలిపి సార్వభౌ మునిరక్షణమునకుఁగా విశ్వాసపాత్రులయినసేనానుల నియో గించి మఱికొంతసైన్యముతోఁ దానుగూడ వెడలిపోయి దక్కను సుల్తానులజయించుటకై యిదివఱకే పంపఁబడిన తన సైన్యములదక్కనుసుల్తానులసైన్యములతోఁ దలపడియుద్ధముఁ జేయుచుండఁ గలిసికొనియెను. విజయనగరసైన్యములకును దక్కనుసుల్తానులసైన్యములకును ఘోరయుద్ధము జరిగినది. ఆకాలమున విజయనగరసామ్రాజ్య మలంకరించి ప్రఖ్యాతిఁ

జెందియున్న మేటియోధులలో మొదట నెన్నఁదగినవాఁడు రామరాయల కడగొట్టుతమ్ముఁడు వేంకటాద్రి. ఇతఁడు వీర పురుషలక్షణములతో నొప్పెడు సుందరదేహము గలవాఁడు. ‘ఆహవగాండీవి’ యని ప్రతిపక్షయోధవరులుగూఁడ బ్రశంసించు నట్లుగా నాహవరంగమున నసదృశశౌర్యప్రతాపములఁ జూపుచు విజృంభించి శత్రుసైన్యము నురుమాడి భీభత్సముసేయు వారలు యుద్ధరంగమున నిలువఁ జాలక చెల్లాచెదరై పాఱిపోవ మొదలుపెట్టిరి. నరపతి విజయము నండలి యాతని తొలియుద్ధమునఁ గొన్నజయ మిూక్రింది విధమున వర్ణింపఁబడినది.

“ సీ. కందుకక్రీడగాఁ గదనరంగస్థలిఁ
గదువజీరులమస్తకములఁ దునిమి
హారులను బొరిగొని కరులను దునిమి త
దారోహకులఁ ద్రుంచి వీరభటవి
దళనంబుసేసి దుర్భరపతాకలఁ గూల్చఁ
గనుఁగొని కాందిశీకత వహించి
వీడుబట్టనునాస విడిచి నిజాము యే
దులఖాను కుతుపశాహులదళంబు

తే॥ విచ్చ వెన్నిచ్చి కనుకని యిచ్చఁ బఱచి
మెచ్చఁ జొచ్చిన నభయంబు నిచ్చి విజయ
కాహళులు మ్రోయ నియమించి తొమ్మిదినంబు
లభినుతు లొనర్పఁగా వేంకటాద్రిరాజు.”

అంత దక్కనుసుల్తానులు తమతమరాజ్యముల సంరక్షించుకొనవలయు ననుయాతురముతోఁ దమదమ సైన్యములతో విడిపోయి యెవరిమార్గముల వారుపలాయనులై పోవుచుండిరి. అళియరామరాయలు వారుపోయెడినిధమును గాంచి తనసైన్యములను మూఁడుభాగములుగఁ జేసి తనసోదరులతో నొక్కొక్కభాగమున కాధిపత్యమువహించి తానుగోలకొండ సుల్తా నగుజమ్షీదుకుతుబ్షాను, తిరుమలరాయలు అహమ్మదు నగరసుల్తా నగుబురహాన్నిజాముషాను, వేంకటాద్రి విజాపురము బీదరుసుల్తానులగు ఇబ్రహీమ్ఆదిల్షా, అమీర్ బరీదుషాలను వెంబడించిపోయి వారలను జయించివారలతో సంధిగావించు కొనవలయు ననినిశ్చయించుకొని వారలను వెంబడించి యడవులమార్గముల తలుముకొని పోవుచుండిరి.

—♦ వేంకటాద్రిసవాబరీదుల యుద్ధము ♦—

సవాబరీదులను దలుముకొనిపోవుచుండిన వేంకటాద్రి సైన్యములతో నాతని పెదతండ్రియు, వృద్ధుఁడును నొకదుర్గాధ్యక్షుఁడును నగుతిమ్మరాజును, వానిపుత్రులగు నప్పలరాజాదు లున్నట్టి బాలభాగవతమున వర్ణించిన విషయములను బట్టి గ్రహింప నగును. వీరిసైన్యములకును సవాబరీదులసైన్యములకును ఆదవానికడనొకయుద్ధమును, కూరకచెర్లకడ నొకయుద్ధమును, మానువకడ నొకయుద్ధమును జరిగినట్లుగఁ దెలియుచున్నది. సలకముతిమ్మయకుఁ దోడ్పడ వచ్చినప్పుడే

విజాపురసుల్తాను ఆదవాని దుర్గమును స్వాధీనముఁ జేసికొని కొంతసైన్య మచటనిలిపి అసాదుఖాను సంరక్షణమునననుంచెను. ఆదవాని సమీపించినతోడనే ఇబ్రహీమ్‌ఆదిల్‌షా, అమీర్ బరీదుషా సైన్యములు వేంకటాద్రిసైన్యముల మరలయెదు ర్కొని యుద్ధముసేయ సాహసించెను. విజయనగర సైన్యాధిపతియగు వేంకటాద్రి దమసైన్యములను దఱుముకొనివచ్చుచున్నాఁడనివిని అసాదుఖాను ఆదవానిమర్గమును విడిచి కొంతయాశ్వికసైన్యమును మాత్రము దనతోనుంచుకొని తక్కిన సైన్యములను ఇబ్రహీమ్ ఆదిల్‌షా సైన్యములతోఁ గలిసికొన నుత్తరువుచేసెను. తరువాతవేంకటాద్రిసైన్యము లాదవానిదుర్గము నాక్రమించుకొనిరి గాని అసాదుఖాను కానుపింపకపోయెను. అతఁడు ఆదిల్‌షాను గలిసికొనియుండు ననినిశ్చయించి విజాపురసైన్యములను దఱుముచునే యుండెను. ఒకనాఁటిరాత్రి ఆదిల్‌షాసైన్యము లొకచోట విశ్రమింప విడిచిన వనివిని తాసును వానికి వెనుక నెనిమిదిమైళ్ల దూరములో విశ్రమించి వేంకటాద్రిసైన్యము లేమరియుండెను. వారితోఁ గొనిపోయిన వస్తువాహన సామగ్రియు, స్త్రీజనబృందముతో వేంకటాద్రిమొదలగు సేనానుల కుటుంబములును డేరాలలో విశ్రమించి యున్నకాలమున పగలాసమీపమున నెచటనో దాగియున్న అసాదుఖాను మూఁడువేల గుఱ్ఱపుదళముతో వచ్చి పైఁబడియెను. వెనుకప్రక్కనున్న వేంకటాద్రిసైన్యము లావైపరీత్యమును గాంచి బెదరి చెల్లాచెదరై పోయెను. వాహన

వస్తుసామగ్రియు, రాచకుటుంబములు వారివారిడేరాలతో గూడ నసాదుఖానుపాలయ్యెను. అంతదెల్లవాటిన పిమ్మట వేంకటాద్రి చెదరిపోయిన సైన్యముల మరలసమ్మేళనము గావించి అసాదుఖానును వానిసైన్యములను ముట్టడింపవలయు ననిప్రయత్నింపగా నతడుసవాబరీదులను జేరుకొనియెను. అసాదుఖానుచేసినద్రోహమునకుగుపితుడై వేంకటాద్రి వానిమున్నందు నడ్డగించి వానిని శిక్షించి తమకుటుంబముల కేవిధమైన నపకారముజరుగకమున్న వారిని చెఱనుండి విడిపింపవలయు ననునాతురముతో నారవీటిరాచవీరకుమారవర్గముదోడ్పడగ బదివేలగుఱ్ఱపురౌతులతో శత్రుసైన్యములను వెన్నంటివచ్చి కూరకచర్లకడ దలపడియుద్ధము చేసెను. కూరకచర్లయెచట నుండెనో దెలియరాదుగాని బాలభాగవతమునందు కూరకచర్ల కడ సవాబరీదులతో యుద్ధము జరిగియున్నటుల చెప్పబడి యుండుటచేత నుభయసైన్యములు మరలగలిసికొని పోరాడిన ప్రదేశము కూరకచర్లయై యుండునని నేనుతలంచుచున్నాను. వేంకటాద్రిపెదతండ్రికుమారుడు అప్పలరాజిచట సవాబరీదులతోజరిగినఘోరాహవమునవారినిజయించియు మృతినొందినటుల బాలభాగవతమున జెప్పబడియెను. * ఈయుద్ధము

---

* "అమితవైభవుడయినయప్పలరాజు
రమణీయమైనకూరకిచర్లయొద్ద
కడుమించునాజరంగంబునగడిమి.
దొడరినట్టిసవాబరీదులనిర్జయించి
తరణిమండలవిభేదనపూర్వకముగ
సురలోకమునకురాజులు మెచ్చనరిగె." బా. భా. (ద్విపద)

నప్పలరాజొక్కఁడేజరిపినదికాదు. ఇతఁడును, ఇతనితండ్రియుఁ గూడవేంకటాద్రినిపెంబడించివచ్చినవారగుటచేతను వారుగూడ నీయుద్ధమును జరిపిజయముగొన్నవా రగుటచేతను అప్పలరాజు జయముగొనియు యుద్ధములో మరణముఁ జెందెననిబాలభాగవతగ్రంథకర్తచెప్పియున్నాఁడు. ఇక్కడగూడ వేంకటాద్రికి సంపూర్ణవిజయము లభించిన దనిచెప్పక తప్పదు.

వేంకటాద్రితోఁబుట్టువులక్కమాంబపుత్త్రుఁడును, తొరగంటిదుర్గాధ్యక్షుఁడు సగుపోచిరాజునరసింహరాజు కూడవేంకటాద్రికిని సవాబరీదులకును జరిగినయీయుద్ధమునఁదోడ్పడియున్నట్టు నరసభూపాలీయములోనియీక్రిందిపద్యమువలనవిదితమగుచున్నది.

" క. గర్వితబరీదసేనా
సర్వస్వహరానివార్యశౌర్యనకుసమి
ద్ధూర్వహసపాదభయదా
ఖర్వమహావిజయభేరికాభాంకృతికిన్. "

ఈయుద్ధమునందు వేంకటాద్రి పరిపూర్ణవిజయమును బొందెను. గర్వితుఁడగుబీదరుసుల్తాను అమీర్‌బరీదుషాయోడింపఁబడి బిరుదుమేళంబుతోఁ గూడఁబటువడినటుగా నరసభూపాలీయము, వసుచరిత్ర, నరపతివిజయములవలనఁ దెలియుచున్నది.

" గీ. అనుచుయవనులఁదెగడితన్నాశ్రయించు
వారిసామ్రాజ్యలక్ష్మినెవ్వాఁడుగొనియె

నాహవోగ్రబరీదసప్తాంగహారణుఁ
డతఁడువిలసిల్లుశ్రీవేంకటాద్రివిభుఁడు."

(న. భూ.)

ఇచట బరీదును బట్టుకొనుటయెగాదు, అసాదుఖానుచెఱగొన్నరాజకుటుంబములనుగూడఁ జెఱనుండివిడిపించుకొనియెఁ ననిభట్టుమూర్తి తనవసుచరిత్రములో వేంకటాద్రిని నభివర్ణించుచుఁ జెప్పినయీక్రిందిసీసపద్యములో సూచించియున్నాఁడు.

"సీ. నిరతంబు దుర్మార్గనిరతులౌ తురకల
నతులసన్మార్గసంగతులఁ జేసె
ననియత మోహాంధులౌ పారసీకుల
స్వస్త్రీసుఖైకనిశ్చలులఁ జేసె
నతినిర్ద యాత్ములౌ యవనుల భూత
సంతానతృప్తిప్రదాత్మకులఁ జేసె
ద్విజపక్షపాతంబు దెగడుపాశ్చాత్యుల
ద్విజపక్షపాతభావితులఁ జేసె

గీ. ననుచుఁ గడుమెచ్చి జయలక్ష్మి యాజిరంగ
కాతరబరీదకేతనఘటితభద్రకలశ
మెదురుగఁ బూని యేఘనునిఁ జెండె
నతఁడుసామాన్యుఁడే వేంకటాద్రివిభుఁడు."

(వ. చ.)

"ఆ. అసదృశోరుశౌర్యుఁడాహవగాండీవి
వేంకటాద్రిరాజవిబుధరాజు
అనిబరీదుగెలిచియాతనిబిరుదుమే
శమ్మఁగొనిదెమ్మభూజనమ్మువొగడ."

ఇట్లుబీదరుసుల్తా నగుఅమీరుబరీదుషా విజితుఁడై శరణాగతుఁడై వశ్యుఁడయినవెనుక విజాపురసుల్తాను స్వసైన్యయుతముగఁ బలాయనుఁడయ్యెను. ఇట్లుపలాయనుఁడై ఇబ్రహీమ్‌పదిల్‌షా పఱువిడుచున్నను వేంకటాద్రి వానిని విడిచిపెట్టక యాతనిసైన్యముల వెన్నంటి కూఁడఁ బోయెను. అట్లు పఱువిడిపోయి విజాపురసుల్తాను తుంగభద్రానదికి నుత్తరభాగమున రాచూరుదుర్గమునకు నైఋతిమూలను ముదిగల్లుదుర్గమునకు నాగ్నేయమూలను రెండుదుర్గములకునడుమ నున్న మానువదుర్గముకడ సుస్థిరముగా నిలిచి తనసైన్యముల మోహరింపఁ జేసికొని మరలనెదుర్కొని యుద్ధము చేసెను. ఇచట వీనినివేంకటాద్రిపెదతండ్రియగునెకుతిమ్మరాజు జయించి విజయముగొన్నవాఁడనికోనేరునాథకవి విరచితములయినద్విపదబాలభాగవతము, పద్యబాలభాగవతములలోనిచూర్ణికింది వాక్యములనుబట్టిమనము తెలిసికొనఁగలుగుచున్నాము.

"కడిమిమైమానువకడరణక్షోణి
గడుసరినేదులఖానుజయించె." ద్వి. బా.

"మానువకడ సవాబూనిపోరసు బరా
జయము నొందించె నేశౌర్యశాలి." ప. బా.

ఇట్లు వేంకటాద్రియు వానిసైన్యములును శత్రురాజ్యమునఁ బ్రవేశించి జయములుగొనుచు దండయాత్రను ముగింపకవెంటాడించి విడిచిపెట్టక యిబ్రహీమ్‌ఆదిల్‌షాశరణాగతుఁడై వచ్చి సంధిచేసికొనువఱకును వేంకటాద్రిదీక్షతోఁ బోరాడుచునే యుండెను. బలవంతుఁడగుఇబ్రహీమ్‌ఏదిల్‌షా కడసారి భీమరథీనదిప్రాంతమున వేంకటాద్రిసైన్యమునెదిరించి భయంకరమైన సమరము సలిపియు గెలుపుగొన లేకపోయెను. ఇచటవేంకటాద్రికిఁ బరిపూర్ణవిజయముఁలభించె ననిభట్టుమూర్తి తననరసభూపాలీయ మనుగ్రంథమున నీక్రిందిరెండుపద్యములలో విస్పష్టముగా వర్ణించి యున్నాఁడు.

"మ. బలధుర్యుండగువేంకటేంద్రునిమహాబాహాబలాటోపవి
హ్వలుఁడై మున్నతిధావనక్రియసపాదాభిఖ్యుఁడై నట్టియే
దులఖానుం డిదేనేఁడుఁ గ్రమ్మఱసపాదుం డయ్యెనా
(నర్మిలిన్
దలఁదత్పాదముఁ దాల్చె భీమరథిపొంత న్గాన నిత్యోత్స
(వమ్మునిన్."

"మ. స్థిరసంగ్రామజయాభిరాముఁడగునా శ్రీవేంకటక్ష్మావరుం
డరయ న్రాజశిఖావతంసుఁ డగుఁ దద్యంబుఁ గాకున్న నీ
ధరణీపాలకు లెల్లమెచ్చఁగ సపాదక్ష్మోని భృత్రాప్తి భా
సురదుర్గాధిపతిత్వమై భవభవస్ఫూర్తి న్విజృంభించునే."

ఇట్లు వేంకటాద్రితోనైన యుద్ధములయందుఁ బరాజయము నొంది విహ్వలుఁడైపోయి విజాపురసుల్తాను శరణాగ

తుఁడై వేంకటాద్రికాళ్లుపట్టుకొని సంధిచేసికొనవలసి వచ్చెను. అప్పుడు "సపాదక్రోణిభృత్ప్రాప్తిభాసురచుర్గాధిపతిత్వైభవ" మనఁగా విజాపురరాజ్యములోని రాచూరు ముదిగల్లు మానువమర్గముల నొసంగి సంధిచేసికొని తనరాజ్యము పరాధీనము గాకుండఁ గాపాడుకొనఁ గలిగెను. వేంకటాద్రికిని సవాబరీదులకును జరిగినయుద్ధ మిట్టివిధముగా ముగింపఁబడి యుండఁగా ఖేస్తా యీచరిత్రమునంతను దలక్రిందుగా మార్చి యెట్లు వ్రాసినాఁడో దానింగూడ దెలిసికొన్నయెడల చదువరులకిందలి సత్యము గ్రాహ్యముగాక మానము. సలకముతిమ్మరాయను సింహాసన భ్రష్టునిగావించుటకై యళియరామరాయలు విద్యానగరమున మహావిప్లవమును గలిగించి సదాశివరాయని పట్టాభిషిక్తునిఁ జేసినకాలము తనదండయాత్రకు మంచికాలము వచ్చె నని తలంచి యాదవానిదుర్గమును బట్టుకొనుటకై అసాదుఖానుని విజాపురసుల్తాను పంపించినాఁడనిఖేస్తా వ్రాసినదానిని నింతకుఁ బూర్వముదెలిపి యున్నాను. అట్లు అసాదుఖానుఆదవేనిదుర్గమును ముట్టడింప నావార్త విద్యానగరమునన్న యళియరామరాయలకుఁ దెలియవచ్చి, యాముట్టడిని విడిపించి యసాదుఖానుని జయించుటకై కొంతసైన్యముతోఁ దనతమ్మునివేంకటాద్రిని బంపె నఁట. అసాదుఖాను వేంకటాద్రి వచ్చుచున్నాఁడనివిని యాదవాని దుర్గమును ముట్టడించుట మాని వేంకటాద్రి నెదుర్కొనియె నఁట. అంతఁగొంచెము కాలము యుద్ధముజరిగినది గాని తనకునోటమి కలుఁగు నన్నభీతి

చేత సక్రమముగా వెనుదీయఁ బ్రారంభించె నఁట. ఒకనాటి రాత్రి అసాదుఖాఁ నొక్కచోట విశ్రమించినాఁడట ! అతఁడు పాఱిపోకుండఁ జూచుటకుగాను వేంకటాద్రికూడ రా మ్మెల్లదూరములో దండువిడిసి విశ్రాంతిగొనుచుండె నఁట. ఆమఱు నాఁడు సూర్యోదయముకాకపూర్వమే అసాదుఖాను ప్రశస్తమైన నాలుగువేల యశ్వికసైన్యముతో వచ్చిపైఁబడి యాశ్చర్యము గొలిపె నఁట. ఆత్మవిశ్వాస మెక్కువగాఁ గలవాఁడగుటచేత వేంకటాద్రి యేమరియుండె నఁట ! వారుగన్నెత్తి చూచుసరికి తురకరౌతులు హిందూగుడారముల నడుమనుండిరఁట ! వేంకటాద్రి కెంతమాత్రము తప్పించుకొన సావకాశము లేక తనధనాగారమును, కుటుంబమును, ఏనుగలు మొదలుగాఁగల వాహనాదికములను వారికి విడిచిపెట్టి పాఱిపోయెనఁట. తెల్లవారి సూర్యోదయమైన తోడనే వేంకటాద్రి చెల్లాచెదరై పోయినసైన్యములను నొక్కచోటికి మరలచేర్చుకొని యుద్ధముచేయుటకు సంసిద్ధుఁడై యున్నవానిపగిది నటించుచుఁ బ్రయత్నించినను, తనకుటుంబమునకు నేమివిపత్తు కలుగునో యన్నభయముచేత యుద్ధముచేయుటకు నిష్టపడక కొన్నిమైళ్ల దూరముగా వెనుకకుఁ బోయి యచట నివసించి తనదురవస్థను దెలుపుచుఁ దనసోదరుఁడైన రామరాయలకుఁ గొంతసైన్యముఁ బంపుమని వర్తమానముచేసె నఁట. అంతరామరాయ లతఁడు కోరినప్రకారము ధనమును సైన్యములను బంపి యుద్ధముచేయ వలసినదని బహిరంగముగా నాజ్ఞాపించుచు రహస్యముగా

నొకజాబు వ్రాసెనఁట. ఆజాబులోనివిషయ మిట్లుండె నఁట! ఇబ్రహీమ్ ఆదిల్‌షా బుద్ధిపూర్వకముగా దండెత్తిరావలె నని వచ్చి యుండఁడు. అచటిజమీందారులెవ్వరో కుట్రచేసియత నిరప్పించి యుందురు. నీసైన్యములోనివారు కూడ వారిపక్ష మునఁ బనిచేయు వచ్చును. కావున నేదో సామోపాయముచేత ప్రస్తుతము సంధిచేసికొని భార్యను బిడ్డలను అసాదుఖానునుండి విడిపించు కొనవలయునని వ్రాసె నఁట.

ఇట్టిసలహా ననుసరించి వేంకటాద్రి అసాదుఖానునకు విశేషముగా లంచమునొసంగి వానిని మధ్యవర్తిగాఁ జేసివాని ద్వారా విజాపురసుల్తానుతో మాట్లాడింపఁగా నాతఁడు సంధి చేసికొన ననుజ్ఞ నొసంగె నఁట! ఆసంధిషరతు లెట్టివోఫెరిస్తా దెలుపలేదు గాని యుభయపక్షములకు సంతృప్తికరములుగా నున్న వఁట! ఇది ముగిసిన వెనుక అసాదుఖాను తనయజమా నిని గలిసికొని విజాపురమునకును, వేంకటాద్రి తనకుటుంబమును దీసికొని విజయనగరమునకును వెడలిపోయి రఁట. ఈపయి చెప్పినది ఫెరిస్తావ్రాఁతవైఖరిని దెలుపుచున్నది. విజయనగర విప్లవమున ద్రోహియైన సలకముతిమ్మయకుఁ దోడ్పడవచ్చి యీరీతిగాఁ బరిభవమునొందినాఁ డనిభావి ప్రపంచము చేయు నిందనుండియు నపకీర్తినుండియుఁ దప్పించుటకై మహమ్మదు ఖాశింఫెరిస్తా పైరీతిగాఁ గల్పనముచేసి వ్రాసినవ్రాఁతగాని మఱి యెండుగాదు. భీమరథివఱకు వేంకటాద్రిపోయి యుద్ధములు చేసి యున్నట్లుగా హిందువుల గ్రంథములు ఘోషించుచుం

డంగా వీనిని విస్మరించి ఫిరిస్తాను విశ్వసించి వ్రాయుట తెలుంగుభాషనాతం డెఱుంగకుండుట యేకారణము. ఈగ్రంథకర్తలు కవులయినపాపముచేత వీరుచెప్పిన సత్యాంశములనుగూడ ద్రోసిపుచ్చ నగునా? వర్ణనాంశములలో నతిశయోక్తి లుండిన నుండుగాక! వాసుసమకాలికుడై యుండి చెప్పిననిషయములను గూడం ద్రోసిపుచ్చ నగునా? ఆరవీటివంశచరిత్రము నందునెచ్చట సత్యచరిత్రాంశమునకు గౌరవము ముఖ్యముగా నీయందగియుండెనో యాగౌరవము నచటనుండి హీరాసుఫాదిరి తొలగించివేయుట మిక్కిలి శోచనీయము.

ఇట్లు సంధిచేసికొని విజాపురసుల్తాను దనరాజధానిం జేరినకొలది కాలములోనే అహమ్మదునగరసుల్తా నగుబురహాన్ నిజాముషావలన నాహ్వానింపం బడియతనితోం గుట్ర కావించి బీదరు, విజయనగరములపై దండయాత్రలుసాగించుటకు నిశ్చయించుకొని రంట! ఆప్రకారము బురహాను బీదరురాజ్యముపై దండెత్తివచ్చె నంట! బీదరుసుల్తా నగుబరీదుషాయీ సంధివిషయమెఱుంగక బరీమషా తనపూర్వమిత్రుండగు ఇబ్రహీమ్‌ఆదిల్‌షాకడకు సహాయార్థ మటోంగె నంట! అతండు వెంటనే యాతనిం జెఱంబెట్టె నంట! ఆదిల్‌షా తరువాతవిజయనగరరాజ్యముపై దండెత్తి విజయముగాంచి విజయనగరరాజ్యములోని పెక్కుభాగములను తనరాజ్యములోం గలుపుకొన్నాండని ఫిరిస్తావాక్యముల నుదాహరింపుచు హీరాసు విజయనగరరాజ్యములోని భాగములను కలుపుకొన్నదిమాత్ర మసత్య

మనివ్రాయుచున్నాఁడు. ఆకాలమున విజయనగరమునకు నట్టి దేశనష్టము కలిగినసంగతి వినరాదని యీవిషయములకుఁ దరు వాత రామరాయల హమ్మదునగరసుల్తా నగుబురహాన్ నిజా ముషాతోఁ యుద్ధమునకుఁ దలపడియున్నవాఁడు గనుక ఫెఁస్తా వ్రాసిన దతిశయోక్తి యనిమాత్ర మెుప్పుకొనుచున్నాఁడు.

అసలు హీరాసుయెత్తిన యెత్తుగడయె సక్రమమైనది గాదు. విజాపురసుల్తాను సంధిచేసికొన్న తరువాత బురహాన్ నిజాముషాతోఁజేరి బీదరువిద్యానగరములపై యీసంవత్సరమె మరల దండయాత్ర సాగించినాఁడనుటసత్యవిరుద్ధము. ఫెఁస్తా వ్రాసిన వాక్యముల దుర్భమలోఁ దగులొక్కని చరిత్రబద్ధ ములు కానివిషయములకుఁ బ్రాముఖ్యత నొసంగి తనతో యుద్ధముచేయ ఇబ్రహీమ్ ఆదిల్‌షాను బ్రేరేపించినవాఁడని యీసుగలిగి బురహాన్ నిజాముషాపై రామరాయలు దండెత్తి పోయినవాఁడనిహీరాసువ్రాసినది సత్యముకాదు. సలకముతి మ్మయ సంభవింపఁ జేసిన విప్లవకాలమున నాతనికిఁ దోడ్పడవ చ్చినవా రనితక్కినసుల్తానులపై దండయాత్ర సాగించి నట్లే రామరాయలీతనిపైఁగూడ దండయాత్ర సాగించినవాఁడుగాని మతియన్యకారణముచేతఁ గాదనిభట్టుమూర్త్యాదులు వ్రాసిన వ్రాఁతలవల్లనే తెలియుచున్నది. అళియరామరాయలును వాని తమ్ముఁడు తిరుమల దేవరాయలును, జమ్షీదు కుతుఁబ్‌షాను బురహాన్‌నిజాముషాను వెంబడించిపోయి యుండిరని యింతకుఁ బూర్వము దెలిపియున్నాను. అళియరామరాయలు జమ్షీదు

కుతుబ్షా సైన్యములను పానుగల్లుదుర్గముకడ సంధించి యతని నోడింపఁగా నాతఁడుగోలకొండకుఁ బాఱిపోయెను. అంతటితోఁ దృప్తినొందక గోలకొండవఱకుఁ దఱుముకొనిపోయి యాదుర్గమును ముట్టడింపఁగా జష్మీ మసంధిచేసికొనుట యుక్తముగా భావించి యళియరామరాయలతో రాయభారములు జరుప దూరదృష్టితో నతఁడందుల కంగీకరించి సంధి గావించుకొనియెను. తిరుమలరాయల సైన్యములు కళ్యాణ నగరదుర్గముకడ బురహాన్ నిజాముషా సైన్యములతోఁ దలపడిపోరాడుచున్న కాలమున నళియరామరాయల సైన్యములు తూర్పుదిక్కునసుండియు, వేంకటాద్రిసైన్యములు పడమటిదిక్కునసుండియుఁ దమతమ విజయయాత్రలను ముగించుకొని మధ్యభాగమున నున్న తిరుమలరాయల సైన్యములను గలిసికొనియెను. ఇట్లుగలిసి కొన్నసోదరత్రయముతోఁ బోరాడుట బురహాన్నిజాముషాకు దుర్భరమై పోయి కళ్యాణినగరమును శత్రువులకు విడిచిపెట్టి పలాయనుఁడై యహమ్మదునగర మార్గమునుబట్టెను. కళ్యాణిఁ బట్టుకొన్నవిషయము వసుచరిత్రమునం గానరాదని హీరాసు ఫాదిరితలంచినది సత్యముకాదు. (1) వసుచరిత్రమునందీవిష యము వక్కాణింపఁబడినది. చూడుఁడు.

---

(1) (The Vasucharitramu does not give any information about the capture of Kalyani, which belonged to the Sultan of Ahmadnagar). The Aravidu Dynasty of Vijayanagar, p. 76.

"శా. విశ్వామిత్రునిఁ గొల్చి రాముఁ డతఁ డుర్విం జెందెఁ (గళ్యాణము
నిర్విశ్వామిత్రులు గొల్వరాముఁ డితఁ డుర్విం జెందెఁ (గళ్యాణము
శశ్వత్కీర్తులురాసులయ్యిరువురున్ సాధించుకళ్యాణలా
భైశ్వర్యంబులుధర్మనిర్మథనధర్మాలంబనవ్యగ్రముల్."

అళియరామరాయలీకళ్యాణనగరమును బురహాన్‌నిజా
ముషానుండి బలాత్కారముగాఁ గైకొనియుండుటచేతనే
యాతనిబిరుదుగద్యములో 'గళ్యాణనగరసాధక' యున్నబిరు
దముగూడఁ జేర్పఁ బడినది. ఇంతటితోఁ దృప్తినొందక బుర
హాన్‌నిజాముషా వంటిశత్రువును స్వాధీనపఱచుకొన కుండవిడిచి
పెట్టుట ప్రమాదహేతు వగుననిచింతించి యళియరామరా
యలు తనసోదరులతోఁబర్యాలోచించి యహమ్మదునగరముపై
దండెత్తిపోవుటకు నిశ్చయించుకొని సోదరత్రయమును దమ
తమసైన్యములతో వానిని దఱుముకొనుచుఁ బోయిరి. అహ
మ్మదునగరసమీపమున బురహాన్‌నిజాముషాఘోరసంగ్రామ
మును జరిపెను. ఇచటబురహాన్‌నిజాముషాకుఁ బరాజయము
సంభవించుటయెగాక యీయుద్ధమునుండిపాఱిపోవుచున్నవానిని
సొన్నలాపురము హుండేహానుమప్పనాయఁడు పట్టుకొని వాని
సైన్యములు జయఘోష మిడుచుండ వానినిగొనివచ్చి యళియ
రామరాయలనుండుఁ బెట్టెను. అళియరామరాయలసైన్యము
లహమ్మదునగరమునఁ బ్రవేశించి కోటలనాశనము గావించి

నగరమునాగళ్ళఁగోఁదుక్కిదున్నించి యాముదాలుచల్లించి రని యాంధ్రకవులువర్ణించిరి. ఇతఁడహమ్మదునగరమునువిడిచి యచటికి నలుబదియేబదిమైళ్ళదూరమున నున్నగోదావరినిదాటి పోయె ననియు నచటికి నీసోదరత్రయమును శత్రువర్గమును నురుమాచుటవలన రక్తసిక్తములయినతమఖడ్గములను గోదావరిలోనఁగడఁగి రనికవులువ్రాసిరి. బహుశః హండేఅనుమప్పనాయఁడుగోదావరినిదాటి పారిపోవుచున్నకాలముననే బురహాన్ నిజాముషాను బట్టుకొని యుండు నని విశ్వసింప వచ్చును. అహమ్మదునగరవినాశము నరపతివిజయ మనుగ్రంథమున నిట్లువర్ణింపఁ బడినది.

" సీ. హరిశౌర్యుఁడగుతిర్మలాధీశ్వరుండు ద
దవరజుం డగువేంకటాద్రి రాజు
భుజయుగంబుగ బలస్ఫురణతోఁ గరిహరి
వరవీరభటులతో దొరలతోడ
దనయాజ్ఞ మీఱినకినుక నిజాముపై
దండెత్తి తటమి యుద్దండవృత్తి
నతఁ డేలుచున్నట్టి యామదానగరంబు
చాలెతి మటే యామదాలు వేసి.

ఆ. నేతు కాశిమధ్యభూతలనుతజయ
శ్రీవరించివేడ్కచేఁ జెలంగె
రామమూర్తియైనరామరాజేంద్రుఁడు
సాంద్రవిభవజిత సురేంద్రుఁ డెలమి. "

* * * * *

"మ. కడిమిన్వేంకటరాయశౌరినెదురంగాలేక నత్యాహితం
బడరన్ గౌతమిదాటువేళ నిజకాంతాశ్రుప్రవాహాప్తిగా
ల్నడఁ దప్పన్ జడుఁడై నిజాముఁడుఁడుపాలంబంబున
(బాటి యె
క్కడఁగన్న నభజియించు నయ్యుడుపరేఖన్నామమో
(హంబునన్."

* * * * *

"ఉ. అయనుజు ల్విసుద్ధహరిదంత మహోకరిదంత కాంతిరే
ఖాయతకీర్తులై కొలువ గౌతమినీటనరాతిఘాతి కౌ
ష్ఠేయకరక్తము ల్గడిగి శ్రీరమణీవరమూర్తి రామభూ
నాయకుఁ డుర్వి నేలె భువనస్తనీయ జయాభిరాముఁడై."

ఈకార్యముల నిర్వర్తించుటచేతనే యీతని బిరుదగద్యములో 'ఆమదానగరసాలభంజన' యనియు, 'గౌతమీస్నానపావనాకార' యనియు బిరుదములు చేర్పఁబడినవి.

అళియరామరాయలు బురహాన్ నిజాముషా స్వాధీనుఁడయినవాఁడుగనుక నతనికి నిభరామునకుఁ గలమైత్రి మాన్పుకొన వాగ్దత్తముగైకొని యీతనినిర్బంధమునుండి విడిచిపెట్టెను. ఇట్టివిజయములనుగాంచి నట్టితనప్రభువగు నళియరామరాయలను భట్టుమూర్తి తన వసుచరిత్రమునం దట్లభివర్ణించి యున్నాఁడు.

"సీ. ప్రజలావలేపవి గ్రహజాయమానాగ్ర
హముడించి బహుదానవాప్తిగాంచుఁ

బురమెల్లఁ బ్రత్యగ్రభూతిపాలుఁగఁ జేసి
యచలాసనాభ్యాసియై కృశించు
రతినిభరామానుగతమైత్రిపైరోసి
కలనైనఁగళ్యాణ కాంక్షయిడఁడు
సరవిఁ బ్రాణాయామసంసిద్ధికై సారె
సారెకుఁగుండలిస్థాన మంటి

గీ. మానకనిజాముఁడపవర్గమార్గవృత్తిఁ
బెరయుపరబుద్ధినెవ్వాని పేరుఁదలఁచి
యతఁడు శ్రీరాముఁ డఖిలసన్నుతికిఁ దగడె
నేఁటికాశీతలాంతర భ్యాతయశుఁడు. "

ఈ ప్రథమ సంవత్సరమున జరిపినదండయాత్రల నన్నిటి యందు మహావిజయములను గాంచి యళియరామరాయలును వానిసోదరు లిర్వురను సకలకర్ణాట సామ్రాజ్యమును సముద్ధరించి జగన్ముతి గన్నవారలగుచు సుఖముగా మరలి రాజధానియగు విద్యానగరము ప్రవేశించిరి.

రామరాయలు సుల్తానులపట్ల చూపిన రాజనీతి పద్ధతి దక్కనుసుల్తానులకుఁ దమతమ సరిహద్దులలో నుండుమర్మము లనుగూర్చిన తగవులచే నైకమత్యము లేక పరస్పరాసూయల తోను గలహాములతోను గాలము గడపుటయేగాక యప్పట ప్పట యుద్ధములుగూడఁ జేయుచుండిరి. అళియరామరాయ లీదక్కను సుల్తానులెల్లరు నైకమత్యముతోనున్న నెప్పటికైన

హిందూ సామ్రాజ్య మగువిద్యానగర సామ్రాజ్యము నకు ముప్పగలుగకమాన దనినిశ్చయించుకొని వారిపోరాటము లలో దానుగూడఁబాలుగొని తనపరిపూర్ణమైన రాజ్యతంత్రజ్ఞానము తోఁగూడిన రాజనీతినంతయు వినియోగించి తనశత్రురాజ్య ములలో నైకమత్యము లేకుండఁ జూచుటయె వృత్తముగా గలిగి యుండెను. తక్కినసుల్తానులతో యుద్ధముచేయుటకై యొకప్పు డొకనితోను, ఇంకొకప్పుడు మఱియొక్కని తోను జేరుచు యుద్ధములు సలిపెను. ఈరీతిగాఁ దనయిరువదిమూఁడు సంవత్సరముల పరిపాలనములోను నెల్లరతోను బోరాడి మహా మ్మదుమతస్థులయిన యాసుల్తానుల నోడింపుచు నెప్పుడునువిజ యభేరీ మ్రోగింపుచు విజయనగరమునకు మరలి వచ్చు చుండెను.

అహమ్మదునగరసుల్తాను ఒకసంవత్సరకాలము మౌ నము వహించి యూరకున్నవాఁడై 1544 వ సంవత్సరప్రారం భమున గోలొ్కండసుల్తానగు జమ్షీదు కుతుబ్షాకడకు, షాత ఫీక్' అను రాయబారిని విజాపుర సుల్తానుతో యుద్ధము చేయుటకై రహస్యముగా రామరాయలుతో నొడంబడిక చేసికొనవలసినదిగా మాట్లాడుటకై పంపించెను. ఎన్నఁడో తన రాజ్యమునుండి విజాపురసుల్తాను గైకొన్న యైదుమండలము లను తిరిగి స్వాధీనము చేసికొనవలయు ననిబురహాన్నిజాముషా యొక్కతలంపట. అహమ్మదునగరసుల్తాను, గోలొ్కండసుల్తాను, అళియరామరాయలు సంధిపత్రములపై సంతకములు చేసిరి.

విజాపుర రాజ్యముయొక్క దక్షిణభాగమును విద్యానగరసై
న్యములును, తూర్పుభాగమును గోలకొండ సైన్యములును,
పశ్చిమోత్తరభాగమును ఆలీబరీదుషా, కొజాజహానుల సైన్య
ములతో బురహాన్‌నిజాముషాయును ముట్టడించుటకు నిశ్చ
యించుకొని రఁట !

ఇట్టియొడంబడిక జరిగినవెనువెంటనే బురహాన్‌నిజాము
షాతన సైన్యములతో విజాపురరాజ్యమునఁ బ్రవేశించి చాల
వఱకు నష్టము గలిగించుటయెగాక ఇబ్రహీము ఆదిల్‌షాను
యుద్ధములలోఁ బెక్కుతడవులు జయింపుచు వచ్చె నఁట !
ఈకాలమునసే గోలకొండసైన్యములు తూర్పు భాగమును
ముట్టడించి కొక్కిమండలమును స్వాధీనపఱచుకొని యుచటనొక
కోటను నూతనముగా నిర్మించి కలుబరిగి దుర్గప్రాకారముల
వఱకు: గలదేశమంతయు నాక్రమించుకొని కడపట సగరదుర్గ
మునకు సమీపమునం దున్నయాతగిరిదుర్గమును ముట్టడించె
నఁట ! అళియరామరాయుల సహాయమున వేంకటాద్రి రాచూరు
దుర్గమును ముట్టడించుటకై దండయాత్రవెడలి భీకరధిప్రాం
తమున విజాపురసుల్తానును దలఁపడి యాతనినోడించి తటిమె
నఁట ! ఈయుద్ధవర్ణనమె నరసభూపాలీయము నందు కలదని
హీరాసుఫాదిరి వక్కాణించెనుగాని నరసభూపాలీయము నం
దలి యుద్ధ మింతకుఁబూర్వ మనఁగా 1542 వ సంవత్సరములో
జరిగినదిగాని 1544 వ సంవత్సరమున జరిగినది కాదని యిది
వఱకే తెలిపి యున్నాను. ఇట్లు చిక్కులలోఁ దగులొక్కని

తన్నునుతనరాజ్యమును సంరక్షించుకొనుటకు వెరవుగానక దూ
రమున బెల్గాముమండలమున నున్నతనవృద్ధసేనాని యగుఅసా
దుఖానునిఁ దనకడకు రప్పించుకొని యిఁకముందు చేయఁదగు
కార్యమునుగూర్చి యతనితో నాలోచించెను. అనుభవజ్ఞుఁడగు
నామహాసేనాని దీనికంతకుఁ గారణభూతుఁడైన శత్రువు గో
ల్కొండసుల్తానుగాని తదితరులుగా రనియు, వీని ప్రేరేపణచే
తనే తదితరులు శత్రుత్వమున వహించినవారుగా నుందురని
యూహించి యతనితో సంధిచేసికొన్నఁ దక్కినవారిని నేయు
పాయముచేతనైన వశ్యపఱచుకొనవచ్చు నని చెప్పెను. ఈయు
ద్ధమునకుఁ గారణములుగా నెన్నఁబడు సోలాపురమండలముతోఁ
జేరిన యైదుమండలములను బురహాన్‌నిజాముషాకు నిచ్చివే
యుచు వెంటనే రామరాయలకుఁ గొంతధనము నొసంగి వాని
తోఁగూడ సఖ్యము గావించుకొనవలసినదనియు, ఈయిద్దరు
శత్రువులతాకిడి నుండి తప్పించుకొన్న యెడలఁ దాను కుతు
బ్షాహనెదుర్కొని విజాపురరాజ్యమునుండి యాతఁ డాక్రమిం
చుకొన్న దేశము నంతయు జయించి యిప్పించుటకు బాధ్యు
తను దాను వహింతు నని విన్నవించెను. విజాపురసుల్తాను వాని
సలహాను మన్నించి యతఁడు చెప్పిన విధముగా బురహాన్
నిజాముషాతోను రామరాయలతోను సంధి చేసికొనియెను.
అసాదుఖాను తానుచేసిన వాగ్దత్తము ప్రకారము గోలొ్కండ
సుల్తానుపై దండెత్తిపోయి గోలొ్కండమర్గ ప్రాకారములకడ
కుతుబ్షా సైన్యముల నోడించి విడిచి పెట్టెను. ఇట్లీయుద్ధము

ముగిసినను పిమ్మట నొకప్పుడు రామరాయలచేఁ బ్రేరేపింపఁ బడి బురహాన్ నిజాముషాహా ఇబ్రహీమ్ ఏదిల్‌షాపై దండెత్తిపోయి కలుబరఁగిదుర్గమును ముట్టడించియు జయింపలేక విజాపురసుల్తానుచే నోడింపఁబడి మరలి అహమ్మదు నగరమునకు వచ్చేసె ననియు, దక్కనుసుల్తాను లెప్పుడు నైకమత్యముతో నుండకుండునటుల చూచెడు రామరాయల తంత్రములు నెఱి వేఱుచు వచ్చిన వనిపెరిస్తా వ్రాయుచున్నాఁడు. తరువాత విజయనగర రాజ్యమునకును దక్కనుసుల్తానుల రాజ్యములకును 1549 వ సంవత్సరము వఱకును యుద్ధము లేవియు జరిగియున్నట్లు గానరాదు.

కళ్యాణికలుబరగి దుర్గములముట్టడి

ఆసంవత్సరమున విజాపురమునందు బెల్గాముదుర్గాధిపతియును, సుల్తానుకార్యకర్తయు, సైన్యాధ్యక్షుఁడును వృద్ధసేనానియు నగుఅసాదుఖాను మరణముఁ జెందెను. ఈవార్త అహమ్మదు నగరమునఁ దెలియఁగనే అహమ్మదు నగరసుల్తాను కుట్రప్రారంభించి తనపక్షమున నుండుటకై రామరాయల కడకు రాయబారులను బంపెను. ఈసుల్తానులలో నైకమత్యము లేకుండఁ జూచుటయే రాజనీతిగాఁ బరిగణించుచున్నవాఁడగుటవలన సంతోషించి యతనితోడిమైత్రి కంగీకరించి యొడంబడిక గావించుకొనె నఁట. ఈసంగతి విజాపుర సుల్తానునకుఁ దెలియవచ్చి యతఁడు తనయాస్థానమునం దున్నవిజయనగర

రాయబారుల నవమానించెనఁట. వార లెట్లో తప్పించుకొని విజయనగరమునకు విచ్చేసి యాదుష్కృత్యమును రామరాయలకు విన్నవించి రఁట. (1) అంతరాయలా గ్రహముతో, బీదరుసుల్తా నగుఆలీబరీదుషా విజాపురసుల్తా నగుఇబ్రహీము ఆదిల్‌షాతో సఖ్యము చేసికొన్నాఁడు గనుక మున్ముందు కళ్యాణి దుర్గమును మట్టడించుట మంచి'దని అహమ్మదునగర సుల్తానుకుఁ దెలియఁ జేసెనఁట. ఈయుద్ధమును గూర్చి వ్రాయుచు ఫెరిస్తా రామరా యులుగాని హిందువులుగాని నిర్వహించిన కార్యమును లేశ మాత్ర మైన నుదాహరించిన వాఁడుకాఁడు. శివత త్త్వరత్నా కర మనుగ్రంథమున నీయుద్ధమును గూర్చి ప్రస్తావించుచు నహమ్మదునగరసుల్తానున కిందు ప్రవేశ మున్నట్లే యా గ్రంథ కర్త చెప్పి యుండలేదు. ఇక్కఁటిమండలాధిపతి యగుసదాశివ రాయకుఁ డీయుద్ధమును సాగించుటకై అళియరామరాయనిచే నియమితుఁడై విజయనగర సైన్యముల కాధిపత్యము వహించి తొలుత కలుబరగిదుర్గమును మట్టడింపఁగా విజాపురసుల్తాను బహుళసేనాసమన్వితుఁడై యెదుర్కొని యుద్ధము చేసెనఁట.

---

(1) ఇచ్చట హీరానుఫాదిరి క్రొత్తవిషయమును బేర్కొను చున్నాఁడు. విజాపురసుల్తాను రామరాయలకడ రాయబారిని బంపఁగా రామ రాయలు వానిని ఖాళ్లతోఁ గొట్టించి చంపించె ననికోరియా వ్రాసినాఁడని ఁకుక్కకాటుకు చెప్పుదెబ్బ' యన్నట్లు విజాపురసుల్తా నట్లుజరిగించి నాఁడని హీరానుఫాదిరి వ్రాయుచున్నాఁడు. తనరాయబారులను రప్పిం చుకొనకముందే రామరాయలు విజాపురసుల్తాను రాయబారిని ఖాళ్లతోఁ గొట్టి చంపించినాఁ డనిచెప్పుట విశ్వాసపాత్రము గాదు.

ఈయుద్ధమున సదాశివనాయకుఁడు సంపూర్ణ విజయమును గాంచెను. విజాపురసుల్తాను పలాయనుఁడయ్యె నఁట. ఇట్లు మొదటియుద్ధమున విజయమును గాంచిన సదాశివ నాయకుఁ డుత్సాహ సంభరితుఁడై కళ్యాణిదుర్గమును ముట్టడింపఁ బోవు చుండ మార్గమధ్యమున నళియరామరాయలువచ్చి వానినిగలి సికొనెనఁట. అటుపిమ్మట విజయనగర సైన్యములును, అహమ్మ దునగర సైన్యములును కళ్యాణిదుర్గమును ముట్టడింపఁగా విజా పురసుల్తాను చెదరిపోయిన సేనలను మరల సమకూర్చుకొని మఱి కొంతమూలసైన్యముతోఁ దరలివచ్చి కళ్యాణిదుర్గమును ముట్ట డించిన శత్రుసైన్యములకును, శత్రుస్కంధా వారమునకు నడుమఁ బ్రవేశించి శత్రుసైన్యములకుభోజనపదార్థములుగాని యాయుధసామగ్రిగాని లభింపకుండునటుల ప్రయత్నించెను. ఈకార్యమును నిర్వహించుటకై ప్రశస్తమైన విజాపురాశ్విక సైన్యమును నియోగించె నఁట. ఆహారపదార్థము లేవియుఁజేర కుండ మార్గము నరికట్టుటవలన శత్రువులసైన్యములకు దుర్భ రమైన దుస్థితి సంభవించెను. అప్పుడు సుల్తాను పక్షమునను విజయనగరపక్షమునను ప్రతినిధిప్రముఖులు కొందఱు సమా వేశమై ముట్టడి వీడి వెడలిపోవుట యుక్తమా? సాహసించి శత్రువులతోఁ బోరి జయముగొనుట యుక్తమా యని యోజింప మొదలుపెట్టిరి. అహమ్మదునగర సుల్తానుపక్షమున నున్న 'పాజాఫర్, ఖాశింబేగు' అనువీరులును, విజయనగర మువారిపక్షమున సైన్యాధిపతి యగుసదాశివ నాయకుఁడును

రెండవమార్గ మనుసరించుట యుక్తమని తెలుపఁగా నెల్లవా రంగీకరించిరి. ఒకనాఁడు సూర్యోదయమైన వెంటనే యాయు భయసైన్యములవారు నాకస్మికముగాఁ బోయి, ఇబ్రహీమ్ ఆదిల్ షా సైన్యములపైఁ బడిరి. అపుడు విజాపుర సుల్తాను అభ్యంగన స్నానము చేయుచున్నవాఁ డగుటచేతఁ దప్పించు కొని పాఱిపోవుట కడుఁగష్టసాధ్యమయ్యెను. వానిసైన్యము లాశ్చర్యమును వెఱపునుగొని ముందుగుండు సామానును సయి తము యావద్వస్తుసామగ్రిని శత్రువులకు విడిచిపెట్టి చెల్లాచె దరై పాఱిపోయిరఁట. ఈసమయమునందే సదాశివనాయ కుఁడు ధైర్యసాహసములఁ జూపి శత్రువులతోఁబోరాడి కళ్యా ణిదుర్గమును వశపఱచుకొని అళియరామరాయలవలన 'కోటి కోలాహల' బిరుదమును గాంచె ననిశివతత్త్వరత్నాకర మను గ్రంథమువలనఁ దెలియు చున్నది. (1) ఇప్పటినుండి యీదు ర్గము రామరాయలవశమునం దున్నట్లే కనంబడు చున్నది.

—♦ జమ్షీదుకుతుబ్షామరణము ♦—

క్రీ. శ. 1550 సంవత్సరమున గోల్కొండసుల్తా నగు జమ్షీదుకుతుబ్షా యనారోగ్యస్థితి యందుండి చంచలస్వభా వుఁడై చీటికిమాటికిఁ జిరాకుపడుచు స్వల్పదోషములకై ప్రజ లననేకుల జంపించ నారంభించెను. వీనిదౌర్జన్యమును గాంచి

(1) Sources of Vijayanagar History p. 195, 199.

ప్రజలు కంపిల్లు చుండిరి. వీనిసోదరు లయిన ' హైదరుఖాన్, ఇబ్రహీమ్ ' అనువారు బీదరునకుఁ బఱు విడిరి. అచట హైద రుఖాను మరణముఁ జెందెను. ఇతఁడు మరణించుటకుఁ బూర్వము బీదరుసుల్తా నగు ' ఖాశింబరీదుషా ' అహమ్మదు నగరము, గోల్కొండ, సుల్తానులతో యుద్ధముచేయుచు నోడి పోయి పాఱివచ్చుసందర్భమున ఇబ్రహీముయొక్కదుస్థితిని సందుగాఁ జేసికొని యాతిథ్యమర్యాద నతిక్రమించి యాతని యేనుగలను, ధనమును చూఱఁగొనఁ బ్రయత్నించెను. వీని దురాలోచనమును విని వెంటనే యిబ్రహీము విజయనగరము నకుఁ బాఱిపోయి రామరాయలమైత్రి నపేక్షించెను. ఇబ్ర హీము విజయనగరము ప్రవేశించినపుడు వీనితో సయ్యదుహై అబ్బీనియాదేశస్థుఁడును, హమీదుఖా ననుబిరుదమువహించిన హైహాన్, బ్రాహ్మణుఁ డగుకాణాజియు, మఱికొందఱుసేవకు లును కూడ నుండిరి. అళియరామరాయలు మిక్కిలిసంతోషించి యీగోల్కొండరాజకుమారుని సర్వోచితమర్యాదలచే నాదరించి వానిజీవనార్థ మదివఱకు అబ్బీనియాదేశస్థుఁ డగుఅంబరుఖానుకింద నున్నజమీని ఇబ్రహీమున కొసంగెను. ఈకార్యము వలన ఇబ్రహీమునెడ అంబరుఖానుకు ద్వేషమును బుట్టించెను.

ఇట్లంబరుఖాను తనసంస్థానమునుగోల్పోయి విచార ముతోఁ దిరుగుచు నొకనాఁడు విజయనగరవీధులలో ఇబ్రహీ మురాజకుమారునిం గలిసికొని తనజమీ నపహరించినవాఁ డని దూషించెను. ' చక్రవర్తులు తమసొత్తును తమయిచ్చవచ్చి

నటుల వినియోగించుకొందురు. రామరాయలుజమీనా కిచ్చుటకు నిచ్చగించె' నని ప్రత్యుత్తర మిచ్చి వెడలిపోవుచుండ నాయబ్నినియాదేశస్థుఁడు ఇబ్రహీమును జూచి, 'నీహక్కును కత్తితోసాధించి స్థాపించుకొనలేనిపిటికెపంద' వని మరల దూ తెను. అంత నారాజకుమారుఁడు వానిని వివేకవిహీనునిగా గ్రహించెను. వీనిశాంతమి వానికోపము నినుమడింపఁ జేసెను. అంబరుఖా నధికదూషణమునకుఁ గడంగి వానిమనస్సు నొప్పింపఁ జేసెను. ఆవెనువెంటనే ఇబ్రహీము గుట్టమునుండి క్రిందికి దుమికి కత్తి దూసెను. అంబరుఖాను వాసిపైఁ బడెను. ఇబ్రహీము తనప్రతిపక్షిని ఖండించి వైచెను. అంబరుఖానుసోదరుఁడుకూడ నిబ్రహీముపైకి లంఘింప నాతనిగూడ మట్టుపెట్టెను.

ఆసంవత్సరమె జమ్షీదుకుతుబ్షా గోలొ్కండనగరములో మృతిఁ బొందెను.

—♦ ఇబ్రహీముపట్టాభిషిక్తుఁడగుట ♦—

గోలొ్కండనగరములోనిప్రభుపుంగవులు జమ్షీదుకు మారుఁడైన 'సుఖాన్‌కూలీ' అనువానిని వానితల్లికోరిక ననుసరించి పట్టాభిషిక్తుని గావించి 'సెయిఫ్‌ఖాను' పాలనకర్తగా నియమించిరి. ఈపాలనకర్త యదివఱకు జమ్షీదుకుతుబ్షాచే నొకప్పుడు ప్రవాసశిక్షను బొంది యహమ్మదునగరమునకుఁ బంపఁబడినవాఁడు. ఇతఁడు 'సుఖాక్‌కూలీ' కి సంరక్షు

కుఁడుగ నుండుటఁ గొందఱు కిష్టము లేకుండెను. ఈ క్రొత్తసు ల్తాను పదేఁడ్లయిన వయస్సులేని బాలుఁడు. అందువలనఁ గొం దఱు ప్రభుపుంగవు లందుముఖ్యముగాఁ బ్రధానమంత్రి యగు ‘ముస్తఫాఖాను’ వెంటనే బయలుదేఱి గోల్కొండకు రావల సినదిగా నిబ్రహీమున కొకజాబు వ్రాసి విజయనగరమున కొకరాయబారిని బంపెను. ఇబ్రహీ మాజాబును గైకొని కష్ట కాలమునఁ దనతోఁగూడ నున్న తనయిర్వురమిత్రు లయిన సయ్యదుహై, హమీదుఖానులకుఁ జూప వారలును సంతోష ముతో గోల్కొండకుఁ బోవ సమ్మతించిరి. ఇబ్రహీము తనకు మిత్రుఁడుగానుండి యాదరించినరామరాయలతోఁగూడ నాలో చింప నతనియభీష్టమున కనుకూలముగానే ప్రత్యుత్తరమిచ్చ టయెగాక యాతనికిఁ దోడ్పాటుగ నుండుటకై పదివేలయాశ్వ కసైన్యమును ఇరువదివేలపదాతిసైన్యమును దీసికొని యిబ్ర హీము వెంటఁ బోవలసిన. దనితనసోదరుఁ డయినవేంకటా ద్రి కుత్తరు వొసంగెను. ఈసందర్భమునఁగూడ ఫెస్తావ్రాయుచుఁ దనకు రామరాయలయెడఁ గలయసూయను ద్వేషమును జూపక మానలేదు. ఇబ్రహీము మిత్రు లిర్వురను “రామరాయలు రాజ్యము నపహరింపఁగోరి యింతగొప్పసైన్యముతో సోదరుని పంపుచున్నాఁడుగావున నాతనిసాహాయ్యమును దిరస్కరించి రావలసినదిగా నిబ్రహీమునకు బోధించి రనియు నతఁ డట్లే గావించె ననియు వ్రాయుచున్నాఁడు. అతనివ్రాత విశ్వాస పాత్ర మైనదికాదు. హీరాసుఫాదిరి ఫెస్తావ్రాఁతను ఖండిం

చినవాఁడయినను, ఇబ్రహీము వెంటవేంకటాద్రి విజయనగరసైన్యములతో వెంబడించిపోయినను పానుగల్లుచేరినవెనుక ‘మీర్‌జుమ్లా’ యగు ‘ముస్తఫాఖాన్’ మూఁడువేలయాశ్వికసైన్యముతో ‘సలాబత్‌ఖాను’ వచ్చి కలిసికొనుటచేత హిందూసైన్యములసహాయముతో నింకనిమిత్తములే దనివేంకటాద్రిని వానిసైన్యములను వెనుకకుఁ బంపివేసె ననిక్రొత్తయూహాను గల్పించి వ్రాయు చున్నాఁడు. ఏవిధమైనయడ్డంకును లేకుండ ముస్తఫాఖాను కుండుజనరంజకత్వముచేత నిబ్రహీము పట్టాభిషిక్తుఁడయ్యెనఁట ! (1)

అయినను భట్టుమూర్తి తన ‘నరసభూపాలీయము’ నందు

“ నతుని వర్ధితునిఁ దత్సుతునిఁ బట్టముఁ గట్టి
కుతుపనమల్కన ధ్రోణి నిలిపె ” అని

తనరక్షణకోరివచ్చినవాని సంరక్షించి కుతుపనమల్కను పట్టాభిషిక్తునిఁ గావించె ననిచెప్పి యున్నాఁడు. ఈమహాకార్యము రామరాయలసౌశీల్యతను దెలుపుటయుగాక యాతఁడెంతటియుదారహృదయుఁడో తేటపఱుపక పోదు.

విజాపురసుల్తానుతో మఱియొకయుద్ధము విజయనగరము అహమ్మదునగరసుల్తానుతోఁజేరి విజాపురసుల్తానుపైఁగడపటిదండయాత్రసలిపినవెనుక శాంతి నెక్కొల్పఁ బడియుండ లేదు. 1551 సంవత్సరాంతమున విజాపురసుల్తాను

---

(1) The Aravidu Dynasty of Vijayanagar, p. 83, 84, Note No. 1.

కళ్యాణిదుర్గమును స్వాధీనపఱచుకొనుటకై పునఃప్రయత్నము సేయ మొదలుపెట్టెను. ఈసమాచారము బురహాన్‌నిజాము పాకుఁ దెలియవచ్చినతోడనే యతఁడు రామరాయలకుఁ దెలియఁ జేసెను. అంతరామరాయలు తాను రాచూరుదుర్గముకడ బురహాన్‌నిజాముషా, సైన్యములతోఁ గలిసికొందు ననియు నచటినుండి యుద్ధసన్నాహములు జరుపవచ్చు నని రాయబారులకుఁ బ్రత్యుత్తర మొసంగి వారలను బంపివేసి తనవాగ్దత్తము నెఱవేర్చుకొనుటకై తనసేనలను సమకూర్చుకొని దండయాత్ర సాగించి రాచూరుకడ నహమ్మదునగరసుల్తానుసైన్యములను గలిసికొని తాను రాచూరు, ముదిగల్లుదుర్గములను వశపఱచుకొనుటకును, ఖోళాపురము, కలుబరిగెదుర్గములను వశపఱచుకొనుటకై బురహానుకుఁ దోడ్పడుటకు నేర్పాటు చేసికొనియెను. ఉభయసైన్యములును రాచూరుదుర్గమును వశపఱచుకొన్నవెనువెంటనే ముదిగల్లుదుర్గముకూడ నెట్టియాటంకమును నిరోధమునుజూపకయె స్వాధీన మయ్యెను. రామరాయలు తనపిన్నతమ్ముని వేంకటాద్రిని నిజాముషాకుఁ దోడ్పడనియమించి తానుమాత్రము విజయనగరమునకు మరలి వచ్చెను. బురహాన్‌నిజాముషా వేంకటాద్రితోడ్పాటుతోఁ గొలదికాలము ఖోళాపురమును వశపఱచుకొని యాదుర్గమును బలపఱచుకొని యహమ్మదునగరమునకు మరలిపోయెను. విజాపురసుల్తానులచరిత్రమును వ్రాయునపుడు ఫెరిస్తా కలుబరిగె సమాచారమునెత్తియుండలేదుగాని యహమ్మదునగరసుల్తా

నులచరిత్రము వ్రాయునపుడు నిజాముషాకలుబరిగెను జయిం పలేదనియుఁ గారణముహిందూసేనాని వేంకటాద్రి తొలఁగిపో వుటయే యని తెలిపియున్నాఁడు. ఏదియో అభిప్రాయభేదము గలిగి వేంకటాద్రి విజయనగరమునకు మరలి యుండును. అందువలన నిజాముషా తనకోరికను నెఱవేర్చుకొన లేకపోయి యుండును. అయిననుబురహాను నిజాముషా యీవెనుకస్వల్ప కాలములోనే మరణముఁ బొందెను. అతనివెనుక సింహాసన మధిష్ఠించిన హుస్సేనునిజాముషా విజాపురసుల్తా నగుఇబ్రహీముఆదిల్‌షాతో సంధి చేసికొని స్వస్థచిత్తుఁడుగా నుండెను. అహమ్మదునగరము, విజాపురము నడుమ జరిగినయుద్ధములలో రామరాయలు తొరగలుమరమునుగూడ వశపఱచుకొనియె ననిపెరిస్తా వ్రాసి యున్నాఁడు.

ఇంతవఱకు విజాపు రాహమ్మదునగరసుల్తానుల నడుమ జరుగుచువచ్చిన యుద్ధములలో నహమ్మదునగరసుల్తానుపక్ష మునఁ జేరి రామరాయలు విజాపురసుల్తానుతో యుద్ధములు చేయుచుండెనుగాని 1551 సంవత్సరాంతము నుండి విజాపుర సుల్తానుపక్షము నవలంబించి గోలకొండసుల్తా నగుకుతుబ్‌షా తోను, అహమ్మదునగరసుల్తా నగునిజాముషా తోను యుద్ధ ములు సలుపుచుండెను.

—♦ కలుబరిగె యుద్ధము ♦—

1555 సంవత్సరమున గోలకొండసుల్తానగుఇబ్రహీమ్ కుతుబ్‌షా అహమ్మదునగరసుల్తా నగు హుస్సేనునిజాముషా

విజాపుర రాజ్యములోని కలుబరిగెదుర్గమును ముట్టడించుటకును, అందుకొఱకుఁ దానుదోడ్పడుటకు నాతనితోనొడంబడికచేసి కొని యుభయులును గలిసి కలఁబరిగెదుర్గమును ముట్టడించిరి. కలుబరిగెదుర్గము సముద్రమధ్యమందు నిర్మింపఁబడిన దయినను బలాఢ్యమైనదిగ నుండెను. ఒకనెలదినములు మాత్రము దుర్గములోనిసైన్యములు శత్రువులదాడిని నిలువరింపఁ గలిగినవి గాని యటుపిమ్మట సుస్థిరముగా నిలుచుండి పోరాడుటకు శక్తి లేనివై తమయవస్థితి నంతయు సుల్తానునకు విన్నవించుచు దుర్గమును సంరక్షించుకొనవలసిన దనివర్తమానము పంపిరి. అంత నతఁడు తానొంటరిగ వారితోఁ దలపడినప్రయోజనము లేదసి తలపోసి తనకుఁ దోడ్పడవలసినదిగాఁ గోరుచు రామరాయల కడకు విజయనగరము రాయబారులను బంపెను. అత్తఱి పంపినబహుమానములను గైకొని రామరాయ లశేషసైన్యము లతోఁ దానేయాధిపత్యమును వహించి ఇబ్రాహీముఆదిల్‌షాకుఁ దోడ్పడ బయలుదేఱెను. అట్లుబయలుదేఱిపోవుచు నీక్రింది జాబును గోలకొండసుల్తా నగుఇబ్రాహీముకుతుబ్షాకుఁ బంపిచె నఁట !

" అనేకసంవత్సరములనుండి విజాపురరాజ్యమువారును అహమ్మదునగరరాజ్యమువారును దమలోఁ దాము పోరాడుచుండెడివా రనియు, వారెదుగుబొదుగులులేక సమానబలము గలవార లయి ప్రతిసంవత్సరము వారిలో నెవ్వరో యొకరు ప్రతిపక్షమువారి సరిహద్దులలో యుద్ధమునకు సంసిద్ధులై యుం

డుటయు, అట్లయ్యు నదియెవ్వరికి లాభకారిగా నుండకుండు టయు మీ రెఱుంగనిది కాదు; ఇదివఱ కెన్నఁడును మీపూర్వు లెవ్వరు నిట్టివివాదములలో నెట్టిజోక్యమును కలిగించు కొన లేదు. అయినను ఇప్పుడు మీరు విజాపురసుల్తాను ఇబ్రహీమ్ ఆదిల్ షా మీకుశత్రువుగాకపోయినను అహమ్మదునగరసుల్తాను హుస్సేనునిజాముషాను గెలిపించుటకై వానిపక్షము వహించి . నారు. ఇబ్రహిమ్ ఆదిల్ షా మాసహాయ్యమును కోరెను. మీరును మేమును కొంతకాలమునుండి సఖ్యతగా నుంటిమి. మీరీదండయాత్రలో హుస్సేనునిజాముషాకుఁ దోడ్పడక శాంతముగా మీరాజధానికి మీరు మరలిపోయినయెడల యాయు భయరాజ్యములవారును వైరములను బెంచుకొనక సంధిచేసి కొని సుఖముగా నుండు రనుతలంపుతో మాయీవాదమును ముందుగామీకు నివేదించుచున్నాము."

ఇట్టిభావమును దెలుపుజాబు తనమిత్రుఁడయినరామ రాయలవద్దనుండియును, అట్టిదే మఱియొకజాబు విజాపురసుల్తాను వద్దనుండియును, ఒక్కమాఱుగా వచ్చుట సంభవించి యిబ్రహీమ్‌కుతుబ్షామనస్సును గలవరపఱిచెను. ఇంతియగాక రామ రాయలతమ్ముఁడు తిరుమలరాజు తనయాశ్వికసైన్యముతో విజాపురసైనికులఁ దోడుచేసికొని పానుగల్లుసుండల మాక్ర మించుకొను చున్నాఁడనుసమాచారముగూడఁ దెలియ వచ్చెను. అంతధైర్యము చెదరి గోలకొండసుల్తాను తనదండ యాత్రను విరమించి యర్ధరాత్రమువేళ తానదివరకుహుస్సే

నిజాముషాతో జరిపిన సంధిషరతులతోగూడి యున్న ప్రమాణపత్రమును భంగపరచి తనరాజధాని యైనగోలకొండదారిబట్టెను. ఉదయమున నీవార్త అహమ్మదునగర సుల్తానుకుదెలియరాగానే యింకనుయుద్ధముసాగించుట నిష్ప్రయోజనమనియెంచి యాతడు తనసైన్యములను మరలించుకొని యహమ్మదు నగరమునకు వెడలి పోయెను. ఇందు పైనివివరించిన జాబు వాస్తవ మయినదిగా మనము విశ్వసింపరాదు. గోలకొండసుల్తాను దర్బారులో నున్నయొక యనామక చరిత్రకారుడు తనప్రభుప్రగౌరవమును నిలువఁ బెట్టుటకై కల్పించినదిగాఁ గన్పట్టుచున్నది. తిరుమలదేవరాయలు తనరాజ్యమును (గోలకొండ) నాక్రమించుకొను నన్నభయముచేత ఇబ్రహీముకుతుబ్షా కలుబరిగె ముట్టడినివిడనాడి స్వరాజధానికిఁ బఱువెత్తె ననుట నిశ్చయ మనిచెప్పవచ్చును. (1)

మఱియు విజాపురసుల్తానుపైఁ దిరుగఁబడిన 'ఐన్-ఉల్ ముల్క్' ను విజాపురరాజ్యమునుండి తఱుముటకై రామరాయలు తనతమ్ముని వేంకటాద్రిని నియోగించెను. ఇట్లునియోగింపఁబడి వేంకటాద్రి యాతనినోడించి రాజ్యమునుండి వెడలఁగొట్టగా నతఁడహమ్మదునగరమునకుఁ బాఱిపోయెనుగాని హుస్సేనునిజాముషా యచట వానిఁ జంపించెను. 1557 వ సంవత్సరమున విజాపురసుల్తాను ఇబ్రహీమ్‌ఆదిల్‌షా మరణముఁ

(1) The Aravidu Dynasty of Vijayanagar, p. 86 Note 1.

జెందుటయు, వానికుమారుఁడు ' ఆలీఆదిల్‌షా ' పట్టాభిషిక్తుఁ డగుటయు సంభవించెను. ఈయువకుఁడు తనతండ్రికాలమున రాజ్యమునకు సంభవించిన నష్టములను కూడఁదీసికొని రాజ్యమును బలపఱచుకొనుటకై రామరాయలతో నత్యంతమైత్రి నెఱపుటకుఁ బ్రయత్నించెను.

ఆలీఆదిల్‌షాపిన్నవాఁ డగుట సందుచేసికొని హుస్సేను నిజాముషా యసంఖ్యాకము లగుసైన్యములతో విజాపురరాజ్యముపై దండయాత్ర వెడలెను. యువకుఁ డయినవిజాపుర సుల్తాను భయపడి స్వరాజ్యసంరక్షణమునువీడి నూర్గురుఁరౌతులతో రామరాయలరక్షణను నాశించి విజయనగరమునకు వెళ్లెనఁట. ఆకాలమున రామరాయలపుత్త్రుఁ డొకఁడు మరణించుట చేత నాసమయమును బురస్కరించుకొని పుత్రదుఃఖోపశాంతికై తానే స్వయముగా వచ్చితి ననిచెప్పి దుఃఖోపశమనవాక్యముల రాయల నోదార్చె ననియు, ఆతఁడు దయతో నాదరించె ననియు, ఆతనిపట్టమహిషి ఆలీఆదిల్‌షాను దత్తపుత్త్రునిగా స్వీకరించె ననియు, సమ్మోనార్హసంభాషణంబులతోడను పరస్పర బహుమాన సత్కారములతోడను మూన్నాళ్లు ముచ్చటలు ముగిసినవెనుక తనయావద్విశిష్టసైన్యములతో నహమ్మదు నగరముపై దాడివెడలఁ బ్రేరేపింపఁ బడెననియు ఫెస్తా వ్రాసియున్నాఁడు. కాని యింతచేసినను రామరాయలు వానికిఁదోడ్పడలే దనియు, ఆలీఆదిల్‌షా యొక్కఁడే విజయనగరమును విడిచివచ్చె ననియు, అప్పటినుండి విజాపురసుల్తాను దానిని

మనస్సులోనుంచుకొని వానిపై పగవహించి యుండెనని పైకిస్తా వ్రాసియుండెను. ఇదివట్టియబద్ధమైనది. వానచినుకుల సంఖ్య కంటె నధికసంఖ్యకల సైనికులతో వారిరువురును నిజాముషా రాజ్యముపై దాడివెడలి రనియు, వానిరాజ్యమునంతయునాశనము చేయుఁగా దేశములోనిప్రజలు పరస్థలములకు వలసపోవుటచేఁబెక్కుమైళ్లు బీడుపడిపోయె ననియు, హుస్సేనునిజాముషా వారల నెదుర్కొనలేక అహమ్మదునగరమును విడిచి పైఠను నకుఁ బాఱిపోయె ననియు, తరువాత కొంతకాలమునకు, కళ్యాణి దుర్గమును ఆలీఆదిల్‌షాకు సమర్పించుకొని సంధిగావించుకొనె ననియు, ' బురహాన్-ఈ-మాసీర్ ' అను గ్రంథమున వక్కాణింపఁబడి యుండెను. మఱియు

" పదిలుఁడై రాచూరుముదిగల్లుగప్పంబు
సేయఁ గాంచ సపాదు సీమనిలిపె "

నని, రాచూరు, ముదిగల్లుదుర్గములు గప్పముగాగైకొని విజాపురసుల్తానును మరల నిజరాజ్యమున నిలిపె నని భట్టుమూర్తి కూడ తన ' నరసభూపాలీయ ' మను గ్రంథమున స్పష్టముగనుడివి యున్నాఁడు.

♦ ఏఁబదియొకయుద్ధము ♦

శత్రుసైన్యము లహమ్మదునగరమును విడిచివెళ్లినతోడనే హుస్సేనునిజాముషా ఇబ్రహీమ్‌కుతుబ్షాతో సంధిగావించుకొని తనశత్రువుని కర్పించినకల్యాణిదుర్గమును స్వాధీనపఱచు

కొనుటకై దండయాత్ర సాగించెను. ఆలీఆదిల్‌షా యీవార్త విన్నవాడై రామరాయలసాహాయ్యమునకై వెంటనే కిస్వర ఖానును, ఆబూ తురాబును విజయనగరమునకుఁ బంపించెను. అంతరామరాయ లుపేక్షవహింపక గొప్పసైన్యముతో విజాపురసుల్తానును గలిసికొనుటకై బయలుదేఱి వచ్చెను. అప్పుడు రాయలును, విజాపురసుల్తానును గలిసి తమపూర్వసంధినిబంధనల ననుసరించి తమకు వచ్చితోడ్పడవలసిన దనిగోలొక్కండ సుల్తా నగుఇబ్రహీమ్‌కుతుబ్షాకు నొకజాబును బంపిరి. ఇబ్రహీముకుతుబ్షా తనమిత్రుఁడయినహుస్సేనునిజాముషాకు వ్యతిరేకముగ వ్యవహరించుటకు తనకెంతయిష్టములేకున్నను సంధిషరతులను నిరాకరించి ప్రవర్తించినాఁడన్ననిందనుబొందుట రాజనీతిలక్షణము కాదని తలంచి తానుగూడ కొంతసైన్యముతో బయలుదేఱివచ్చి రాయలసైన్యములను గలిసికొనియెను. వీరలతో బీడరుసుల్తా నగుఆలీబరీదుషాకూడ వచ్చిచేరుకొనియెను. ఇట్లసంఖ్యాకము లగుమిత్రసైన్యము లహమ్మదునగరమును ముట్టడించుటకై బయలుదేఱెను. విజయనగరసైన్యములు దారిపొడవునను పట్టణములనక పల్లెలనక యహమ్మదునగరరాజ్యము నంతయు ధ్వంసముచేయుచుండిరఁట. ఇట్టిబలాఢ్య మగుశత్రుసైన్యమును నిరోధించుట తనకు సాధ్యముకాకపోవుటచేత హుస్సేనునిజాముషా రాజధానీసంరక్షణార్థము తగినంతసైన్యమును, సమృద్ధికర మైనయాహారసామాగ్రిని కోటలో నుంచి తాను తప్పించుకొనిపోయి జూనారు

దుర్గమున దాగి యుండెను. ఇట్లుండ నతనియాంతరంగికమిత్రుడయినఇబ్రహీమ్‌కుతుబ్షా తాను రాజనీతిప్రాముఖ్యత ననుసరించి వానిశత్రుపక్షమున జేరినను తనహృదయము హుస్సేను నిజాముషాపక్షమునకే యుండె ననియు, తాను శత్రుపక్షమున నున్నను వానికిఁ దోడ్పడుదు ననియు, సాధ్యమగునంతకుఁ దన శక్తియుక్తులను బ్రయోగించి శత్రువులను యుద్ధవిముఖులను గావించి మరలిపోవు నట్లుచేయుదు ననియురహస్యముగా నొక జాబువ్రాసి నిజాముషాకుఁ బంపించెను. ఇట్లే అహమ్మదు నగరదుర్గమును గాపాడుచున్నసేనాధిపతికి వ్రాయుచు, దుర్గమును వశపఱచుక కడవఱకుఁ బట్టుదలతో సంరక్షింపవలసిన దని ప్రోత్సాహపఱచుచు మఱియొకజాబుఁ బంపించెను.

మిత్రసైన్యము లహమ్మదునగరదుర్గమును ముట్టడించి మిక్కిలిపట్టుదలతో రెండుమాసములవఱకు విడువకయుండుట చూచి ఇబ్రహీముకుతుబ్షా యుపేక్షాపరుఁడై యూరకుండక విజయనగరసేనానులకు లంచముల నొసంగుచు వర్షాకాలము సమీపించుచున్నదిగావున ముట్టడిమాని వారివారిసైన్యములు వారివారిదేశములకుఁ బోవుటమంచి దనిరామరాయలకుఁ జెప్పి మరలింపవలసిన దనిపోత్సాహపఱచుచుండెను. మొదటరామ రాయలు తనసేనానులుచెప్పెడుసలహాలనుబాటించి వెనుదీయుట కంగీకరించెనుగాని విజాపురసుల్తాను దీని నంతగ్రహించి రామరాయలకడకువచ్చి ముట్టడివిడనాడిపోవల దనియు, దుర్గములోనివారికి భోజనపదార్థములు సన్నగిలిపోవుచున్నం

దునఁ ద్రొక్కటపడుచున్నారనియు, కనీసపట్టుమింకొకమాస
మయినముట్టడివిడువక కృషిసలుపవలయు ననియు బహువిధ
ములఁ బ్రార్థింపఁగా రామరాయ లంగీకరించి దుర్గమును
స్వాధీనపఱచుకొనుటకై గట్టిప్రయత్నము సేయవలసిన దనితన
సేనానుల కెల్లరకు నుత్తరు వొసంగెను. అంతటితో నిరుత్సా
హముఁ జెంది యూరకొనక గోలకొండసుల్తా నగుఇబ్రహీము
కుతుబ్షా అహమ్మదునగరమునుండిదుర్గములోనివారికి నాహార
పదార్థములు తనసైన్యమునడుమనుండిచేర్చుటకును, ఫిరంగులు
కాల్చెడుమనుష్యులు దుర్గములోనికిఁ బోవుటకును రహస్య
ముగా మార్గముల నేర్పాటు గావించెను. కాని విజయనగర
సైన్యములు మీగులదీక్షతోఁ బోరాడుచు దుర్గప్రాకారములను
సమీపించుటనుగాంచి సహింపఁజాలక అహమ్మదునగరమును
గొప్పవిపత్తునుండి తప్పించవలయు ననన్నదృఢనిశ్చయముతో
ఇబ్రహీమ్‌కుతుబ్షా కడపటిప్రయత్నముఁ గావించెను. తనకు
ముఖ్యమంత్రియు సైన్యాధ్యక్షుఁడును నగుముస్తఫాఖానుని
రప్పించి యెట్లయినను ముట్టడిమాను నట్లురామరాయలను
బ్రేరేపింపవలసిన దనియు, వినకున్న తమసైన్యములు ముట్టడిని
మాని గోలొ్కండకు మరలిపోగల వనిచెప్పి రావలసినదిగా
రాయలకడకుఁ బంపించెను. అట్లారాయభారమును శిరసావ
హించి రాయలకడకుఁ బోయి శక్తికొలఁదియుక్తివాదములను
సర్వవిధముల గావించి తుదకురహస్యముగాఁ దనప్రభువుపట్ట
మునముట్టడిమాని మరలిపోయినపట్టమున కొండపల్లిసర్కారును

తద్దుర్గము నొసంగుము మని వార్తయుచేసెను. రామరాయ లందునకు సమ్మతించి వెంటనే ముట్టడిమానివేయువలసిన దని సేనానుల కాజ్ఞచేసి యావిషయమును విజాపురసుల్తానుకుఁ దెలియఁజేసెను. అంతరామరాయలును, విజాపురము, గో లొ్కండ, బీడరుసుల్తానులును తమతమసైన్యములను మరల్చు కొనిపోయి సురక్షితముగాఁ దమతమరాజధానులను జేరుకొనిరి.

కాని యిట్టిసాహాయ్యమును ఇబ్రహీమ్‌కుతుబ్షా చేసి నందుకు హుస్సేనునిజాముషా పరమానందమునుబొంది యామరుచటిసంవత్సర మనఁగా 1558 సంవత్సరమున కుతుబ్షాతో వివాహసంబంధము కలిగించుకొనఁ గోరి మాలానా ఖినాయతుల్లాను గోలొ్కండనగరమునకుఁ బంపించెను. ఉభయసుల్తానులు నాసంవత్సరమున కళ్యాణిదుర్గసమీపమునఁ గలిసికొనుటకును, అచ్చట తనకొమార్తను హుస్సేను ఇబ్రహీమున కిచ్చివివాహము చేయుటకును, ఆమహోత్సవము ముగిసిన వెనుక నుభయులసైన్యములును కల్యాణిదుర్గమును ముట్టడించి స్వాధీనపఱచుకొనుటకును మఱియొకసంధి గావించుకొనిరి.

ఆప్రకార మేర్పాటుచేసికొన్న కాలమునకు సరిగానుభ యసుల్తానులు నదివఱకే సమకూర్చుకొన్న సైన్యములతో వచ్చి నియమిత స్థానమున గలిసికొనిరి. అచటవారనుకొన్న రీతిని హుస్సేనునిజాముషా తనపెద్దకొమార్తత ' బీబీజామల్లీ ' అనునామెను మహావైభవముతో ఇబ్రహీమునకుతుబ్షాకు నొ సంగి వివాహముగావించెను. ఇట్టిమహోత్సవములతో నొక

నెల పోనిచ్చి యుభయసుల్తానులును కల్యాణదుర్గమును ముట్ట డించుటకై ప్రయాణభేరి మ్రోగించిరి. ఈవృత్తాంతము నం తయుఁ జారులవలన విన్నవాఁడై విజాపురసుల్తా నగుఆలీ ఆదిల్ షా భయకంపితచిత్తుఁడై వెంటనే విజయనగరమునకుఁ బోయి రామరాయలను దోడ్పడరావలయు ననిప్రార్థించెను. రామరాయ లెంతమాత్రమును జాగుసేయక యసంఖ్యాకము లగుసైన్యములతో బయలుదేఱి వచ్చెను. మార్గమధ్యమున నడివఱకే యాహ్వానింపఁబడిన బీడరుసుల్తా నగుఆలీబరీదుషా యును, బీరారుసుల్తా నగుబురహాన్ ఖమద్ షాయును, తమ తమసైన్యములతో వచ్చి గలిసికొనిరి. వీరిస్థితి యిట్లుండఁగా నచట నహమ్మదునగర గోల్కొండసుల్తానులు నానావిధము లయినవగు 700 ఫిరంగులతోడను, ఏనూ రేనుంగులతోడను బయలుదేఱి కల్యాణిదుర్గమునకు ౧౨ మైళ్లదూరమున దండు విడిసిరి. వీరలాదుర్గమును సమీపించి శిబిరముల నేర్పాటుచేసి కొనకపూర్వమె దైవవశమున నొకగొప్పగాలివాన సంభవించి నల్లరేగడభూమితోఁ గూడియున్న యాప్రదేశము నంతయుఁ బెనురొంపిగ మార్చివేసెను. బండ్లు, పశువులు, ఫిరంగులు మొదలగునవి బురదలోఁ గూరుకొనిపోయి కదల్పుటకు సాధ్య ముగాక నిరుపయోగము లయ్యెను. గుడారము లన్నియు నెగిరి పోయి బురదనేలను బొరలాడు చుండెను. ఇట్టిస్థితియందుండ గానే రామరాయలసోదరుఁడు ప్రసిద్ధ సేనాధిపతి వేంకటా ద్రియు, జగదేవరావును, పదునైదువేల యాశ్వికసైన్యము

తోడను ముప్పదివేలు పదాతిసైన్యములతోడను గోలొ్కండపై దండెత్తి వచ్చుచున్నా రన్నవిషయము ఇబ్రహీముకుతుబ్షాకుఁ దెలియవచ్చెను. అతఁడుభయకంపితచిత్తుఁడై కాలమనుకూల ముగ లేదనిచింతించి హుస్సేనునిజాముషాతోఁ జక్కఁగా నాలోచించి కల్యాణిదుర్గమును ముట్టడించుట మానుకొని స్వరాజధానులకుఁ జేరుకొనుట క్షేమదాయక మనినిశ్చయించు కొనిరి. అయినను హుస్సేనునిజాముషా రామరాయలతో సంధి గావించుకొనుటకై ఖాసింబేగును, మహాలానాఖినాయ తుల్లానం రామరాయలకడకుఁ బంపెను.

అప్పుడు రామరాయ లీక్రిందినిబంధనలకు నిష్టపడిన యెడల సంధి కుదురు ననివక్కాణించె నఁట.

(ఁ) కల్యాణిదుర్గమును విజాపురసుల్తానుకు విడిచిపెట్టి యందునిమిత్తము మరల వివాదము సలుపకుండుట.

(ఁ) దురియాఖిమ్మదుములుక్సైన్యముల కధిపతిగానున్న జహంగీరుఖానును సంహరించుట.

(3) హుస్సేనునిజాముషా రామరాయలయాధిక్యత నంగీకరించి నట్లుగాగ్రహించుటకుగా నతఁడు రామరాయలను సందర్శించుటకును, అతఁడు తనహస్తములతో నొసంగిన తమలపాకులను వక్కలను (తాంబూలమును) హుస్సేనునిజాముషా స్వహస్తములతో గైకొనుట.

తనరాజ్యమును సంరక్షించుకొనుటకై హుస్సేనునిజా ముషా యీషరతుల కంగీకరించెను. ఇట్లంగీకరించి జహాంగీరు ఖానుని వానిగుడారములోనే సంహరించుటకై హంతకులను నియమించి యీకార్యమును ముగించెనట. ఒకపాషండుని మాట విశ్వసించి తనకు మిక్కిలి విశ్వాసపాత్రుడైన భక్తుని సంహరించి హుస్సేనునిజాముషా రాజులనెన్నడువిశ్వసింపరా దన్న లోకసామెతను సార్థకపఱచినాడనిపెరిస్తా నిందించినాడు. తరువాత హుస్సేనునిజాముషా రాయలను సందర్శించి మూడవనిబంధనను నెఱవేర్చెను.

కాని యతడు దురహంకారముతో హిందూరాజగు రామరాయల హస్తస్పర్శవలన దనహస్తమునకుం గలిగినమాలిన్యమును బోగొట్టుకొనుటకై వెంటనే నీళ్లు తెప్పించుకొని చేతులు కడుగుకొనె నట.

రామరాయలును హుస్సేనునిజాముషా నాకతిథియై నందున సహించితినిగాని లేనియెడల నాతనిచేతులను నటికి వానిమెడకు వ్రేలాడఁగట్టియుందు ననితనభాషలో పలికి తాను గూడ నుదకములను దెప్పించుకొని చేతులను కడుగుకొనెనట. ఇదియెట్టిదైనను వారిసువ్వరకు బద్ధవైషమ్యము గలదని చదువరులకుఁ దేటపఱచక పోదు. హుస్సేనునిజాముషా పక్షమున ఖాశింబేగు, మూలానాఖినాయతుల్లాయును, విజయనగరము పక్షమున తిరుమలవేంకటాద్రులు నుండి సంధిపత్రమును వ్రాసి చేవ్రాళ్లు చేసి ముగించిరి.

విజయనగర హిందూపాషండు నిదివఱి కెన్నఁడును జేయని ఘోరకృత్యముల నీరెండు దండయాత్రల యందును గావించి రనిఖేస్తా వ్రాసి యున్నాఁడు.

మహమ్మదీయ దండయాత్రలలో నుహమ్మదీయులు హిందువులపట్ల చూపినమృష్టమూర్ఖములనే విజయనగర హిందువులును ఈదండయాత్రలలో మహమ్మదీయులపట్లఁ జూపి యుందు రనిమనము విశ్వసింపవచ్చును. ఇట్టిపద్ధతులు మహమ్మదీయు లవలంబించినను హిందువు లవలంబించినను నగ్గానీయములే యనుసత్యమును ఖేస్తా గ్రహించి యుండినయెడల తానువ్రాసినచరిత్రమున కెంతోమెఱుఁగు గల్పించినవాఁడయి సర్వజనశ్లాఘాపాత్రుఁడై యుండును. హింసహింసను వృద్ధి గావించును. ద్వేషముద్వేషమునే పెంచునుగాని సఖ్యత నొనఁగూర్పఁ జాలదు.

—♦ అబ్దుల్లాతో యుద్ధము ♦—

ఈకాలమునసే విజాపురసుల్తానుకు పక్కలోబల్లెముగా నుండి భయమునుపుట్టించెను జ్ఞాతిసంబంధమయిన వివాదము మఱియొకటి విజయనగరమువారితోడ్పాటువలనఁ దుదముట్టినది. ఇబ్రహీమ్‌ఆదిల్‌షా బ్రదికియున్నకాలమునసే వానియన్న కుమారుఁడు, అబ్దుల్లా' యను నాతఁడు తనసోదరుఁడుపెట్టుబాధలనుండి తప్పించుకొని గోవానగరమునకుఁ బోయినవెనుక వానిమిత్రులచే విజాపురసుల్తానుగాఁ బ్రకటించుకొనవలసినదని

ప్రేరేపింపఁ బడియెను. ఆదిల్‌షా సామంతులలోఁ బ్రముఖుఁడుగా నున్నవాఁడును బెల్గాముస్థాధిపతియు నగుననసాదుఖాను వారిలోనొకఁడుగా నుండెను. ఇతఁడు గోవాకెట్టై నగు ' డోమ్ గర్సియా ' (Dom Garcia) తో నిందువిషయమై యుత్తర ప్రత్యుత్తరములు జరుపు చుండెను.

విజాపురసుల్తా నగు ' ఇబ్రహీముఆదిల్‌షా ' కు బదులుగా ఘూర్జరమునకు (Guzarat) వలసపోయిన ' అబ్దుల్లా ' రాకొమరుని రప్పించి విజాపురమునకు నిజమైనసుల్తానుగా నిలిపినయెడల కొంకణదేశము నంతయు బుడతకీచులకు (Portuguese) వశపఱతు ననివాగ్దత్తము చేసెను. ఇందుకునాతఁడు మిక్కిలిసంతోషించి కాంబేలో నున్నయాతనికి నొకలాతీన్‌చే కబురు పంపెను. అంత అబ్దుల్లా కొంతకాలమునకుఁ దనకుటుంబముతో గోవానగరమునకు వచ్చెను. ఆకెట్టైను ఒకమహారాజునకుస్వాగత మొసంగి నట్లుగానాతనికి మనఃపూర్వకమైనస్వాగతము నొసంగి జెస్యూట్లుకాలేజీకి సమీపమున నున్నయొక దివ్యసుందరభవనమున నాతనిఁ బ్రవేశపెట్టి యొకగొప్పవిందు గావించెను. ఎవ్వనిస్థానమున డోమ్ గర్సియాకెట్టైనుగా నియమింపఁబడెనో యాస్థానాధిపతి యైన ' డోమ్ మార్టిన్ ఆఫాంచోడిసౌజా ' (Dom Martin Affonso De Souza) గోవానగరమునకు వచ్చి తనయుద్యోగమును మరల వహించెను. ఇబ్రహీముఆదిల్‌షా తనపూర్వస్నేహమును బాటించి తనసోదరుని గోవానగరమునుండి వెడలఁ జేయవలయు ననివెంటనే

రాయబారులను బంపెను. ఆవెనువెంటనే అసాదుఖానుగూడ తనపూర్వవాగ్దత్తమును జ్ఞాపికిఁ దెచ్చుచు రాయబారులను బంపెను. అందువిషయమై వారిరాజ్యాంగసభలో తీవ్రమైనచర్చ జరిగెను. విజాపురసుల్తానుతోఁ గలపూర్వసాంగత్యమును బురస్కరించుకొని ‘అబ్దుల్లా’ వ్యవహారమును వదలుకొనుటయె పర్యవసానముగ నేర్పడియెను. ఇయ్యది ఇబ్రహీమునకు సంతృప్తికలిగింపఁ జాల దయ్యెను. అబ్దుల్లా గోవానగరముననుండుటయె తనకపాయకర మనియెంచి తనసోదరుని తనవశముచేయువలసిన దనియతఁడు కోరెను. అతఁడు తనప్రభుత్వమున కతిథిగా నుండుటవలన వారందుల కియ్యకొనరైరి. అతనిదూరదేశమునకునైనఁ బంపివేయువలసిన దనియిబ్రహీము ప్రార్థించెను. అందునకు వారంగీకరించి విజాపురరాజ్యమున కెట్టియపాయము . కలుగకుండునటుల వానిని కన్ననూరునకుఁ బంపిరి. అప్పుడు విజాపురసుల్తాను 1546 వ సంవత్సరము ఆగష్టు 22 వ తేదీని సాల్సెట్టి, బర్డెజ్, పర్గణాలను పోర్చుగీసు వారికి నొసంగెను. అయినను కొంతకాలమైనవెనుక అబ్దుల్లా గోవా నగరమున మరల గానిపించెను. అబ్దుల్లాను మలాకాద్వీపమునకు బంపెద ననిసుల్తానుకు గోవాగవర్నరు వాగ్దత్తము చేసెను గాని యెన్నఁడును నెఱవేర్పఁ దలంపలేదు.

కొన్నిసంవత్సరములయినవెనుక ‘డోమ్ పెడ్రోమాస్కరెనుహాసు’ గోవాగవర్నరుగా నియమింపఁ బడెను. అహమ్మదునగరసుల్తా నగుబురహాన్‌నిజాముషా దురదృష్టవంతుఁడయిన

అబ్దుల్లాను విజాపురసుల్తానుగా బట్టాభిషిక్తుని గావించి పెండా
దుర్గమును స్వాధీనపఱచు కొనవలసిన దనిగవర్నరును కోరెను.
ఎట్లయిన తనపౌరుగువాఁ డయినవిజాపురసుల్తానుని నాశనముఁ
జేయవలయు ననినిజాముషా తలపోయు చుండెను. ఈపదతిగో
వాగవర్నరు తలకెక్కినవెంటనే యాతఁడు తనమందిరమున కెదు
టనున్న యొకచదరమున బంగారుపూతవేయఁబడిన యొకపట్టు
వస్త్రమును బరపించి మహోన్నత మైనయొక రంగమును
నిర్మాణముచేసి గోవాపౌరులను, పోర్చుగీసువారిని, ఇంకను
అబ్దుల్లామిత్రు లయినవిజాపుర సామంతులను నాహ్వానించి
వారలసమక్షమున రాజకుమారుఁ డయినఅబ్దుల్లా ఆదిల్ షా
విజాపురసుల్తా ననివక్కాణింపుచు తానేకిరీటమును వానిశిర
స్సున నిడెను. ఇందునకు క్రొత్తసుల్తాను తనకృతజ్ఞతను దెలు
పుచు 'సాల్సెట్టి, బర్డెజ్' పరగణాలపైఁ దనకుఁగలహక్కు
నంతయు వదలుకొంటి ననిఉచ్చైస్వరమునఘోషించెను. ఈయు
పూర్వమహోత్సవము ముగిసినవెనుక గవర్నరుగారు 3000
పదాతిసైన్యమును 200 గుఱ్ఱపుదళముతోడ్పాటుతో విజాపుర
సుల్తానుస్వాధీనమునన్న పెండాదుర్గమును వశపఱచుకొనవలసి
నదిగాఁబంపెను. ఆశ్వికసైన్యము గోవాకెప్ప నగుగస్పారు
'డిమెల్లో' గారియాధిపత్యమున మొదట పంపఁబడెను. అటుపి
మ్మటపదాతిసైన్యము "ఫెర్నాండోమార్టిన్సుఫ్రీరి, మార్టిమ్
అఫాంసోడిమిరాండా, డోమ్ఫెర్నాండొడిమాన్రాయ్, డోమ్
అంటానియోడినొరోన్హా, సెబాస్టియోడిసా," అనునైదు

గురుసేనానుల యాధిపత్యము క్రింద నుంచి పంపఁ బడియెను. ఇట్లీసైన్యములు వెడలిపోయి పెండాదుర్గమును ముట్టడించిరి. ఆదుర్గములోనివాడు పెక్కుదినములవఱకు దానిని గాపాడుకొన లేక కొన్నిదినములుగడిచినవెనుక దుర్గమును వశపఱతు మని వర్తమానము పంపిరి. ఈవర్తమానమును వారలుగవర్నరునకుఁ దెలియఁజేయఁగా నాతఁడు క్రొత్తసుల్తానును వెంటఁబెట్టుకొని వచ్చెను. అబ్దుల్లాయాదుర్గమును స్వాధీనపఱచుకొని తక్కిన రాజ్యము నాక్రమించుకొనుటకై దండయాత్ర సాగించెను. పోర్చుగీసుగవర్నరు పెండాదుర్గమున 600 సైనికుల 'నొరోన్హా' యాధిపత్యమున నిలిపి తాను గోవానగరమునకు మరలివచ్చెనుగాని స్వల్పకాలములోనే మరణించెను. 1555 సంవత్సరమున 'డోమ్ఫ్రాన్సిస్కోబ్రెటో' గవర్నరుగాఁ బూర్వపు ప్రభువువలెనెఅబ్దుల్లాకుఁ దోడ్పడు చుండెను.

ఈసమాచార మంతయుఁ దెలిసికొని పోర్తుగల్ దేశపు రాజు చాలసంతోషించి యాసంతోషమును గోవానగరములోనితనప్రతినిధికి 1557 వ మార్చి 20 తేదిగలజాబుమూలముఁ దెలియఁజేసె నఁట. ఇట్లుండ అబ్దుల్లా పోర్చుగీసువారి సహాయముతో విజాపురముపై దండెత్తి వచ్చుచుండెను. విజాపురములోనిసామంతప్రభువు లీసమాచారముఁ దెలిసికొని క్రొత్తసుల్తానుపక్షమునను మనివెళ్లఁడింప సాగిరి. ఇంతకు ముందే విజాపురసుల్తాను మృతిఁజెందుటయు ఆలీఆదిల్ షా రాజ్యమునకువచ్చుటయు నీతఁడుబాలుఁడగుటయు వారిసాహా

సమును కెట్టింపఁ జేసెను. ఆలీఆదిల్‌షా రామరాయలును శరణువేడుచు రాయబారులను బంపెను. రామరాయలు పదునైదువేలసైన్యములను బంపఁగా నాసైన్యములతో ఆలీఆదిల్‌షా అబ్దుల్లాను పూర్తిగా నోడింప నాతఁడు అహమ్మదునగరమునకుఁ బాఱిపోయెనుగాని నిజాముషా నూతనముగా రామరాయలతోను, ఆదిల్‌షాతోను ఇంతకుఁ బూర్వముననే సంధి గావించుకొనియుండుట చేత అబ్దుల్లాను బ్రాలాకోండల లోఁ జెఱఁబెట్టి యుంచెను. బురహాన్‌నిజాముషామరణానంతరము గోలొ్కండసుల్తాను కోరికమీఁద హుస్సేనునిజాముషా యాతనిచెఱనుండి విడిచిపుచ్చెను. అతఁడు గోవానగరమునకు వెడలిపోయి యచట మరణించెను. 1611 లో నతనిమనుమఁడు క్రైస్తవమతమును స్వీకరించె నఁట! ఈవిధముగా అబ్దుల్లాచరిత్రము కడముట్టినది. (1)

—♦ విజయనగర గోలొ్కండ యుద్ధము. ♦—

ఇబ్రహీముకుతుబ్షా నాఁడువేంకటాద్రిజగదేవరాయతో గోలొ్కండరాజ్యముపై దండయాత్ర సాగించుచున్నవాఁ డని విన్నమాత్రమున భయకంపితగాత్రుఁడై కల్యాణిదుర్గమును ముట్టడించుట మానుకొని వేగమున స్వరాజధానికిఁ బఱుగిడివచ్చి తనసేనానులలో సుప్రసిద్ధుఁడుగా నున్న ముజాహీదుఖానుని వారల నెదురొ్కనఁ బంపెను. ఇతఁ డింతగాభయపడుట కొక

(1) The Aravidu Dynasty of Vizianagar page. 93, 94

ముఖ్యకారణము గనుపట్టుచున్నది. రాణవంశీయుఁడును సుప్ర
సిద్ధనాయకుఁడును, సేనాని యగుజగదేవరావు తనకుసామంతుఁ
డుగానుండియు విజయనగరపక్షమునఁ గుట్రసాగించి తాను
లేనికాలమున విజయనగరసైన్యముల్తోఁ జేరి వేంకటాద్రితోఁ
గలిసి తనరాజ్యముపై దండెత్తి వచ్చుటయె యని తలంప నవ
కాశ మిచ్చుచున్నది. ఇట్లు తోరగల్లుసమీపమున ముజాహీ
దుఖానుసైన్యముఁకును, వేంకటాద్రిసైన్యములకును ఘోర
మైనసంగ్రామము జరుగుచుండెను. ఇంతమాత్రమున సం
తృప్తిఁ జెందనివాఁడై అళియరామరాయలు తనమేనల్లుఁడును,
కొండవీటిరాజ్యమున కధిపతియు నగునిబ్భిరాజుతిమ్మరాజును
కొండపల్లిసర్కారు నాక్రమించుకొనుటకై ఏబది వేలయాశ్విక
సైన్యములతోఁ బంపించె నట. మఱియొకమేనల్లుఁడగుజయ
తిమ్మరాజును ఇరువదివేలయాశ్వికసైన్యముతో దేవరకొండ,
ఇంద్రకొండదుర్గములను బట్టుకొన నియమించెను. తాను తన
సైన్యములతో గోలొకొండచుట్టు నున్నప్రదేశము నంతయు
నాక్రమించుకొని యుండెను. సుల్తానుసైన్యములకును రాయల
సైన్యములకును పోరు ఘోరముగా నుండెను. రాజమహేంద్ర
వరమునుండి సీతాపతియు వేదాద్రియు నేలూరుసర్కారు
నాక్రమించుకొను చుండిరి. వెలుగోటిచిన్నప్పనాయుఁడు, వాని
కుమారుఁడుతిమ్మానాయుఁడు గండికోటదుర్గము నాక్రమిం
చిరి. ఇట్లన్నిదిక్కులను సుల్తానుసైన్యములకును, రామరాయల

సైన్యములకుఁ బోరాటము జరుగుచు కుతుబ్షాగోలొ్కండ
సామ్రాజ్య మస్తమించు దైన్యస్థితి యేర్పడియెను.

ఈవిధముగా నాఁటుగుమాసములు గడచినవెనుకఁ జగ
దేవరావు పానగల్లు, రావెలకొండ, గణపురదుర్గములను రామ
రాయలకు వశపఱుపుఁ డనితద్దుర్గాధిపతు లగుతెలుఁగునాయ
కులఁ బ్రోత్సహించెను. ఇంద్రకొండదుర్గమురొక్కబీగము
లను తద్దుర్గాధిపతి యగుకాశీరావు రాయలకొసంగివేసె నఁట.

అప్పుడురామరాయలపక్షమున నున్నబీడరుసుల్తా నగు
ఆలీబరీదుషాకుఁ గూడభయము పుట్టి సంధిగావింతు ననియు,
నతనిప్రధానమంత్రి యగుముస్తఫాఖానుని తనవద్దకుఁ బంపవ
లసిన దనియు రహస్యముగా నొకలేఖనువ్రాసి ఇబ్రహీమ్కుతు
బ్షాకుఁ బంపెనఁట. ఆప్రకార మాపత్తులోమునిగియున్నఇబ్ర
హీము ముస్తఫాఖానుని ఆలీబరీదుషాకడకుఁ బంపెను. అప్పుడు
జగదేవరావును నెట్లయినసామవిధానమున వశ్యపఱచుకొనవల
సిన దనిహితోపదేశము గావింపఁబడియె నఁట. ముస్తఫాఖాను
వానియుపదేశమును బాటించి జగదేవరావుతోడిమైత్రిని సంపా
దించె నఁట. అతఁడువానిని ఆలీఆదిల్షాకడకుఁ గొనిపోవ
వారెల్లరు నాలోచించి ముస్తఫాఖానును, ఆలీబరీదుషాయును,
ఆలీఆదిల్షాయును, జగదేవరావునురామరాయలకడకుఁ గొని
వచ్చి సంధికార్యమునుగుఱించి ప్రశంసలు జరిపి రట. మన
స్సులో నంతగా నిష్టములేకున్నను రామరాయలు గణపురము,

పానుగల్లుసీమలనువిజయనగరమునకొసంగుపద్ధతిని సంధికొడం
బడియె నఁట. ఇట్లీవిధముగా యుద్ధము సమాప్తిఁ జెందినది.

ఇట్లాపత్తునుండితప్పించుకొని యిబ్రహీము ముస్తఫా
ఖానుతోఁ దనరాజ్యమును బలపఱచుకొనుటకు సాధనముల
నారయుచుండెను. తనసైన్యమంతయుఁ దెలుగునాయకుల
స్వాధీనముననుండుటయు, వారలతోఁ బ్రముఖుఁడై నజగదేవ
రావు రాజద్రోహియై పన్నినపన్నుగడకు రామరాయలుసమ్మ
తించుటయు, అందువలన తెలుగునాయకు లందఱుఁదనకుద్రో
హులై ప్రవర్తించి రనితెలిసికొని యెట్లయిన వారి నాయాధి
పత్యములనుండి క్రమముగాఁ దప్పించవలయు ననిదృఢమైనసం
కల్పముఁ బూనిముస్తఫాఖానుతో గుట్రచేసి తొలుదొల్త
తాము చేయవలసినకృత్యము ఇంద్రకొండదుర్గాధిపతి యగుకాశీ
రావును సంహరింపవలయు ననినిశ్చయించుకొనిరి. ఈసంగతి
గోలొకొండమర్మములోనిసైన్యముల కధికారిగ నున్నసూర్యా
రావు దెలిసికొనితక్కిననాయకులతో నాలోచించి యిట్లంది
విధానము తనలో నిశ్చయించుకొనె నఁట.

ఇబ్రహీముకుతుష్ణా వేటకుఁబోయినప్పుడు దుర్గముల
భద్రపఱచుకొనుటకును, సూర్యారావు సుల్తాను ధనాగార
మును ముట్టడించి దుర్గములోనిమహమ్మదీయుల నెల్లరనుసంహ
రించుటకును తీర్మానించుకొని రట. ఈతీరుమానమును రామ
రాయలకుఁ దెలియఁజేయఁగా నాతఁడు వారిసహాయముకొ
ఱకుఁ గొంతసైన్యమునుబంపుము ననివార్తఁ బంపె నఁట.

అట్లువేటాడుకాలము సమీపింపఁగా నొకనాటివేకువను వేటకాండ్రతో నిబ్రహీము గోలొండదుర్గమును విడిచి పోయెనట. అతఁడు వెడలిపోయిన వెంటనే దుర్గద్వారములు మూసివేయఁబడిన వఁట. నాయకు లెల్లరును తమసంకల్పము నెఱవేర్చుకొనఁ గోరిమహమ్మదీయుల నెదుర్కొని సంహరింప మొదలుపెట్టిరఁట. మహమ్మదీయులలోనిరువు రెట్లోతప్పించు కొనిపోయి యీదుఃఖసమాచారమును సుల్తానుకు నివేదింపఁగా ఇబ్రహీము తక్షణమె తనతోనున్నసైన్యములకు రాజధానికి మరలవలసినదని యుత్తరువుచేసి తనసైన్యములతో మరలివచ్చి దుర్గముచుట్టును విడిసియుండె నఁట. కుట్రదారులగునాయ కులు బురుజులపైకివచ్చి యీసైన్యము నంతయునుగాంచి వార లీవిధముగా నిబ్రహీమునకువర్తమాన మంపిరఁట.

"సుల్తానుముస్తఫాఖానుని తమవశ్యముగావించినయెడల వెనుకటివలెనె యీతనికి విధేయులమై తమవిధులను నెరవేర్ప నున్నార మనియు, ముస్తఫాఖాను మంత్రిత్వపదవికి వచ్చినప్పటి నుండియు కొండఱునాయకులపట్ల బహుక్రూరముగాఁ బ్రవ ర్తించి హింసించె ననియుఁ దమగతియు నట్లేయగు ననిభయ పడుచున్నార మనియుఁ గావునముస్తఫాఖానునిఁ దమపరము చేయవలసినదిగాఁ గోరుచున్నాము."

అప్పుడుసుల్తాను ముస్తఫాఖానుని రప్పించి నీపరిపాలన మెట్టిదుస్థితికిఁ దెచ్చినదో చూచితివా యని యీవిషయమును వానికి వినిపించె నఁట.

అపుడు ముస్తఫాఖాను "మహాప్రభూ! నామరణము నీసామ్రాజ్యమునకు క్షేమదాయక మని దేవరవారు తలంతు రేని యిదిగో నేను కుట్రదారులకు లోఁబడుటకు సిద్ధముగా నున్నా" ననిసుల్తానుకునివేదించుకొనియె నఁట. కాని సుల్తాను నాయకుల ప్రార్థనము నంగీకరింపకుండె నఁట. మఱికొన్నిదిన ములకు బలాత్కారముగా నాయకు లెల్లరులోఁపడవలసివచ్చె నఁట. అప్పుడు సూర్యారావుమొదలగునాయకులెల్లరు సంహరింపఁబడి రఁట. ఇయ్యవి ఫెరిస్తావ్రాసినవ్రాఁతలు. ఇంకెంతసత్య మున్నదో భావిపరిశోధనలమూలమునఁ దెలిసికోవలసియుండును.

నాలుగవప్రకరణము

రాయలఁగూర్చిన యపనిందలు.

అళియరామరాయలు సార్వభౌముఁ డైనసదాశివరా
యలపట్ల సగౌరవముగాఁ బ్రవర్తింపక పదమూఁడుసంవత్స
రము లాతనిఁ జెఱసాల యందుంచి తరువాతను దానే పట్టాభి
షిక్తుఁడై చక్రవర్తి నని ప్రకటించుకొని విజయనగరసామ్రా
జ్యభాగ్యము నంతయుఁ దానే చూఱగొని పరిపాలనముచేసె
ననియొకగొప్పయపనిందకు ' ఆరవీటివంశచరిత్రమును ' వ్రాసిన
హీరాసుఫాదిరి గుఱిచేసి యాతనియశమున కొకకళంకము
నాపాదించుచున్నాఁడు. ఈయనవిమర్శజ్ఞానము స్థూలమైనది
గాని సూక్ష్మమైనది కాదు. సదాశివదేవరాయలశాశనములు
1542 మొదలు 1570 వఱకు సామ్రాజ్యమునందుఁ గన్పట్టు
చుండుటచేత నిరువదియెనిమిదిసంవత్సరములు పరిపాలనముచేసి
నట్లు యొప్పుకొనక తప్పదు. అళియరామరాయలు 1565 సం
వత్సరములోఁ దల్లికోటప్రాంతమున దక్కనుసుల్తానులతో
జరిగినమహాఘోరయుద్ధమున వీరమరణము నొందినవిషయము
సుప్రసిద్ధమైనచరిత్రాంశము. ఇట్లుండ దేశీయుల (హిందువుల)
వచనరచనాసంప్రదాయరీతుల నెఱుంగనిఖండాంతరవాసులయిన
తనజాతివారివ్రాఁతలయం దెక్కుడువిశ్వాసము గలవాడగుట

చేత వారి వ్రాతలతో హిందూరాజులకుఁ బ్రతిపక్షు లయిన దక్కనుసుల్తానులదర్బారులలోనుండి యెప్పుడును రామరాయని పట్ల సౌమనస్యతఁ జూపఁజాలనిచరిత్రకారుల స్వవచనావ్యాఘాతములను జతపఱచి హిందూరాజులశాసనములలోనిభావములతోను హిందూకవులకవితారచనములలోనిభావములతోను సమన్వయింపఁ బ్రయత్నించి హీరాసుపాదిరి స్వచ్ఛములయిన భావములకు విరుద్ధములయినట్టియు, అపార్థముల నిచ్చునట్టియు వ్యాఖ్యానములనుగావించి యీభాససిద్ధాంతములను జేసి యిమ్మహాపురుషవర్యునిజీవితమును యశమును గళంకపఱచుటకు సాహసించెను. సదాశివరాయలమరణానంతరము నూఱు సంవత్సరములకువెనుక నీదేశమున సంచారముసలుపు చున్న పోర్చుగీసుబాటసారి యగు "ఆంక్వెటిల్—డు—ఫ్రెక్రాన్" అను నాతఁడు "సదాశివరాయల మరణానంతరము రామరాయలు రాజుగాఁ బేరొక్కనఁబడియె" ననివ్రాసినాఁడఁట! ఫ్రెడరిక్—నునాతఁడు రామరాయలు రాజసింహాసన మధిష్ఠించినాఁడనియు రాజనివ్యవహారింపఁబడినాఁడనియు వ్రాసినాఁడఁట! అందువలన రామరాయలు రాజధానీనగరమునఁ బట్టాభిషిక్తుఁడైనట్టు గన్పట్టుచున్న దని, హీరాసు' వ్రాయుచున్నాఁడు.(1) మొదటిబాటసారి యీదేశమునసంచారముసలిపినకాలమునఁ అనఁగాఁ గొంచెమించుమించుగా 1687 మొదలు 1704 వఱకుఁ గల నడిమికాలమున నున్నమైసూరుప్రభు వగుచిక్క—

(1) The Aravidu Dynasty of Vijianagar, p. 37

దేవరాయని కంకితముగావింపఁబడినచిక్కదేవరాయవంశావళి యనుగ్రంథమునఁ దిరుమలార్యుఁడనుకన్నడకవి.

"తుళువకుళదీశ్వరనరసవీరనరసింగకృష్ణాచ్యుతంబరాయ దృవరతఱువాయిం ముదదోళిళయం పూఱిది సదాశివరాయంగే సేనానియెనిసిదఆంధ్రకులదరామరాజం, నిజరాజంగెద్రవిడాం ధ్రకర్ణాట సామ్రాజ్యమం సౌర్జ్య పతికార్యదోళర్పిత ప్రాణ ననిసి, ఒర్మయుత్తరదిగ్విజయదోళుద్వృత్త యవనసేనాచక్రమ నోక్కలిక్కి యశశ్శేషనప్పిను,....."

అనఁగాఁ దుళువకులములోనివారయిన యచ్యుతరాయా దులకుఁ బిమ్మటసదాశివరాయలు రాజ్యమునకు వచ్చెననియు వానిసేనాధ్యక్షుఁడును, ఆంధ్రకులము వాఁడయినరామరాజు ద్రవిడాంధ్ర కర్ణాటసామ్రాజ్యమును బరిపాలింపుచుఁ బతికార్యముకొరకుఁ బ్రాణము లర్పించి యుత్తరదిగ్విజయసందర్భమున మహమ్మదీయులతో జరిగినయుద్ధములో మృతిఁ జెంది యశశ్శేషుఁడయ్యెననియు వ్రాసియున్నవాఁడు. ఈతిరుమలార్యకవి చిక్కదేవరాయనికిఁ బ్రధానమంత్రి. ఆరవీటివంశమునకుఁ బ్రతిస్పర్ధులుగా నుండి తద్వంశీయుఁ డైనమూఁడవ శ్రీరంగరాయలతో యుద్ధముచేసి జయించి స్వాతంత్ర్యమును బొందినవాఁడు.(1) సదాశివరాయలను త్రోసిరాజని పరిపాలనచేసినవాఁడు రామరాయలుగాక వానితమ్ముఁడయినయెఱతిమ్మరా

(1) Sources of Vijianagar History, p. 302–303

రాజని (తిరుమలదేవరాయలు) కూడ వ్రాసియున్నవాడు. ఈయభిప్రాయముకూడ సత్యముగాఁ గనుపట్టదు. ఎందుకన 1568 సంవత్సరములో సదాశివదేవరాయలు తనసామ్రాజ్యములోని దక్షిణభాగమున సంచారముచేసి యనేకసామంత నృపతులవలన కట్నములను కానుకలను బొందినవాఁడు. వారిలో ముఖ్యుఁడు మధురమండలాధీశ్వరుఁ డయినకృష్ణప్పనాయకుఁడు. పవిత్రమైన కావేరీతీరమున శ్రీరంగనాథస్వామివారి సన్నిధిని అనేకసామంతనృపతులతోడను, విద్వజ్జన పరివారజనంబులతోడను, మంత్రులతోడను, గురుజనంబులతోడను సదాశివదేవరాయలుగొలువుదీర్చియుండఁ గృష్ణప్పనాయకుఁడు శ్రీవేంకటేశ్వరస్వామివారి కైంకర్యములకొఱకు కృష్ణాపురమును వానిసమీపమున నుండుమఱితోమ్మిది గ్రామములతోఁగూడ సమర్పింపవలసినదిగాఁ బ్రార్థింప నతఁడంగీకరించి యట్లుగావించె ననికృష్ణాపురశాసనమువలన స్పష్టముగాఁ దెలియుచున్నది. (1) దీనిసిగుర్తించియుఁ దనగ్రంథమున నుదాహరించియు, హీరాసుపాదిరియిందునకొకవిపరీతమైన వ్యాఖ్యానము చేయుచున్నాఁడు. విజయనగరసామ్రాజ్యనిర్వహణ ప్రచారమునకై యనేకసంవత్సరములకిందట ఖైదుగావింపఁబడినచక్రవర్తి విగ్రహమునుసామ్రాజ్యప్రజలకుఁ జూపింపవలసివచ్చినదఁట ! ఇయ్యది తిరుమలదేవరాయల రాజనీతినైపుణ్యతను మాత్రమే దెలుపు

(1) Ep. Ind., IX, p. 340–341. V. V. 44–45, 70 96 and 102–4.

నఁట ! 1568 సంవత్సరముల్లో తిన్నెవెల్లిమండలమున మరి యొక్కటియు, 1569 లో కోయంబత్తూరుమండలమున నొకటి యు, 1570 లో మధురమండలములో నొకటియు, నెల్లూరు మండలములో నొకటియు, సదాశివదేవరాయలుచక్రవర్తిగా నున్నట్లుగ నాతనిపేరిటశాసనములు గన్పట్టుచున్న వఁటగాని దురదృష్టవంతుఁ డయినయాచక్రవర్తి యంతకుఁబూర్వమే మరణముఁ జెందియుండెననియు, అప్పటి కాతనిమరణవార్త యీదూరప్రదేశములకుఁ జేరియుండలే దనిహీరాసు వ్రాయు చున్నాఁడు. ఇరువదిఎనిమిది సంవత్సరములపరిపాలనానంతరము సదాశివరాయలెట్టిమరణముఁ జెందె ననిప్రశ్నింపుచు తనకుఁ దానె యిట్లు ప్రత్యుత్తరము నిచ్చుచున్నాఁడు. మనకాలము ననున్న సూయల్‌దొరగారు సదాశివరాయలను సంహరించి తిరుమలదేవరాయల సామ్రాజ్యమాక్రమించి పరిపాలించినాఁ డనివ్రాసినాఁ డఁట ! వెంకయ్యకృష్ణశాస్త్రిగా ర్లంగీకరించినా రఁట ! కాని తిరుమలదేవరాయలకాలమున నున్నఫ్రెడరిక్కను పోర్చుగీసుబాటసారి సదాశివరాయలను సంహరించినవాఁడు తిరుమలదేవరాయనికొడు కనివ్రాసినాఁ డఁట ! ఈరాజహత్య గావించినవాఁడు తిరుమలరాయలే యనిచెప్పటకు సమకాలీ నమగు ప్రత్యక్షప్రమాణ మేదియులేకపోయినను, ఈహత్య కాతనినొకప్రోత్సాహకునిగా నేవిధ మయినసంబంధములేకుండ నిశ్చయముగాఁ జెప్పవచ్చు నఁట ! ఎందుకన: ఆంక్వెటిల్‌డు ఫెర్రాన్ అనునాతఁడు తిరుమలరాయనికొడుకు సదాశివరాయని

వానికుమారునిఁ జెరలో నుంచి సదాశివరాయని కుమారునిఁ జంపినాఁడనిన్రాసినాఁడఁట ! చంపఁబడినవాఁడు కుమారుఁడో తండ్రియో తెలియరా దఁట ! హీరాసునకు మరియొక చిక్కు గన్పట్టినది. తిరుమలదేవరాయలకు నల్వురుకొమార్లు గలరు. ఏకుమారునిపై నేరమారోపించవలయునో బాగుగా నాలోచింపవ.సివచ్చినది. తిరుమలదేవరాయని కుమారులలో నెవనిపై యీరాజహత్య మోపవలసియుండునో సరిగా నిర్ణయించి చెప్పుట సులభసాధ్యము కాదఁట ! వానినల్వురకొమార్లలోను బెద్దవాఁడయినరఘునాథరాయల పేరు రఘుస్సగిడి (తల్లికోటసమీపమున రఘుస్సు-తగిడియను రెండు గ్రామములు గలవు) యుద్ధానంతరము వినంబడ కున్నందునను, ఆయుద్ధమున నాతఁడుగాయపడినందునను తిరుమలదేవరాయలకుఁ బూర్వమె యీతఁడు మృతినొంది యుండు నని యూహింపవచ్చునఁట. రంగరాయలు రామరాయలు, వేంకటపతిరాయలు మూవురు మాత్రముబ్రదికియుండి రఁట ! సదాశివదేవరాయలను ఖైదుగానుంచిన చెరసాల చంద్రగిరిదుర్గమే యైనయెడల నాచెఱసాలకు వేంకటపతిరాయలే జైలరుగా (కారాగృహాధికారి) నుండుటచేత భావికాలమున నారవీటివంశీయుఁడై మహాప్రఖ్యాతితోఁ బరిపాలనముచేసిన రెండవవేంకటపతి దేవరాయలనే కడపటరాజ్యముచేసిన తుళువకుల ప్రతినిధి యగుసదాశివదేవరాయలమరణమునకు నుత్తరవాదిగాఁ జేయవచ్చునఁట ! ఎందుకన, నూరేండ్లతరువాత నున్నఆంక్వీటిల్—డు—ఫెర్రాన్ రెండవ

వేంకటపతిరాయలే సదాశివరాయనికుమారుని జంపించుట
కును హక్కుదారుఁడైనరాజును సింహాసనభ్రష్టునిజేయుటకును
కారకుఁడనివ్రాయుటచేత తమయూహాను స్థిరపఱచుచు
న్నట్లు గన్పట్టుచున్న దఁట. తుంటివిూదఁ గొట్టిన మూతిపండ్లు
రాలిన వన్న ట్లున్నది. సదాశివరాయనికుమారుని జంపినవాఁ
డనివ్రాసినవ్రాఁత వీరివాదమున కనఁగాసదాశివరాయలను జంపి
నవాఁ డనినిర్ధారించుటకు పరమప్రమాణముగాఁ గైకొనుట
యెట్లు? ఇవన్నియు వట్టిదుర్భమతోఁ గూడినయూహాకల్పనలే
గాని నిజముగా సదాశివరాయ లెట్లుమరణముఁ జెందెనో సత్య
మైనట్టియు, లిఖితమూలక మైనట్టియుఁ బ్రమాణముగాఁ
గైకొనఁదగినసాక్ష్య మేమియు లేకున్నప్పుడు విదేశీయులు
పరస్పరముఁ బొందిక లేకుండ వ్రాసినవ్రాఁతలను విశ్వసింపరాదు.
ఏదియెట్లున్నను 1570 సంవత్సరమువఱకు నదాశివరాయలు
బ్రదికియున్నట్టు శాసనములవలన స్పష్టముగాఁ దెలియుచు
న్నది. దీని నెందుకువిశ్వసింపరాదో బోధపడ కున్నది. ఈవి
షయ మటుండనిచ్చి రామరాయలు సదాశివదేవరాయలను
నిజముగా ఖైదుచేసియుండెనా యనువిషయమును విమర్శింప
వలసి యున్నది.

సామ్రాజ్యభారమువహించి పరిపాలనము చేయుటకు
యుక్తవయస్సువచ్చినవెనుక రామరాయలు సదాశివదేవరాయ
లనుఖైదులోనుంచె నఁట! ఇటాలియాదేశస్థుఁడయినఫ్రెడరిక్కు-
రామరాయలును వానిసోదరులిర్వురు నిందులకు నుత్తరవాదు

లని యనుచుండఁగా , కోటో' యనునాతఁడు రామరాయల్లో
క్కడేకారకుఁ డనివ్రాయుచున్నాఁడఁట. కోటోవ్రాసినదేనిజము
కావచ్చునని హీరాసు వ్రాయుచున్నాఁడు. ఎందుచేత ననఁ
దమయన్నగా ర్ట్లుచేయుటకిష్టపడక యాతనిపై తిరుగుబాటు
చేసియుద్ధముచేసి రట. ఇందెంతసత్యము గలదో వెనుక విమ
ర్శించి చూతముగాక ! సురక్షితమై, బలాఢ్యమై యినుపత
ల్పులచే నొప్పెడునొకదుర్గములో నుంచి కావలివాండ్రను
గాపుంచెనఁట. కాని యతఁడాదుర్గ మెక్కడనున్నదో వ్రాసి
యుండలే దట. ఇట్టిపని 1550–1552 సంవత్సరములనడుమ
నెప్పుడో జరిగియుండె ననిఆంక్వోటిల్–దు–ఫెర్రాన్ తెలుపుచుఁ
దరువాత నిట్టిఖైదులో ౧౩ సంవత్సరము లుంచఁబడె ననివ్రాసి
యున్నాఁడఁట ! సదాసివదేవరాయలమరణానంతరము రామరా
యలాక్రమించి రాజ్యము పరిపాలించెననివ్రాసినవాఁ డితఁడే
ఇతనిమాటలను నమ్మిహీరాసుఫాదిరి 1550 మొదలు 1563
వఱకు సదాశివదేవరాయలు రామరాయలచే ఖైదుగావింపఁబడి
యుండె నని వ్రాయుచున్నాఁడు. ఈదురదృష్టవంతుఁ డయిన
రాజు సంవత్సరమునకొకతూరి మాత్రము రత్నసింహాసనము
పైఁగూర్చుండఁ బెట్టఁబడి ప్రజలకుఁ బ్రదర్శింపఁ బడుచుండె
నని ఫ్రెడరిక్కు–వ్రాసి యున్నాఁ డఁట ! (1) అట్లు చక్రవర్తిని
ప్రదర్శించుపద్ధతి 1563 వ సంవత్సరము తరువాత విరమింపఁ
బడిన దఁట ! కాని సంవత్సరమునకొకసారి మూవురుసోదరు

(1) The Aravidu Dynasty of Vijianagar, p. 31-32.

లాతనిచక్రవర్తినిగా శిరసావహించి పరిపాలనచేయుచున్నట్లు దెలుపుటకుఁగాను నాతనిసందర్శించి నమస్కరించు చుండిరని 'కోటో' వ్రాయుచున్నాఁడఁట ! 1565 లో జరిగినతల్లికోట యుద్ధములో రామరాయలు మరణముఁజెందెనుగదా. ఇంక నదుమనున్న దొక్కసంవత్సరము, 1564 మాత్రమె గదా. అట్లు మూఁవురుసోదరులు చక్రవర్తిని సందర్శించి పాదాక్రాంతు లయిన దీయొక్కసంవత్సరమె కాఁబోలు ! ఈహీరాసు ఫాదిరియె మఱియొక చోట "తల్లికోటయుద్ధములో రామరాయలు మరణము నొందుటయు దమకు నపజయముఁ గలుగుటయు విని పాఱివచ్చి తిరుమలదేవరాయలు తనయొక్కయు, తనసో దరులయొక్కయు భార్యలను పుత్రికాపుత్ర సంతానమును, మంత్రివర్గమును, సామ్రాజ్యములోని సామంతప్రభువర్గమును సేనానులను, సైన్యములను, అదినఱకు 6 సంవత్సరములనుండి కఠినకారాగారశిక్ష ననుభవించుచు నదియె ప్రథమపర్యాయము ప్రజలకుఁగన్పఱచఁబడిన చక్రవర్తి సదాశివదేవరాయలను వెంటఁగొని విజయనగరమునుండి తరలించుకొనిపోయినట్లు ఫ్రెడరిక్కుఁదెలిపి యున్నాఁ" డని వ్రాసియున్నాఁడు. (1) ఎవరివ్రాఁతనమ్మనలసినది ?

ఇట్లుపరస్పరముపొందికలేక విదేశస్థులువ్రాసినవ్రాఁతలను సరిగావిమర్శింపక తనకిష్టమువచ్చినట్లుగా జతపరచి దుర్భ్రమలపాలయి రామరాయల శీలమును గుఱించి దురభిప్రాయము

(1) I bid p. 221.

గలుగునటులుచేయఁ బ్రయత్నించుట మిక్కిలిశోచనీయముగా నున్నది. తాము స్వయముగా నెఱిఁగియుండి వ్రాసినవిగాక యెవ్వియో లోకప్రవాదముల నార్వీటివంశప్రభువుల నసూయతో జూచువారినుండిగాని సామ్రాజ్యవైరులుగ నుండిన విమతస్థులగు హైందవేతరజాతివారలనుండిగాని విని పరస్పరవిరుద్ధము లగువ్రాఁతలువ్రాసిన విదేశస్థులవ్రాఁతలను నమ్మి విదేశస్థుఁడైనయీచరిత్ర కారునకు సదాశివదేవరాయని కాలమున వ్రాయఁబడిన శిలాతామ్రశాసనములలోని వాక్యములసత్యత్వ మెట్లుబోధపడఁగలదు ? అందుచేతనే హీరాసుఫాదిరి యిట్లు వ్రాయసాహసించెను. (1)

" తనపరిపాలనకాలములో రెండవభాగమున, అనఁగాఁ దానుఖైదులోనున్నప్పుసయితము కేవలము తనమంత్రిచేత నేగాక సదాశివరాయలతాను స్వయముగనే యాదేవాలయాదులలో వ్రాయించిన దానశాసనము లనేకములుగల వనుటకు యెంతమాత్రము సందేహములేదు.....ఈమతధర్మములకై లిఖింపఁబడిన శాసనములలో నధికసంఖ్యాకములు సదాశివరాయలపక్షమునఁ జేయఁబడిన వైనను బహుశః రామరాయలయుత్తరువునే పురస్కరించుకొని చేయఁబడ యుండును. "

సదాశివదేవరాయలవారు వజ్రసింహాసనా రూఢులై భూమిని పరిపాలించుచుండఁగా నళియరామరాయలవారి ధర్మ

(1) The Aravidu Dynasty of Vijianagar page 41.

పరిపాలనమున విఠలేశ్వరుని దేవాలయమునఁ బ్రతిష్ఠాపింపఁ బడిన యొకశిలాశాసనము యొక్క ప్రతినితెప్పించి యందు 1519 సంవత్సరములో కృష్ణదేవమహారాయలవారు కొన్ని గ్రామములలో కైంకర్యములకుగాను గొన్నిసుంకములవసూలుచేయుట కనుజ్ఞ నిచ్చియుండుటనుగాంచి యవి చాలకకైంకర్యములు వెనుకబడి నిలిచిపోయినందున భైరవదేవుని కైంకర్యములకుఁగాను సుంకములకై సదాశివరాయలవారు దానశాసనము వ్రాయించెనని 1557 సంవత్సరములోని యొకశాసనము దెలుపుచున్నది. (1)

ఇట్టిదానశాసనము వ్రాయించినచక్రవర్తి ఖైదులోనుండి యాశాసనమును వ్రాయించె ననినమనము విశ్వసింపవలయునా ? ఎంతవిపరీతవిషయము ? ఇట్టిశాసనములు పెక్కులుగలవని 'హీరాసుఫాదిరి' యొప్పుకొనుచునే యున్నవాఁడుగావున గ్రంథవిస్తరభీతిచే వాని నిచటనుదాహరింప విరమించుచున్నాను. ఇతఁడు 1550 లో సదాశివరాయలు ఖైదులోనుంచబడి నట్లును, ఇతనిఖైదుచేసి నందులకై రామరాయలసోదరు లయినతిరుమలరాయలును వేంకటాద్రియు రామరాయల యధికారమును ధిక్కరించి 1551 సంవత్సరమునఁ దిరుగుబాటుచేసి యుద్ధముచేసి రఁట ! ఈసత్య విషయమును గోల్కొండదర్బారులో నుండునొకయనామధేయ చరిత్రకారుఁడు వ్రాసినాఁ డఁట ! కిర్తిశేషు లయినకృష్ణశాస్త్రిగారుసత్యవిరుద్ధ

(1) Ep. Carn, XI, Mk. 1.

మయినదిగావున విశ్వాసపాత్రము కాదనితోసిపుచ్చినా రఁట ! కాని మనమందు సత్యముకలదని యొప్పుకొనక తప్పదని హీరా సుఫాదిరి నొక్కి వక్కాణించుచున్నాఁడు.

" అహమ్మదునగరసుల్తానుతోఁ బోరాడుచున్న విజాపురసుల్తానుకుఁ దోడ్పడుటకై రామరాయలు రాజధానీ నగరమును విడిచిపోయినపుడు, ఆదవానిప్రభుత్వమున నియోగింపఁబడిన తిమ్మరాజు, గోవిందరాజు ననుసోదరు లిర్వురును

నాతఁడు లేకుండుట సందుచేసికొని యాదవానియాధిపత్యము నాక్రమించుటయెగాక " " కొంతసైన్యమును సమకూర్చుకొని తమయధికారమునకు ననేకమండలములవారిని లోఁబఱుచుట చేసి వశ్యులను గావించుకొని రఁట. రామరాయలు విజయనగరమునకుఁ దిరిగివచ్చినతోడనే తనసోదరులకు జాబులుపంపె నఁట ! కాని వారు తమబలమునే యాధారపఱచుకొని యాతని జాబుల నలక్ష్యభావముతో నుపేక్షించి రఁట ! వారల జయించుటసాధ్యముగాక రామరాయలు గోలొ్కండవారి సాహాయ్యమపేక్షింపఁ బుట్టికొల్పఁ బడె నఁట ! అంత రామరాయలు గోలొ్కండకు సహాయముకొఱకు రాయబారులను బంపఁగా ఇబ్రహీమ్‌కుతుబ్షా యారువేలపదాతి సైన్యముతోఁ కాబూల్ ఖానుని పంపె నఁట! ఈసైన్యము విజయనగరముచేరినతోడనే రామరాయలు సిద్ధిరాజు తిమ్మరాజును, నూరుఖానుని, బిజ్లీఖానుని వారిసైన్యములతోఁ కాబూల్‌ఖానుని సైన్యములను గలిసికొని పితూరీదార్లపై దండయాత్రసాగించి జయించి పట్టి

తీసికొని రావలసిన దనియుత్తరువ్రచేసె నఁట ! వారు ప్రభుత్వ సైన్యములను గెలువంజాలక యాదవానిదుర్గములో దాగొని యుండ నాఱుమాసముల వఱకు ముట్టడించి వారిని విసువక పోగా నాహారపదార్థములు చిక్కనందున వారుకుమింపవలసిన దని విజయనగరమునకు విజ్ఞాపనలను బంపుకొని రఁట ! వార లను కుమించి రామరాయలు తనసైన్యములను రప్పించుకొని కొబూల్ ఖానునకు బహుమానము నొసంగిపంపెనఁట. అతఁడు గోలకొండఁ జేరిసుల్తానువలన ' ఐన్-ఉల్-ముల్క్ ' అనుబిరు దమును గాంచె నఁట !"

ఈపైవిధ మంతయు నాయనామధేయచరిత్రకారుఁడు దెలిపినది. (1) ఈయనామధేయచరిత్రకారునకు రామరాయల తమ్ముల పేరు లయినను సరిగాఁ దెలియ కుండెను. తిరుమల రాజు, వేంకటాద్రివారిపేరు లయియుండఁగా వానిం దెలిసికొనం జాలక తిమ్మరాజు, గోవిందరాజు నని వక్కాణించినాఁడు. తిరుమలరాజునుతిమ్మరాజనివ్యవహరింపఁగూడదా యని యందు రేని గోవిందరా జనుపేరుగలవా రారవీటివంశమువారిలోనే గానరాఁరే ? విజయనగరసామ్రాజ్యమునందు లక్షలకొలదిసై న్యము లుండఁగా వీనితోజయింపలేక రామరాయ లంతటి వాఁడు గోలొక్కండవారిసహాయమును గోరవలసివచ్చినదా ? వారుపంపినదియాఱువేలసైనికులనా ? ఈయాఱువేలసైనికులు వచ్చినతోడనే శత్రువులు వీరిని జయించుట సాధ్యముకా దని

(1) The Aravidu Dynasty of Vijianagar p. 33

శత్రుసైన్యము లాదవానిమర్గమున దాఁగొన్నారా? పాప
మీయనామధేయచరిత్రకారుఁ డాదవానిమర్గ మెంతసైన్య
మును దనలో నిముడ్చుకొనశక్తిగలిగియున్నదో తెలిపియున్న
యెడల నెంతో చక్కఁగా సత్యము బైటఁబడియుండునుగదా!
ఈయనామధేయచరిత్రకారుఁ డిట్టియబద్ధమును గల్పించి వ్రాసి
నంమకు మాకు వింతలేమగాని హీరాసుఫాదిరి యీయబద్ధము
లను సత్యములని నొక్కి వక్కాణించుట వింతగొల్పుచున్నది.

1551 సంవత్సరమున విజాపురసుల్తానునకును, అహ
మ్మదునగరసుల్తానునకును జరిగినయుద్ధములో అహమ్మదునగ
రమునకుఁ దోడ్పడుటకయిరామరాయలు దండయాత్రకుఁ
బోయియుండె ననియు, అట్లుపోయి విజాపురసుల్తాను వగురా
చూరు, ముదిగల్లుమర్గములను జయించి అహమ్మదునగర
సుల్తానుతో జరిగినయొడంబడికప్రకారము వానిని స్వాధీనపఱి
చుకొని కొంతసైన్యముతోఁ దనతమ్ముఁడయినవేంకటాద్రి
నచట నిలిపి తానువిజయనగరమునకు మరలివచ్చె ననియు,
తరువాత వేంకటాద్రిసాహాయ్యముతో నహమ్మదునగరసుల్తా
నుషోలాపురమును ముట్టడించి కొలదికాలములోనే స్వాధీనము
చేసికొనియె ననిఫెరిస్తా మొదలగువారిగ్రంథములనుండియె
హీరాసుఫాదిరి యెత్తి వ్రాసి యుండియుఁ బైయనామధేయచరి
త్రకారుని వ్రాఁతలోసత్య ముండె ననియెట్లునిశ్వసింపఁగలిగెనో
యదియే వింతగా నున్నది. (1)

---

(1) The Aravidu Dynasty of Vijianagar p. 84.

వీరివిషయజ్ఞాన మల్పమయిన దనిచూపుట కీయొక్క విషయమే చాలును. ఇట్టివి వీరిగ్రంథము నందుఁబెక్కులు గలవు. హీరాసువ్రాఁతలప్రకారము రామరాయ లెప్పుడు పట్టాభిషిక్తుఁడయ్యెనో సత్యము తెలిసికొనఁ బ్రయత్నింతము. 1563 సంవత్సరాంతమువఱకుఁ బమపూఁడు సంవత్సరములు పరిపాలనముజరిపినవెనుక రామరాయలపాలనము తృప్తికరమగు నట్లుగా దృఢపడినందున సదాశివదేవరాయలుమృతినొంది నట్లు వదంతులువ్యాపింపఁజేయఁబడిన వఁట. పిమ్మట దురాశాయుక్తుఁడగునీతఁడుతనంతటతానే రాజపట్టము గైకొనియె నఁట! ఆంక్వెటిల్, సీజరుఫ్రెడరిక్ వ్రాసినదానినిబట్టి రామరాయలు విజయనగరములోఁ బట్టాభిషిక్తుఁడయినట్లే తమకుఁగన్పట్టుచున్న దఁట. ఒకశతాబ్దమునకుఁ దరువాత ననఁగా 1688 లో 'మనుసిన్' అనునతఁడు రామరాయలను నరసింగరాజ్య (విజయనగర రాజ్య) చక్రవర్తి యని వ్రాసినాఁ డఁట! 1565 లో ముద్రింపఁబడినయొకపూలవరహాపై రామరాయలపే రొకప్రక్కనఁ గన్పట్టుచున్న దఁట. 1562–63 సంవత్సరమునాటి దేవదుర్గతామ్రశాసనములో రామరాయలు సర్వాధిపత్యము వహించి విజయనగరములోఁ బరిపాలించుచుండె నని వ్రాయఁబడిన దఁట. ఆసంవత్సరములోనే యొకసామాన్యగృహస్థునిశాసనములోసదాశివరాయలపే రెత్తకుండ రామరాయలు సామ్రాజ్యమును బరిపాలించుచుండెనని వ్రాయఁబడినఁ దట. రామరాయలు చక్రవర్తిబిరుదములు వహించినట్లుగా సూచించునవి

రెండుశాసనములు గలవనియు వానిలో నొకటి 1543 లో పెను గొండనగరమున "రత్నసింహాసనా రూఢుడై రాజాధిరాజ రాజపరమేశ్వరవీరప్రతాపమహారాయరామదేవ అయ్యంగారు పరిపాలనముచేయుచుండఁగా" అని వ్రాయఁబడియున్న దనితెల్పుచు నియ్యదికల్పితశాసన మనియుఁగల్పితశాసన మయ్యును రామరాయలను విజయనగరచక్రవర్తియని తెలుపుచున్న దనియు, మఱియొకటి 1565 సంవత్సరములోనిది సదాశివ రాయలపేరెత్తక విద్యానగరసింహాసనాధిపతులయిన కుంతలాధిపతిరాజాధిరాజరాజపరమేశ్వర వీరప్రతాపవీరరామదేవరాయ మహారాయలు రత్నసింహాసనారూఢులై శాంతియుతులై విశ్వమును బరిపాలించుచుండె నని వ్రాయఁబడియుండె నఁట. ఈశాసనములతోఁ బాటు అనంతాచార్యకవి తనప్రపన్నామృత మనుగ్రంథమున కృష్ణరాయలతరువాత పరిపాలనము చేసినరామరాయలను విజయనగరచక్రవర్తి యని వ్యవహరించినాఁ డఁట! ఇన్నిప్రమాణములు చూపినప్పుడు హీరాసు గారియభిప్రాయము నిరాకరించు కెట్లని చదువరులకు సంశయము కలుగవచ్చును. కాని వీనిని జాగరూకతతోఁ బరిశీలించినయెడల దుర్భమలపాలుకాఁ జాలము. అనంతాచార్య కవి తనప్రపన్నామృతమున రామరాయలను విజయనగర సార్వభౌమునిగా వర్ణించియుండలేదు. అతఁడు కృష్ణరాయల యనంతరము గురుభక్తిపరాయణుఁ డైనరామదేవరాయా

ఖ్యాతి ధర్మముతో రాజ్యపరిపాలనము చేసె ననిమాత్ర మిక్రిందిశ్లోకమునఁ జెప్పి యున్నాఁడు.

"శ్లో. శ్రీరామదేవరాయాఖ్యః కృష్ణరాయాదనంతరమ్
శశాసరాజ్యంధర్మేణగురుభక్తిపరాయణః"

ఈక్రిందనే ఒకప్పుడు రామరాయలు తనగురువయిన తాతాచార్యుని వెంటఁదీసికొని చంద్రగిరికి వెళ్లి ననిమతియొక శ్లోకమున నిట్లుచెప్పియున్నాఁడు.

"శ్లో. సభూపతిర్మహాతేజాః యయౌచంద్రగిరింప్రతి
గురుంతాతాచార్యమాదాయ రామరాయాభిధస్తదా"

ఇంకొకశ్లోకములో రామరాయలసహాయముచేత మహా యశుఁడయినదొడ్డయాచార్యుఁడు శైవశాస్త్రవిదులనుజయించె నని యిట్లుచెప్పియున్నాఁడు.

"శ్లో. రామరాయసహాయేనమహా చార్యోమహా
యశాః దుర్జయానపినిర్జిత్యశైవాన్శాస్త్రవిదుత్తమః"

హీరాసుషాదిరివీనినివిజయనగరచరిత్రమునకుమూలప్ర మాణము లనియర్థమిచ్చు "సోర్సెస్ఆఫ్విజయనగర్హిస్టరీ" అను గ్రంథమునుండి యెత్తికొని చూచి వ్రాసి యున్నారు. అందువీని నింగ్లీషునకు తర్జుమాచేసినవారు రామరాయలను విజయనగరచక్రవర్తిగాఁ బేర్కొనియుండుటచేత నితఁడట్లు వ్రాసియుండెనే కానిమూలమున నట్లుగానరాదు. (1)

(1) Sources of Vijianagar History, p. 202.

పూర్వకాలమున నొకసామ్రాజ్యములోని సామంతప్ర
భువులుమండలాధిపతులుకూడఁ దమపేరిటనాణెములు ముద్రిం
చుకొనుసంప్రదాయానుకరణము గలదు. అంచవలన నొక
నాణెముపై రామరాయలపేరు కన్పట్టినంతమాత్రమున రామ
రాయలు విజయనగరసామ్రాజ్యమునకుఁ బట్టాభిషిక్తుఁడయిన
సార్వభౌముఁడనుటకుఁ బరమప్రమాణము కాఁజాలదు.

ఇంకశాసనములనుగూర్చి చెప్పవలసినది కొంత గలదు.
రామరాయలయెడ దోషారోపణముఁ జేయఁ దలంచినవారు
రామరాయలమరణానంతరమును, సదాశివదేవరాయలమరణా
నంతరమును, లిఖింపఁబడిన శాసనములనుండిగాని గ్రంథముల
నుండిగాని సాక్ష్యమును జూపఁ బ్రయత్నించుటకంటె నాతని
కాలమున నాతనిచేవ్రాయింపఁ బడిన శాసనములనుండి గాని
గ్రంథములనుండిగాని సాక్ష్యప్రమాణములను జూపఁ బ్రయ
త్నించుట యుత్తమమార్గము. ఏదేనియొకశాసనములో సదా
శివదేవరాయలపేరు లేకరామరాయలపే రుదహరించినంతమా
త్రముచేత నద్దానినాధారపఱచుకొని వానిపేఁటిశాసనములు
సామ్రాజ్యము నలుప్రక్కలఁ గన్పట్టుచుండఁగా వానినెల్లను
విస్మరించి సదాశివరాయని కారాగృహవాసశిక్షకుఁ బాల్ప
ఱచి యాతనిఁ బ్రపంచము మఱచిపోయినతరువాత రామరా
యలు దనంతటతానే పట్టాభిషిక్తుఁడై రాజాధిరాజని రాజపర
మేశ్వరుం డని ప్రకటించుకొనియె నని సిద్ధాంతము చేయసాహా
సించుట సంభావ్య మగునా? ఈసందర్భమున వీరుచూపఁ

గలిగినది యొక్కటి. కర్ణాటికాశాసనసంపుటములనుండి యెత్తి చూపఁ గలిగినారుకాని యది యేసందర్భమున నెవ్వనిచే నేప్ర దేశమునఁ బుట్టఁబడినదో వివర మేమియుఁ దెలిపి యుండలేదు. 1564 సంవత్సరముకో వీరప్రతాప సదాశివదేవరాయలు తానుసింహళ ద్వీపమును కొల్లఁగొట్టితి ననిచిత్తూరుమండల ములో తిరుత్తనిగ్రామమున లిఖింపఁజేసినశాసనము నేలయెత్తి కొనరు ? విజయనగరసామ్రాజ్యమునకు లోఁబడినమధురమం డలాధీశ్వరు లగువిశ్వనాథనాయకుఁడును, వానికుమారుఁడు కృష్ణప్పనాయకుఁడును 1560 సంవత్సరముమొదలుకొని 1570 సంవత్సరమువఱకు ప్రతిసంవత్సరము వ్రాయించిన దానశాస నములు సదాశివదేవరాయలు రాజ్యముచేయుచున్నట్లు లాతని నామము గన్పట్టుచుండఁగా వానిం బెడఁచెవిం బెట్టనేల ? పెడఁచె వినిఁబెట్టుటయెగాదు; విజయనగరసామ్రాజ్యములోనిహిందూ ప్రజలు సదాశివదేవరాయలు మరణముఁజెందె ననియూహించి యూతని మఱచిపోయి రామరాయలనే విజయనగరచక్రవర్తి గాఁబేర్కొని నప్పుడు ఫెరిస్తా మొదటివానినిగూఁడించి యేమియుఁ జెప్పక రామరాయలనే ప్రత్యర్థిసామ్రాజ్యప్రభు వనివ్రా యుట వింతయేమియులే దఁట ! నిజాముషాహీ రాజులచరిత్ర గ్రంథ మగు ' బురహాన్-ఇ-మాసీర్ ' అనుగ్రంథమునువ్రా సిన ' ఆలీఇబుఅజీజ్అల్లాతపతాబాయి ' హిందువులు మఱచి పోయినను తానుమాత్రము మఱువక యెచటనో యొకటి రెండుప్రదేశములం దక్కఁ గ్రంథమునంతటను రామరాయల

పేరునకుమాఱుగా సదాశివదేవరాయల నామమునే వ్యవహరించు చుండుట వింతగాఁ గన్పట్టలేదు కాఁబోలు !

'ఫరియూ—యి—సౌజా' అనునాతఁడు సదాశివరాయలు కర్ణాటరాజనిప్రశంసించినాఁ డఁటగాని 1559 లో తనకుఁ దెలిసినవిజయనగరరాజు రామరాయ లొక్కఁడేయని తెలిపిన వాఁ డఁట !

రామరాయలమంత్రియు అనుకూలమిత్రుఁడు నగురామయామాత్య తోడరమల్లు తన 'స్వరమేళకళానిధి' యను గ్రంథమున నుదాహరించిన విషయము బహుశః ఈకాలమునె దెలుపు నఁట.

అతఁడు తనమంత్రిచేవినిర్మితమైన 'రత్నకూట' మను రాజభవనము గలిగియుండెను. దేవతాభవన మగువైజయంత మును మించి నిర్మింపఁబడుటచేత నాతని కాశ్చర్యమును గొల్పుచుండె నఁట ! ఈరాజభవనము హంసలతోఁగూడి చల్లనైనసలిలసరస్సులనుగలిగి చిత్రప్రతిమలచే నలంకరింపఁబడి నట్టి విశాలములయిన యారామములతోఁ జుట్టుకొనఁబడి యుండె నట.

ఈకాలమునసే 1559 రామరాయలు రాజ్యాంగవ్యవహారముల నన్నిటిని తనసోదరుల కప్పగించి తాను సంగీతసాహిత్యగోష్ఠిలో నుండె నఁట.

"ఈరత్నకూట భవనమున నాసీనుఁడై యుండి సంగీతసాహిత్యాదివిద్యలం దాఱితేఱిన పండితులతోఁ దనకాలమును

వినియోగించు చుండెనని రామయామాత్యుఁడు నుడువుచు న్నాఁడు. రామరాయలు సంగీతమునందును వీణావాద్యము నందును నత్యంతాభిలాషకలవాఁ డని 1589 నాటి రెండవవేం కటపతిరాయల శాసనము దెలుపుచున్న దఁట. మఱియు నీకా లమునకేకాఁబోలు తనగురువును శ్రీనివాసార్యుని పుత్రుఁడు నగుతాతాచార్యులతో చంద్రగిరిదుర్గమునకుఁ బోయితనవిరా మకాలమును శాస్త్రార్థచర్చల నాలించుటయుం దంకితముచేసి యుండు నఁట. విరామకాలమునందుఁ గడపినయీ కడపటిసం వత్సరము లొకశతాబ్దముదాటినవెనుక 'మనుస్మి' వ్రాసిన తన 'Memoirs' అను గ్రంథమున నుదాహరించి యున్నవాఁ డఁట!"

ఈవిభాగమైనవెనుక దొరతనముపిషయమైగాని మఱి యేవిషయమైగాని యేమిజరుగుచున్నను జోక్యముకలిగించు కొనక సుఖతరమైనజీవితమును గడపె ననియాతఁడు వ్రాసియు న్నాఁడఁట! తల్లికోటయుద్ధమునకుఁ బూర్వపు దినములలో సర్వాధికారముగల మంత్రిత్వ పదవియు, రాజ్యాంగమును తిరుమలరాయలహస్తగతము గావింపఁబడె నట. ఇతఁ డిట్టిపద వికివచ్చుటచేత కొండవీటిరాజ్యప్రతినిధిప్రభుత్వపదవి రామ యామాత్యునికి బహుశః సమర్పింపఁబడియుండు నట. ఈనూ తన ప్రభుత్వపరిణామము నందువేంకటాద్రి సకలసామ్రాజ్య సైన్యాధిపత్య మందుంచఁబడె నఁట.

ఈపై విషయములను వ్రాయుచు హీరాసు మరలతల క్రింపుగ బోల్తా కొట్టు చున్నాఁడు.

స్వరమేళకళానిధి గ్రంథము రచింపఁబడినది 1559 గాక 1549 అయి యున్నది. ఈసంగతియుండే తెలుపఁబడి యున్నది. (1)

"శ్లో. శాకేనాత్రధరాధరాబ్ధిధరణీగణ్యేచసాధారణే
వర్షేశ్రావణమాసిన్మలతరేపక్షేదశమ్యాంతిథౌ
రామామాత్యవినిర్మితస్వరదతోస్సన్డీతిరత్నాకరాత్
స్సోయంమేళకళానిధిర్మతిసుతామాకల్పమాకల్పితాన్."

అనుశ్లోకము గ్రంథముచివరను జేర్పఁబడి యున్నది.

సదాశివదేవరాయలు పట్టాభిషిక్తుఁడయినవెనుక నేఁడె నిమిది సంవత్సరములలోపలనే స్వరమేళకళానిధి ప్రారంభింపఁబడి 1549 లో ముగింపఁబడియుండఁగా మఱిపదిసంవత్సరములతరువాతనే రచింపఁబడినట్లు తలంచుచున్నాఁడు. వైజయంతమును మించినసౌధరాజ మనివర్ణింపఁబడిన రత్నకూటము 1549 సంవత్సరమునకుఁబూర్వమె రామయామాత్యునిచే నిర్మింపఁ బడినది. అంతకుఁబూర్వమె రామయామాత్యుఁడు కొండవీటిరాజ్యమునకుఁ బాలకుఁడుగా నియమింపఁబడి బ్రాహ్మణులకు నగ్రహారము లొసఁగుట కధికార మీయఁబడినవాఁడు గావున నందుకుఁ దనకృతజ్ఞతను జూపుటకుగాను సంగీతశాస్త్రమునందు వివాదాస్పదములుగా నుండువానివిషయమైయొక

(1) Sources of Vijianagar History p. 190

సంగీతశాస్త్రగ్రంథమును ' స్వరమేళకళానిధి ' యనుపేరిట రచించి రామరాయల కంకితముచేయుటకు నిశ్చయించుకొంటి నని యాగ్రంథమునందే వక్కాణించి యున్నాడు. ఇయ్యది రామరాయలు తనసామ్రాజ్యపరిపాలనమును ముగించి విశ్రాంతి గైకొన్నకాలముగా దనిస్పష్టముగా నాగ్రంథమె తెలుపుచున్నది. సత్యమిట్లుండగా సమస్తసామ్రాజ్య పరిపాలనాభారము నంతయుసోదరులభుజములపైనిడి రామరాయలు 1559 నుండి విశ్రాంతిగైకొని పండితగోష్ఠితో గాలము గడపెనని యొకమూలవ్రాయుచు మఱియొకమూల 1563 లో దుర్గాశ్రేరితుడై రాజ్యమాక్రమించి పట్టాభిషిక్తుడై తానేచక్రవర్తిగా బ్రవర్తించె ననుట యెంతహాస్యాస్పదమై యుండెనో చదువరులె గ్రహింపగలరు. ఇట్టిదురభిప్రాయములను బ్రకటించుట నాటి హిందూసామ్రాజ్యసంరక్షణకొఱకు రామరాయుడు లవలంబించిన ప్రాచీనసంప్రదాయపద్ధతులమార్గ మెఱుంగని విదేశీయుడగుటచేత ముఖ్యకారణముగా గ్రహింప దగి యుండును. ఇవన్నియు హీరాసుస్వకపోల కల్పనలేగాని యిం దెంతమాత్రమును సత్యముగానరాదు. రామరాయలు సదా శివదేవరాయని నెన్నడును జెఱసాలం ద్రోచి యుండలేదు. సామ్రాజ్యములోపలను వెలుపలను సామ్రాజ్య శత్రువులు బలిసియుండుటచేత చక్రవర్తిని గాపాడుకొనుట తనకు విధ్యుక్తధర్మ మనుకొనియె రామరాయలు తనప్రాణ మున్నంత వఱకు భద్రముగా గాపాడుకొనుచు వచ్చినాడు. ధర్మరాజు

నకు భీమార్జును లట్ల రామరాయలకు తిరుమలరాజును వేం
కటాద్రియు భక్తివిశ్వాసములతో సామ్రాజ్యసంరక్షణము
నందుఁ దోడ్పడుచువచ్చిరేగాని యెన్నఁడు నాతనిధిక్కరించి
యుద్ధములు సలుపుటకుఁ బ్రయత్నించి యుండలేదనుట
సత్యము.

ఐదవప్రకరణము

విఠలునిదక్షిణదేశదండయాత్ర.

సదాశివదేవరాయనికిఁ బూర్వము విజయనగరసామ్రాజ్యమును బరిపాలించిన యచ్యుతదేవరాయలు జయించినది మొదలుకొని తిరువడిరాజ్యము (Travancore) విజయనగరసామ్రాజ్యమునకుఁ గప్పముగట్టుచుండెను. 1541 సంవత్సరమున నచ్యుతదేవరాయలు మరణముఁ జెందుటయును, విజయనగరమున సలకముతిమ్మరాజు రాజ్యము నపహరించుటకుఁ బ్రయత్నించుటయు నేతన్మూలమున సంభవించిన విప్లవమును బురస్కరించుకొనియుఁ దిరువడిరాజ్యమును బరిపాలించుచున్న 'ఉన్ని కేరళవర్మ' యను నామాంతరము గలభూతలవీర శ్రీవీర కేరళవర్మ యను రాజు కప్పమును గట్టుట మానుకొనియెను. అదియునుంగాక యాకాలమున విజయనగరసామ్రాజ్యసామంతనృపతులలో నొక్కఁడగువిశ్వనాథ నాయకుఁడు మధురాపురము రాజధానిగాఁ బాండ్యమండలమును బరిపాలించుచుండెను. ఈతనిపరిపాలనమునకు లోఁబడి తెంకాశి రాజధానిగాఁ దిన్నెవెల్లిసీమను బరిపాలించు పంచపాండ్యులనువా రాతనికి శత్రువులై యలజడి కలిగించు చుండిరి. మఱియుఁ దూర్పుసముద్రతీరమున సముద్రమునుండి మొత్తెపు

చిప్పలను దేవితెచ్చుట కులవృత్తిగాఁ గలపరవజాతివారు లబ్బె
లతో విరోధము పెట్టుకొనిరి. మధురనాయకుఁడు లబ్బెలపక్ష
మునసుండుటచేత పరవజాతివా రాకాలమున దక్షిణదేశమునకుఁ
జేరిన పోర్చుగీసుపాదిరుల యండఁజేరి క్రైస్తవమతము నవలం
బించి మహమ్మదుమత మవలంబించిన లబ్బెలతో జరుగుపో
రాటములందు పోర్చుగీసువారి తోడ్పాటును బొందుచు మధు
రనాయకుని నలక్ష్యభావముతోఁ జూచుటయెగాక పాండ్య
దేశమునఁ గలవరము పుట్టించు చుండిరి. ఇంతియగాక మొద
టవచ్చిన ఫ్రాన్సిస్కానుక్రైస్తవ సన్యాసులును, జెసూట్లు
క్రైస్తవ సన్యాసులును హిందూదేవాలయములను బగులఁ
గొట్టి క్రైస్తవ దేవాలయముల గట్టుటకుఁ బ్రారంభించిరి.
ఇందు మొదటివారు సింటుథోము (మైలాపురము) నందును నా
గూరు నాగపట్టణమునందును గట్టించిరి. 1542 వ సంవత్స
రములో నిట్టిక్రైస్తవాలయములు నాగపట్టణమునందు రెండు
నిర్మింపఁ బడినవి. ఆసంవత్సరమున మూఁడువేలమంది కాథ
లిక్కుమతము స్వీకరించిరి. ఈపరవజాతివారు క్రైస్తవుల
యినది మొదలుకొని హిందూప్రభువయిన విశ్వనాథనాయ
కునికి లొంగియుండక కప్పముగట్ట నిరాకరించిరి. విజాతీయు
లయినపోర్చుగీసువారి సాహాయ్య ముండుటవలన వారిని వశ్యు
లనుగాఁ జేసికొనుట సాధ్యముగాక యాతఁడు విజయనగర

సామ్రాజ్యాధీశ్వరులకు విజ్ఞప్తి పంపించుకొనియెను. అప్పుడు రామరాయలు దక్షిణదేశమున సామ్రాజ్యము బలపడునట్లుగా జేయుటత్యావశ్యక మయినదిగా భావించి పెనుగొండరాజ్యమును బరిపాలించుటకై నియమింపఁబడిన విఠలరాయలను దనపెదతండ్రి (అవుకుతిమ్మరాజు) కుమారుని సైన్యాధ్యక్షుని గాను చంద్రగిరిరాజ్యమును బాలించుటకు నియమింపఁబడిన వానితమ్ముని చినతిమ్మరాజు నుపసేనాధ్యక్షునిగను నియమించి కొంతసైన్యముతో దక్షిణదేశమునకుఁ బంపెను. అవక్రపరాక్రమవంతులగునీయిరువురసోదరులును విజయనగర సైన్యములతో దండయాత్ర సాగించి యాసంవత్సరము జూలయిమాసారంభమున దక్షిణమధురాపురమును జేరుకొనిరి. పాండ్యమండలాధీశ్వరుఁడయినవిశ్వనాథ నాయకుఁడు వారలకు భక్తిపూర్వకమైన స్వాగతము నొసంగి తానుగూడ గొంతసైన్యము నొసంగుటయెగాక తనకుమారుఁడైనకృష్ణప్పనాయకుని వారికిఁ దోడుగా నొసంగెను వీరికి ఇక్కేటినాయకుఁడయిన సదాశివప్పనాయకుఁడు గూడఁ దోడ్పడియెను. వీరు తొలుదొల్తఁ దిరువడిరాజ్యముపై దండయాత్ర వెడలుటకు నిశ్చయించుకొని స్వసైన్యములతో బయలుదేరి, ఆఱువామొఖి' (Arawboly) యను కనమమార్గమునఁ దిరువడిరాజ్యములోఁ బ్రవేశించి జయభేరి మ్రోగింపఁ జేసిరి. ఇట్లు విజయనగరసైన్యములు తమరాజ్యముపై దండెత్తివచ్చిన వనువార్త తిరువడిరాజ్యము నందంతటవ్యాపించి యారాజ్యము

లోనిప్రజలను భయకంపితులను గావించెను. ఉణ్ణికేరళవర్మ
యీభయంకర మైనవార్తను విని కొంతసైన్యమును సమకూ
ర్చెను గాని యాసైన్యము తెలుగుసైన్యములముందు దివిటీ
ముందు దీపమువలె నుండెను. విజయనగరసైన్యములు యుద్ధ
ముల యందాతితేటినవిగ నుండెను. తిరువడిరాజ్యాధిపతి విజ
యనగర సైన్యములను జయించుట కష్టసాధ్య మనియెంచి
"ప్రాన్సిస్గేవియర్" అను ఫాదిరిద్వారా పోర్చుగీసువా
రితో నొడంబడిక చేసికొని వారిసాహాయ్యమును బడసి విజయ
నగరసామ్రాజ్యాధి పత్యమును ధిక్కరింపఁ బ్రయత్నిం
చెను: ఫాదిరి ప్రాన్సిస్గేవియరును రప్పించుకొని యాతని
సాహాయ్యమునకై వేడుకొనఁగా నాతఁ డిట్లు ప్రత్యుత్తర
మిచ్చె నఁట!

"నేను మతప్రచారకుఁడనేదాని యోధుఁడనుగానుఁ.
నేనుచేయు సాహాయ్య మంతయు నీకువిజయము కలుగుటకై
ప్రార్థనలు సేయుటతప్ప మఱియొండు లేదు."

అయిన నతఁ డిట్లుతనవాగ్దత్త మిూక్రింది విధముగా
నెఱవేర్చు కొనియె నఁట!

ఱట్లు విజయప్రదము లగుశంఖా రావములతోను,
జయభేరి ధ్వనులతోను విజయనగర సైన్యములు 'కొట్టా'
లనుగ్రామమును సమీపించునప్పటికి మున్ముందుగ నడచు
చున్న ముంగటిసేన యాకస్మికముగా నిలిచిపోవుట చూచి
వెనుకనున్నవారు సైనికుల 'నడువుం'డని యాజ్ఞాపించినను

వారు కాళ్లు కదల్పలేకపోయి రట. అంతటవారికిఁ గారణము దెలియ వచ్చెనఁట ! నల్లనిదుస్తులనుధరించి గాంభీర్యతను గన్న ఆచెడు నొకమహానుభావుఁడు మాయెదుట ప్రత్యక్షమై మమ్ము చీవాట్లుపెట్టి తక్షణమె మరలిపొండని పలికె ననివారు చెప్పిరఁట ! అప్పుడు సేనాధిపతులు, అందుముఖ్యముగా విఠలరాయలు మొదలగువారువచ్చి రాజధానికిఁ బోకుండ దారి నడ్డగించినఫాదిరి ఫ్రాన్సిస్ గేవియరుయొక్క యూగాంభీర్య దృశ్యమును గాంచి వారుచెప్పిన దంతయు సత్యమేయని భావించి రఁట. అటువంటిమహాపురుషుని నోటనుండి వచ్చిన యుత్తరువు నాపరాక్రమవంతుఁడయినమహాశూరుఁ డెట్లతిక్రమింపఁగలఁడు? వెంటనే సైన్యముల వెనుదీయుఁడనియాజ్ఞాపించె నఁట ! ఈప్రకారముగా గేవియరు తనప్రార్థనలమూలమునను కోరికమూలమునను విజయనగరసైన్యముల దండయాత్రనుండి తిరువడిరాజ్యమును సంరక్షించె నఁట ! (1)

ఇయ్యవి పోర్చుగీసుఫాదిరీల దంభోక్తులు ! వీనిని విశ్వసించి ఫీరాసుఫాదిరి తనగ్రంథమున నెంతోగౌరవ భావముతో నెక్కించి పయిగేవియరుగారిమహిమ నంతయు లోకమునకుఁ బ్రదర్శింపు చున్నారు. విజయనగర సేనాపతులెల్లరును మహావీరులుగాని యట్టిగుడ్డను జూచి బెదరి పాఱిపోవు పసరముల వంటివారు కారు. ఇయ్యదివట్టి యసత్యకల్పనమని నిస్సంశయముగా నుపువ వచ్చును. ఇంతకు నీఫాదిరి

---

(1) The Aravidu Dynasty of Vijianagar, p. 143–144

ష్గేనియరు తనజాబులలో నెచ్చటను నీమహత్తర విషయము నుగూర్చి యొక్కమాటయైన వ్రాసి యుండలే దట! అయిన నిదియెంతవిపరీతముగాఁ గన్పట్టినను నిష్పక్షపాత మైనట్టియు, విమర్శాపూర్వక మైనట్టియు చరిత్రముకా దనితిరస్కరింపఁజాల దఁట! ఇందలిసత్య మేమనఁ దిరువడిరాజ్యాధిపతి యైన ‘ఉన్ని కేరళవర్మను’ వశ్యునిఁజేసికొని ఘాదిరి ప్రాన్సిస్ష్గేనియరే వానిని గప్పము గట్టకుండవిజయనగర సామ్రాజ్యము నెదురొక్కనఁ జేసి యుండవలయును. ఉన్ని కేరలవర్మకు నీఘాదిరి యత్యంత మిత్రుఁడుగానుండి యుండెను. ఈపోర్చుగీసుఘాదిరీలు కొండటు విజయనగరసామ్రాజ్యమునకు గర్భశత్రువులుగానుండి రనికొందఱు వ్రాఁతలవలన స్పష్టపడఁ గలదు. వీరిదురోభ్రధనలను వినియు, వీరిసాహాయ్యమును నమ్మికొనియుఁ బరవజాతివారు సుఖముగా నున్నతమస్థిఁజిసి జెఱచుకొని యాకాలమున విజయనగరసామ్రాజ్యము నెదురొక్కని కష్టములపా లయిరి. ఈయుద్ధములలో విజయనగరసైన్యము లెచ్చటను నపజయముఁ బొందియుండలేదని స్పష్టముగా వక్కాణించుటకుఁ దగినయాధారములు లేకపోలేదు. 1547 వ సంవత్సరమున (శా. శ. ౧౪౬౯ ప్లవంగనామసంవత్సరము) ద్విపదబాలభాగవతమును దోనూరికోనేరునాధకవి రచించి యీదండయాత్రలోనుండి విజయము గాంచినయీరవీటిచినతిమ్మరాజున కంకితము గావించెను. ఈకవి యీమహావీరునితోఁ గూడ నుండినవాఁడగుటచేతనే యీదండయాత్రాసందర్భమున చినతిమ్మరాజు

పొందినవిజయములను, చేసినఘనకార్యములను నభివర్ణించి యున్నాఁడు.

" నిలిచివెంటాడితానెమ్మెలుదిరుగు
ఖలశత్రురాజమృగశ్రేణిమోద
శ్రీరంగనాథుని సిరినిల్పఁ జేసి
తారసి పలుదుర్మదాంధుల నణచి
నాగూరు గైకొని నవమౌక్తికములఁ
ద్యాగంబుఁ బెట్టితి తనియు నర్థులకు
పదుషత లగ్గలు వట్టించి బోన
గిరిఁ గొంటి వుప్పొంగికీర్తిదె వార
తలఁచినయంతలోదన్నరుసునాట
గలమహీపతులచే గప్పంబు గొంటి
శరణన్న యాపాండ్యజననాథు రాజ్య
పరినిష్ఠుతుని జేసి పాలించిఁ ధర్తి
బెడిదంబు గలబెట్టుపెరుమాళిమదము
ముడిగించి తెలుగోలుమూకలచేత
పంచతిరుపతుల దర్పంబుల చెరిచి
పంచబంగాళమై పరగంగఁ జేసి
శరణన్న తిరుపతి జక్కగా నిలిపి
తరుదుగామున్నటియట్ల రాజ్యమున
త్రోవాళఘట్టాఖ్య దుర్గంబు దాటి
సావిజేరియనంతశయనుసేవించి

అప్పణగతి నిల్పి తాకన్నె కుమరి
దక్షిణాశాజయస్తంభంబు మెఱయ
రణసమాగమవైరి రాజశార్దూల
గణకంఠనవర కృపాణసి కమెన
యడిదంబు గడిగితి వంబోధిలోన

* * * *

ఈచిసతిమ్మరాజేంద్రచంద్రముని
రాచర్కమేకికీబ్రణుతింపఁదరమె
ధీరులు కేరళతిరువడిపాండ్య
చేరచోళాధికక్షితినాథవరులు

* * * *

తెలివిమీరఁగజినతిమ్మభూపాలు
కొలువువేళలఁగాచుకొనియుందురర్థి
శ్రీరాఘవుఁడుదక్షిణదిగంతమున
నారూఢియున్నశౌర్యముపెంపునెఱిసి
పౌలస్త్యలంకలో పట్టంబు గట్టి
యాలీల నిల్పలే దయ్యె దిరువడిని
పదపడి యాచామభద్రుఁడే తనదు
కొదువ దీర్చుటకునై గొబ్బున మరల
చినతిమ్మనృపతియై సిరిమించఁ బుట్టి
ఘనత నిద్దిశయెల్ల గ్రమ్మర గెలిచి

బలిమిమై దిరువడి బట్టంబు గట్టె

* * * *

కృతకృత్యునకు చంద్రగిరి దుర్గముఖ్య

విత్తమహైశ్వర్యవిలసితాత్మునకు

* * * *

తిరువడిరాజ్యప్రతిష్ఠాపకునకు

విరచితపాండ్యభూవిభుశాసనునకు

చేరచోళాదికట్టీతినాధమకుట

హారనీరాజనహృద్యపాదునకు." ”

* * * *

తిరువడిరాజ్యము పంచతిరుపతు లనుపేరుతో నైదు భాగములుగా నుండె ననియు, వానినెల్లను జయించి కన్యాకుమారికడ జయస్తంభము వెట్టించె ననియు, తిరువడిరాజ్యమును జయించియు నారాజు శరణోగతుఁడగుటచేతమరల నారాజ్య మతనికి నొసంగి తిరువడిరాజ్యప్రతిష్ఠాపకుఁడన్నబిరుదము గాంచినట్లు పైకవి వర్ణించి యున్నాఁడు. (1) (2)

ఈచినతిమ్మరాజుకడఁ గొంతకాల మాస్థానపండితుఁడుగా నుండినమహామహోపాధ్యాయబిరుదాంచితులగు నప్పయ్యదీక్షితులవారు సయితము తనప్రభువుకోరిక ననుసరించి

---

(1) భారతిసంపుటము ౬ సంచిక ౬ పేజీలు ౧౬౦, ౧౬౧, ౧౬౨, ౧౬౩.

(2) Sources of Vijianagar p. 207, 208, 209.

యాదవాభ్యుదయ మనుకావ్యమునకు వ్యాఖ్యరచించి యందుఁ
దనప్రభువు వంశమును బ్రశంసించి యీతఁడు తనవిజయము
లనుసూచించుటకుగాను మలయాద్రి (తిన్నెవెల్లి,ట్రావనూర్కారు
మండలములలోని పడమటికనమలు) సమీపమున జయస్తంభ
మును నెలకొల్పె నని వక్కాణించి యున్నాఁడు. (1) ఇక్కేరి
నాయకుఁ డయినసదాశివనాయకుఁడుగూడ చక్రవర్తియాజ్ఞ
శిరసావహించి కేరళముపై దండెత్తిపోయి విజయమునుగాంచి
జయస్తంభమును నాటించె నని శివతత్త్వరత్నాకర మనుగ్రంథ
మున వర్ణింపఁ బడియుండెను. (2)

ఈశివతత్త్వరత్నాకర మనుగ్రంథము మఱియొకగొప్ప
సత్యమును వెల్లడించు చున్నది. కృష్ణదేవరాయలకాలమునుండి
విజయనగర సామ్రాజ్యమునకు మిత్రులుగా నుండినపోర్చు
గీసువారు సదాశివదేవరాయని పట్టాభిషేక కాలమునుండి విజా
పురసుల్తానుతోడిమైత్రివలననో లేక స్వప్రయోజనముకొఱకో
సామ్రాజ్యముతోడి సఖ్యతను విడనాడి శత్రువులుగ నేర్పడి
దక్షిణదేశమునందలి సామంతస్థానములను గప్పము కట్టుకుండఁ
జేసి సామ్రాజ్యమును భగ్నపఱచుటకై పన్నాగములు
పన్నుచు విశ్వప్రయత్నములు చేసియున్నట్టు మన మూహిం
చుటకుఁ దగినప్రమాణములు గలవ.

---

(1) Sources of Vijianagar, p. 210.

(2) I bid, p. 195, 200.

ఇక్కటినాయకుఁ డయిన సదాశివనాయకుని కుమారుడు దొడ్డసంకన్ననాయకుఁడు జంబూరదేశపాలకుఁ డగు విరూపణ్ణనాయకుఁడు సామ్రాజ్యమునకుఁ జెల్లింపవలసిన కప్పమును చెల్లింపక శత్రుత్వమును వహించుటను సహింపఁజాలక వానిపై దండెత్తి వానినోడించి ఖైదిగాఁ బట్టుకొని చక్రవర్తికి నొప్పగించెను. అందుకు సంతోషించి రామరాయలు వానిరాజ్యమును వానిసోదరుని కప్పగించి వానిని దనకొల్వుకూటమున రాజధానీనగరమున నుండ నియమించెను. అతని యాజ్ఞకు బద్ధుఁడై యతఁడట్లు గావించెను. అతనికొక్క కుమారుఁడు కలుగఁగా నాతనికి రామరా జనిపేరు పెట్టెనఁట. అళియరామరాయలు తనపేరు వానికుమారునకుఁ బెట్టుటకు సంతోషించి వానిరాజభక్తినిమెచ్చి హొన్నూళెహోన్నూరు, మూళూరు, బేళమల్లూరును వానిపాలనమునకుఁ జేర్పించుటయే గాక యాతనినాతనిరాజ్యమునకుఁ బంపివేసెను. కాని పోర్చుగీసువారికిని సామ్రాజ్యమునకు వైరములు పొసఁగినందున నత్యల్పకాలములోనే వానిని సామ్రాజ్యసంరక్షణసేవకై మరల రప్పించి వానిని వానిసైన్యములను విఠలరాయనికిఁ దోడుగా నుంచుట్లుత్తరు విచ్చివారలనిర్వ్వీరను గోవానగరమునందలి పోర్చుగీసువారిని జయించుటకై పంపెను. వారలిర్వ్వీరును గోవానగరముపై దండెత్తిపోయి యుద్ధములో వానినోడించుటయెగాక గోవాగవర్నరును బంధీకృతుని గావించి చక్రవర్తికొల్వుకూటమునకుఁ గొనివచ్చిరి. విఠలరాయనికిఁ

దోడ్పడి యిట్టిమహాకార్యమును నిర్వహించినందుకు సంతో షించి చక్రవర్తివానికి మహాదేవపురమును బహుమానముగా నొసంగెను. ఈవృత్తాంతము శివతత్త్వరత్నాకరమునఁ దెలు పఁబడినది. *

విఠలరాయలు వేంకటాద్రివంటిమహాయోధుఁడుగాని సామాన్యుఁడు గాఁడు. అప్రతిమాన ప్రతాపాఢ్యుఁడు. ఇతఁడు కృష్ణదేవరాయల పూర్వదిగ్విజయయాత్రలోఁ బాల్గొ నియుండినవాఁ డగుటచే నప్పటినుండియు సామ్రాజ్యమున వన్నెగాంచిన యోధులలో నొక్కఁడుగా నుండెను. ఇతఁడు రామరాయలకుఁ బెదతండ్రికుమారుఁ డగుటచేత వారలతో సమానవయస్కుఁడగువాఁ డయియుండు ననుటకుసంశ యింపఁ బనిలేదు. ఇతఁ డట్టివాఁడగుటచేతనే దోనూరికోనేరునాధకవి తనపద్యబాలభాగవతమున నిట్లభివర్ణించి యున్న వాఁడు.

---

* " సచప్రాప్యానుజాభ్యాశం తేనసాకమవర్తత।
అనంతరంపరంద్వైషసార్వభౌమవిరోధిషు॥
పునరేవసమానాయ్యమేళయిత్వానుచేతనమ్।
నామ్నావిఠలరాజేనయాపయామాసతాన్వతి॥
తతస్తాన్వైరిణోరాజాగోవాదేశనివాసినఃl
పరాభవక్షార్వభౌమాఽనుజేనసహసజ్ఞతఃll
తతోగోవాపురాధీశంతస్మైజిత్వార్పయత్యతి।
అస్మిన్వమముదితఃప్రాదాన్మహాదేవపురస్థలమ్॥ "

(శివతత్త్వరత్నాకరమ్)

Sources of Vijianagar History, p. 340.

"సీ. కటకాఖ్యకటకస్థకరటిరాడ్ఘజఘటా
సంభూతమదభర స్తంభకంబు,
పాండ్యభూమిభృత్సభాసభాజితభట
దృఢభుజాబలగర్వభంజకంబు,
మబ్భామహాదుర్గతుబ్భారపతివపు
స్థాయివేపధుసముద్ధానదంబు,
ఢిల్లీపురాధీశపల్లవోష్ణీభావి
విప్రలాభకదాభయప్రదంబు,
రామనరనాథతిమ్మభూరమణపుత్ర
విఠలేశాభిధానపృథ్వీకళత్ర
ధాటికారంభసంభ్రమధ్వనితపటహ
గణసమున్థితధణధణంధణరవంబు"

ఇటువంటిమహాపరాక్రమశాలి యని యెఱింగియే యళియరామరాయ లీకార్యభారము నంతయు నీతనిపై బెట్టి తానును తనసోదరులును దక్కనుసుల్తానులతో నుత్తరదేశమున నాకాలమునఁ బోరాడుచుఁ దనరాజనీతిచాకచక్యత నంతయును గనుబఱచఁగల్గెను. విజయనగరసామ్రాజ్యమునకును పోర్చుగీసు వారికి మనస్పర్ధలు విరోధము లున్నట్టుచూపున దీగ్రంథమొ క్కటియె గాదు. ఇయ్యది హిందూపతివమును దెలుపుప్రమా ణగ్రంథము. విఠలుఁడుదక్షిణదేశములో దండయాత్రలునడ పుచుఁ దిరువడిరాజ్యాధిపతితోను పోర్చుగీసువారిసాహాయ్య మునఁబడసినపరవజాతివారితోను, నదితరసామంతశత్రువర్గము

తోడను బోరాడు చున్నకాలమున ననఁగా 1544 సంవత్సర
మున గోవాగవర్నరుగా నున్న 'మార్టిమ్‌అఫ్సాన్సోసిసాజా'
అనునాతఁడు తిరుమలదేవస్థానమున దేవుని విగ్రహము క్రిం
దను బంగారము ధనము విశేషముగా స్థాపితమై యున్న దని
తెలిసికొని దాని నపహరించుటకై రఁ౫ యుద్ధనావలను ౨౭
గురుకెప్టనుల యధికారమున నుండువానిని సిద్ధముగావించి
శూర్పుతీరమునకుఁ బంపుటకై ప్రయత్నించె ననిఫెరియాయి—
సాజా వ్రాసియుండె నని హీరాసుఫాదిరియె తెలిపి యున్నాఁడు.
కాని వీరిప్రయత్నము సఫలీకృతముకాక మఱియొకవిధముగాఁ
బరిణమించిన దట! ఈవార్త యళియరామరాయలకుఁ దెలియ
వచ్చి నందున నాతఁడు దానికిం దగినరక్షకసైన్యమును వెం
టనే పంపియుండె నన్నవార్త గోవాగవర్నరునకుఁ దెలియ
వచ్చెనఁట. అందుచే నాతఁ డాప్రయత్నమును విడిచి యా
నావికాబలమును తిరువడిరాజ్యమునకుఁ బంపఁగా వారాజ్య
ములోనిదేవాలయములను దోఁచుకొని రఁట! ఇట్లని కోరియా
దెలుపు చున్నట్టుహీరాసుఫాదిరియే తనగ్రంథమున వక్కా-
ణించి యున్నాఁడు. ఇప్పుడు విఠలుఁడు గోవానగరముపై దం
డయాత్ర సాగింపవలసివచ్చినకారణమును చదువరులు
చక్కఁగా గ్రహింపఁ గలరు. శివతత్త్వరత్నాకరమునఁ జెప్పఁ
బడినవృత్తాంత మసత్య మనుటసమంజసముగాఁ గన్పట్టదు.
ఇక్కడ చదువరులకు మఱియొకశంక కలుగవచ్చును. తిరువడి
రాజ్యాధిపతి తమకుమిత్రుఁడేయైయున్నపుడు వీరేల యిట్టిదౌ

ష్యమునకుఁ బూనుకొనవలసి వచ్చెను? ఆకారణము గూడ స్పష్టపడఁ గలదు. ఉన్నికేరళవర్మ విఠలునకు స్వాధీనుఁడు గాక పోర్చుగీసుఫాదిరీలయండనుజేరియున్నను తిరువడిరాజ్యము సం పూర్ణముగా జయింపఁబడినతరువాత మూఁడుసంవత్సరముల కాలము, విజయనగరసేనానులవశమై యున్న దనియే యూహింపవలసి యుండును. ఆకారణముచేతనే పోర్చుగీసువా రారాజ్యములోనిదేవళములను కొల్లగొనుట సంభవించినది. ఈవిషత్తునుండి దేశము నుద్ధరించుటకై 1545 సంవత్సరాంత మునకో ప్రారంభమునకో చక్రవర్తియాజ్ఞానుసారము విఠలుఁడు గోవానగరముపై దొడ్డసంకన్ననాయకునితోడ్పాటుతో దండెత్తి పోయియుండును. అట్లు వెడలునపుడు దక్షిణదేశము నంతయుఁ బరిపాలించుభారము తనతమ్ముఁడయినచిన్నతిమ్మరాజుపైఁ బెట్టి యుండును. ఆదండయాత్ర విఠలున కనుకూలముగాఁ బర్యవ సించినందువలనను గోవాగవర్నరు ఖైదిగాఁ బట్టువడినందువల నను పోర్చుగీసువారు 1546 సంవత్సరము ఫిబ్రవరినెలలో సంధి చేసికొనవలసివచ్చినది. ఉన్నికేరళవర్మయు, ఆతనిమిత్రుఁడయిన ఫాదిరిఫ్రాన్సిస్‌క్జేవియరును విఠలునితో సంధిచేసికొనవలయు ననియెంతప్రయత్నించినను వీరుచెప్పినపద్ధతులకు నాతఁడొప్పు కొనకపోవుటకుఁ గారణము పోర్చుగీసుఫాదిరీలదుస్తంత్రమార్గ ము లేగాని యన్యములు గావు. తుదకు సంధికార్యము నెఱవే ఱుటకుఁ బూర్వమె ఉన్నికేరళవర్మ మృతినొందుట సంభవించి నది. తుదకు గత్యంతరము లేక వానికుమారుఁడు విఠలుని

శరణు వేడఁగా నాతఁడు సంధి కొప్పుకొనియెను. ఈసంధికార్యము 1545 సంవత్సరములో జరిగియుండు నని నాయభిప్రాయము. తుదకు ఫలితమేమునఁగా తిరువడిరాజ్యాధిపతియైనరామవర్మ తిరువణిదేశము (తిన్నెవెల్లిమండలము) విజయనగరసామ్రాజ్యమున కొసంగుటకును, ఎప్పటివలెఁ దానుప్రతి సంవత్సరము సామ్రాజ్యమునకుఁ గప్పము చెల్లించుటకును, ఇఁకముందెన్నఁడు విజయనగరమువారు తిరువడిరాజముపైదండయాత్ర నెఱపి యలజడి పుట్టింప కుండుటకును నొప్పుకొని తానుస్వయముగా తిన్నెవెల్లికివెళ్లి విఠలునిసమ్ముఖమ్మున సంధిపత్రముపై సంతకము చేయవలసివచ్చినది. ఇయ్యది తిరువడిరాజ్యము పోర్చుగీసువారియండను జేపట్టి సామ్రాజ్యాధికారమును ధిక్కరించుటవలన గలిగినఫలితము. ఇయ్యదియె యీరవీటిచినతిమ్మరాజును తిరువడిరాజ్యప్రతిష్ఠాపకుఁడనిద్వేషబాలభాగవతము వక్కాణించుటకు ముఖ్యకారణము. తిరువడిరాజ్యము సామ్రాజ్యసైన్యములచే సంపూర్ణముగా జయింపఁబడక యున్ననిట్టిసంధి కొడంబడుట యెట్లుసంభవించును? కావునఫాదిరీలవ్రాత లన్నియు వట్టియసత్యకల్పనము లని త్రోసివేయవలసినదే. ఈహీరాసుఫాదిరియె మఱియొకవిపరీత విషయమును దెలుపుచున్నాఁడు. చూడుఁడు 1558 లో రామవర్మ తాను చెల్లింపవలసినకప్పము చెల్లింప కుండెనట! విఠలరాయలు వానినుండి కప్పము గైకొనుటకై యాఱువేలసైనికులతోఁ దిరువడిరాజ్యముపై మరల దండెత్తి వచ్చెనఁట.

రామవర్మకడ వేయిసైనికులకన్న నెక్కువలే రఁట. ఇంతస్వల్ప సైన్యముతో నాతని నెనుకొ్కనఁ జాలక తిరువడిరాజ్యము లోని క్రైస్తవమతబోధసంఘమునకుఁ బెద్దయధికారి యగుఫాదిరి 'ఫెరేజ్' అనునాయనకడకు నొకదూతను బంపితనసేనకు జయము కలుగు నట్లుగా దేవునిఁ బ్రార్థింపవలసినదిగాఁ గోరె నఁట! కాల్కుల మనుప్రదేశమునం మన్నయూఫాదిరి యట్లు చేయుటకు వాగ్దత్తముచేసి యాతఁడొకజెండానడుమ జీసస్సునినామమును రంగుతో వ్రాయించి దీని సైన్యముసకుముందుంచుకొని యుద్ధముచేయునపుడు జీసస్సునామమును స్మరించుచుండవలసిన దనిచెప్పి యాదూత కిచ్చిపంపె నఁట! అట్లు కావింపఁబడె నఁట! ఈస్మరణఘోష విని తెలుఁగుయోధులు బెగ్గడిలిపోయి పఱువిడఁగా రామవర్మసైనికులు వారిని వెంటాడించి తఱిమి యనేకులను నఱికి వైచి రఁట! ఈజెండారాజు గారిధనాగారమున నుంచఁబడిన దట. ఈకథను వ్రాసిన ఫాదిరి సొజాకథాంతమున నిట్లు వ్రాసె నఁట! "ఈరాజ్య మునుగుఱించి యిఁక నేనేమియుఁ జెప్పఁదలంచుకొనలేదు. ఎందుచేత నన లిఖితపత్రములలో నేమియుఁ నేను గనుపెట్ట లేకుండుటయే."

ఈవాక్యములను గ్రంథస్థము గావించి ఫీరాసుఫాదిరి యాదిగువను, 'వ్రా వెన్కొరునుండి తనసైన్యముతో వెను దీయునపు డు విఠలుఁడు చంపఁ బడెనా?' యని ప్రశ్నించి

"అదిమే మెఱుంగముగాని హిందూశాసనములలోఁగాని, పాశ్చాత్యచరిత్రలలోగాని యుదాహరింపఁ బడియుండలే దని యెఱుంగుదుము" అని తమకుఁదామే ప్రత్యుత్తర మిచ్చియు న్నారు. ఎట్లయిననేమి? ఈ 1558 సంవత్సరముతో నాతని దక్షిణదేశపాలనాధికారప్రభుత్వము తుదముట్టిన దనివక్కా ణించిరి. పైకథను వ్రాసినఫాజూగారే 1560 సంవత్సరములో పిఠలుఁడు దక్షిణదేశమున నున్నవాఁడని వ్రాసియున్నప్పటికిని యితరపోర్చుగీసుగ్రంథములకు భిన్నముగానుండుటచేత హీరా సుఫాదిరి తానువిశ్వసింపఁ జాలఁ డఁట! (1) ఆహా! ఎట్టి నిష్పక్షపాతమైనచరిత్రమును వ్రాయసమకట్టిరి? ఇట్టికథలు కల్పించి చెప్పెడువారు చెప్పినను వినువారికైన మతు లుండ వని హీరాసుఫాదిరితలంపు గాఁబోలు! ఈవిఠలుఁ డీదండయా త్రలోఁ బొందినజయ మంతవిశేషమైనదిగాకపోయినను రామ రాజీయ మనుగ్రంథములో నళియరామరాయలను "కన్యా కుమారీభీమరధీతలాంతనిక్షేపవిజయస్తంభ" యని స్తుతింపఁ బడినాఁ డఁట! అళియరామరాయలనుగూర్చినయీపొగడ్త లేక యీయనకిచ్చిన యీబిరుదము హీరాసుఫాదిరి వెటకారమున కేలగుటి గావలసివచ్చినదో? వ్లేవియరు, ఫెరేజ్‌ఫాదిరీలవా క్కులకారోపింపఁబడినమంత్రశక్తి దీనిలో లేదని వీరితలంపు గాఁబోలు. అళియరామరాయలపేరు చెప్పిన వీరి కింతయస

The Aravidu Dynasty of Vijianagar, p. 162-163.

హానమెందుకో? హీరాసుఫాదిరియింకొక విచిత్రచరిత్రమును గ్రంథస్థము చేసి యున్నాఁడు.

—♦ సెంటుథోమువై దండయాత్ర ♦—

అళియరామరాయలజీవితచరిత్రములో 1558 సంవత్సర మత్యంతప్రాముఖ్యత వహించినదిగా నున్నది. ఎందుకనినింతకుఁ బూర్వము రామరాయ లహమ్మదునగరసుల్తానుపక్షమును వహించి విజాపురసుల్తానుతోఁ బోరాడుచుండు వాఁడు. అట్లుగాక యీసంవత్సరము విజాపురసుల్తానుపక్షము నవలంబించి యహమ్మదునగరము, గోలొ్కండసుల్తాను లగుహుస్సేనునిజాముషా, ఇబ్రహీమ్‌కుతుబ్షాలతో ఘోరమైనయుద్ధము చేసి విజయము గాంచినాఁడు. ఈవిషయమును తనగ్రంథమున హీరాసుఫాదిరి తెలిపియే యున్నాఁడు. ఇందలివివరణమీగ్రంథములోనిమూఁడవప్రకరణమునఁ దెలుపఁ బడినది. కానియీసంవత్సరమే అళియరామరాయ లైదులక్షలసైన్యముతోఁ దూర్పుతీరమున మైలాపురమునకుసమీపమున నున్న ‘సెంటుథోము’ అనుచిన్నపట్టణముపై దండయాత్ర వెడలెనని హీరాసు వ్రాయుచున్నాఁడు. ఇయ్యది పోర్చుగీసువారి చరిత్రలలోఁ గాన్పించుచున్న దఁట! మహమ్మదీయచరిత్రకారులుగాని హిందూగ్రంథకర్తలుగాని యీదండయాత్రను గూర్చి తెలిపి యుండలేదు.

ఈపోర్చుగీసుక్రైస్తవమతగురువులు చేసినదుండగములను గూర్చి బ్రాహ్మణు లప్పటప్పట రామరాయులకు విజ్ఞపులు పంపుచున్నను నాతఁడుపేక్ష వహించె నఁట! పోర్చుగీసు వారు గుజ్జులవ్యాపారముచేయువర్తకులగుటచేతను, రామరాయలకు గుజ్జు లత్యావశ్యకములై యుండుటచేతను, వారితోవిరోధముపెట్టుకొనుట కిష్టములేకుండె నఁట! అయినను మహమ్మదుమతస్థులగుదక్కనుసుల్తానులతో యుద్ధములు జరుపుచుండినవాఁడగుటవలన నాతనికి ధనము కావలసివచ్చె నఁట! తనదేశమునకును తనమతమునకును ద్రోహియైన యొక పోర్తుగల్‌దేశస్థుఁడు దుర్మార్గుఁడై సెంటుథోమునందు నివసించు పోర్చుగీసువాడికడ విశేషముగా ద్రవ్యముగలదనియు వారిని ముట్టడించినయెడల వాడివలన నిరువదిలక్షలబంగారుఫూలవరహాలు లభింపఁ గలవని దండయాత్రనడపు మని ప్రోత్సహించె నఁట. సామ్రాజ్యసంరక్షణముకొఱకును, దక్కనుసుల్తానులతో యుద్ధములు నడపుటకును ద్రవ్యాపేక్ష కలిగియున్నవాఁడగుట చేత రామరాయ లాతనిదుస్సలహా నంగీకరించి యైదులక్షల సైన్యముతో సెంటుథోమునై దండెత్తి వచ్చె నఁట! ఫాదిరిగేవియరు తెలిపినదానినిబట్టి సెంటుథోమునందు నివసించుపోర్చుగీసువారు వివాహాములు చేసికొన్నవారుకలుపుకొని నూర్గురు కన్న నెక్కువమందిలేరు. 'పిచ్చుకమీఁదబ్రహ్మాస్త్రము' మన్నట్లు వీనిని సాధించుటకై రామరాయ లైదులక్షలసైన్యముతో దండెత్తవలసివచ్చిన దసిపోర్చుగీసులేఖకులు వ్రాయు

చున్నారు. ఆసమయమున నాపట్టణమున నున్నయొకగోవా వర్తకుఁడు (వానిజాతివాఁడే) గ్రామములోనిపెద్దలను, నాయకులను రప్పించి రాయలకు మందుగుండుసామానుతక్కువ గనుక రాయలసైన్యము నెదురించుట సాధ్య మనియు నాతని కంటె వారలకు సముద్రము కూడ నదనముగా నున్నదిగావున నాతనిసైన్యముల నిరోధించుటయె తగుమార్గ మనికూడ బోధించె నఁట! తమపట్టణము విజయనగరసామ్రాజ్యములోని దిగావునను, సామ్రాజ్యభారమును వహించినపాలనకర్తనుధిక్కరించుట సమంజసము కానందునను ధిక్కరించినను సుస్థిరముగా నిలుచుట సాధ్యముగా దనియు వారుతలంచి యాతనిసలహా నిరాకరించి రఁట! తనసలహాను వారాదరింపలే దనికోపించి యావర్తకుఁడొకవర్తకపునావనెక్కి గోవానగరమునకు వెడలిపోయె నఁట. అటుపిమ్మట గృహస్థులలో ముఖ్యులగువారిని నల్వురను నాలుగువేలవరహాలకాన్క తో రామరాయల కెదురుగ రాయబారము నడపుటకై పంపి రఁట. రామరాయలు పోర్చుగీసువారు పంపినకాన్కకును, రాయబారమునకు మిక్కిలిసంతోషించె నఁట! ఈలోపల నాతనికి స్వాగతము నొసంగుటకై! తమపట్టణము నంతయుఁ జక్కఁగా నలంకరించి రఁట! అట్లు రామరాయలు పట్టణమునకు విచ్చేసి యొకవిశాలమైన ప్రదేశమున నుండునిడిసి పురములోని యాబాలవృద్ధులుసహా యావ ప్రజలను రప్పించి తనసంతోషమును తెలుపుటకుఁగాను వార లకు నొకగొప్పవిందు గావించి యాసమయమునఁ దనసేనాను

లను బెక్కండ్రను పురముసోనికిఁ బోయివారివారియింట్లుపరి శోధించి ద్రవ్యమునంతయుఁ గొనిరావలసిన దనియుత్తరువుచేసె నఁట ! అతనియాజ్ఞను శిరస్సునఁబెట్టుకొని వారెల్లరును వారి కొయ్యకంపలనుగూడవిషువఁ గొంతద్రవ్యమును గూడ గొని వచ్చిరఁట. వారుగొనివచ్చిన దంతయు నూఱువేలవరహాల మొత్త మయినలేదని ‘కోటో’ తెలుపుచున్నాఁడు. దానిని జూచి రామరాయలు తానుమోసపుచ్చఁ బడితి ననిభావించి యాగ్రహమునొందుచుఁ గ్రుఁజ్జి తనకు సలహాచెప్పినపోర్చుగీసు వాని శిక్షించుటకు నిశ్చయించుకొనె నఁట ! అదివఱకే యాతఁడు సైన్యమునుండి తప్పించుకొని పాఱిపోయె నఁట ! తుదకాతఁడు ‘కలితురె’ యనుప్రదేశమునఁ బట్టువడి వాని సన్నిధికిఁ గొనిరాఁబడె నఁట ! అతఁడు తరువాత వానినేనుఁగు లచేఁ ద్రొక్కించి చంపించె నఁట ! ఈమహాద్రోహమును గావించిన యావ్యక్తి పేరేమో యేపోర్చుగీసుచరిత్రకారుఁడును నుడువ సాహసింపలేదు.

పిమ్మట రామరాయలు నూఱువేలవరహా లిచ్చినవారిని మరల వారిపురమునకుఁ బంపుదు ననియు, అందుసగము ముందుచెల్లింపవలెననియు, తక్కినసగము సంవత్సరముజరిగిన వెనుక చెల్లింపవలసినదనియు శాసింపఁగా వెంటనే సగము చెల్లింపఁ బడెనఁట ! తక్కినసగము చెల్లించువఱకును వారిలో ముఖ్యుల నైదుగురను తాకట్టుగఁ దనతో నుంచుకొనుట కొప్పుకొనియె నట ! వారిసొత్తు నంతయు వారలకుఁ దిరుగ నిచ్చి

వేసెనఁట. అట్లిచ్చినపు డొకవెండిగరికెఁ కానుపింపలే దఁట. దానిని వెదకించి తెప్పించి దానియజమాని కిప్పించువఱకు నాతఁడు కదలలేదట ! రామరాయలు పట్టణము విడిచిపోయి విజయనగరముఁ జేరినవెనుక వారుచేసినసేవకు సంతోషించి గాయ లాపోర్చుగీసుగృహస్థుల నైదుగురను వారిస్థలము నకుఁ బోవ్రట కనుజ్ఞ నొసంగెనఁట !

ఈపైకథ నిర్వీరు పోర్చుగీసు లేఖకులు వ్రాసినారని నుదాహరించుచు హీరాసుఫాదిరి "రామరాయల కుందుద్రవ్యము నెడఁగలదురాశవలన నిట్టిది సంభవించెనేకాని విజయనగరమునకును పోర్చుగీసువారికిని తరువాతిసంవత్సరములు స్నేహమతోనే గడుపఁ బడిన" వనివ్రాయుచున్నాఁడు.

కాని, తిరుపతిదేవస్థానమును కొల్లగొనుటకై పోర్చుగీసువారు ప్రయత్నించియు భగ్నమనోరథులై వారు దీనిని విడిచిమలయాళదేశమునందలిదేవాలయములఁను దోచుకొనిరను నప్రఖ్యాతినికమ్మదలచేయుటకై యాపోర్చుగీసులేఖకులే దీని నెవ్వరోకల్పించి యుందురు. ఎక్కడనోయుత్తరదేశమున నహమ్మదునగరగోల్కొండసుల్తానులతోఁ బోరాడురామరాయలై దులఁటలసైన్యములతోఁ దూర్పుతీరమునకు దండెత్తివచ్చుట యెట్లుసంభవించును ? రామరాయలు దురాశాపాతకు డనిలోకులనుకొనుటకై పోర్చుగీసువారు కల్పించినకల్పనాకథగాని యిది సత్యమైనచరిత్రాంశముగా దని మనము విశ్వసింపవచ్చును.

ఉత్తరదేశమున దక్కనుసుల్తానులతోఁ బోరాడుచు రామరాయాదు లెట్లుజయమును బొంది సామ్రాజ్యములోని యుత్తరభాగమున నెట్లుశాంతి నెలకొల్పి పాటుపడిరో యట్లే విఠలరాయలు, చినతిమ్మరాజు మొదలగువారు దక్షిణదేశము లోనియల్లరులను మాన్పి శాంతి నెలకొల్పిరి. విఠలరాయలు వృద్ధుఁ డగుటవలనఁ దరువాత మృతినొంది యుండును. ఇతఁడు పరవజాతివారితోను, వారికి సాహాయ్యముఁ జేసిన పోర్చుగీసుఫాదిరులతోను జేసినయుద్ధములు బహుస్వల్పమయి నవిగను, ప్రాముఖ్యతఁగాంచనివిగ నున్నవిగావున వానివివ రణ మిటనుదాహరింపఁ బూనకొనలేదు. తుదకు పరవజాతి వారు కప్పము చెల్లించుట కొప్పుకొని మధురాపురాధీశుఁడైన విశ్వనాథనాయకునితో నొడంబడికఁ జేసికొనిరి.

ఆఱవప్రకరణము

రక్తస్నగిడియుద్ధము.

అళియరామరాయ లింతవరకు దక్కనుసుల్తానులతో నడపినయుద్ధములలో నెపుడును నపజయమును బొందియుండ లేదు. తానుసామ్రాజ్యభారము వహించిన యిరువదిసంవత్సర

ములకాలములో దక్కనుసుల్తాను లైదుగురులో నొక్కఁడైనను హిందూసామ్రాజ్యముపై దండెత్తి రాకుండునటులు రామరాయలు మిగులభయంకరమైన యొకరాజనీతిపద్ధతి నవలంబించి యాప్రకారము నడచుచుండెను. ఈదక్కనుసుల్తానులలో నైకమత్యము లేకుండుటఁ గనుపెట్టి వారికలహాముల లోఁదాను జోక్యము కలిగించుకొని యెవరిపక్షమున్ననో యొకపక్షమునన్నుండి వారికిఁ దోడ్పడుచుఁ బ్రతిపక్షము వారినిఁ గదనరంగమున నోడింపుచు వారలను గ్రుక్కఁదిప్పుకొనకుండఁజేసి యెప్పుడును దానులాభముపొందుచుఁ దనసామ్రాజ్యమును గాపాడుకొనుచు వచ్చెను. ఇతఁడవలంబించిన 'యిట్టి రాజనీతియె తుదకు దక్కనుసుల్తానులు పరస్పరకలహాములను విడిచి యెల్లరు నేకీభవించి హిందూసామ్రాజ్యము నెదుర్కొనను నట్లు గావించెను. ప్రతిసుల్తానుకుఁ దాను ప్రత్యేకముగా విజయనగరసామ్రాజ్యముపై దండెత్తిపోయి రామరాయలను జయించుట సాధ్యముకాదని గ్రహింపఁ గలిగిరి. మఱియుఁ దమలోఁ దా మైకమత్యములేక పరస్పరవిరోధములతో నుండి యుద్ధములు చేయుచున్నంతవఱకు రామరాయలను జయించు నట్టిశక్తికలుగదనికూడఁ దోఁచినది. ఇంక వారు చేయవలసినపని యేమి? ఐకమత్యము సంపాదించుకొనఁ బ్రయత్నింపవలయును. వారిలో ముఖ్యముగా నహమ్మదునగరసుల్తా నగుహుస్సేను నిజాముషాకును, విజాపుర సుల్తా నగుఆలీఆదిల్‌షాకు సరిహద్దుదుర్గములవిషయమై వివా

దములు కలుగుచునే యుండెను. అళియరామరాయలపై హుసేనునిజాముషాకుఁ గలద్వేష మత్యంతరోషా నలపూరిత మైయుండెను. ' ఎప్పుడు రామరాయలనుజంపి వానిసామ్రా జ్యమును భగ్నముచేయఁ గలుగుదునా ' యని ప్రాఁచుఁబా మువలెఁ బగఁబట్టి బుస్సలుకొట్టుచున్నవాఁ డగుటవలన నీమ హాకార్యమును నిర్వహించుటకై శక్తివంచనలేకుండఁ దొలు దొల్తఁ బ్రయత్నించిన వాఁడితండనుటకు లేశమాత్రము సందియము లేదు. ఆలీఆదిల్ షా మొట్టమొదట నీమార్గమా లోచించినవాఁడని ఫెరిస్తావ్రాసినది విశ్వాసపాత్రము కాదు. ఆలీఆదిల్ షాకును, ఇబ్రహీమ్‌కుతుబ్షాకును ప్రాణరక్షణము నొసంగి వారిరాజ్యములపై నిలువఁబెట్టినవాఁడు రామరాయ లని వారెఱిఁగి యుండకపోలేదు. కాని హుసేనునిజాము షాతోఁ జేసినయొడంబడికలమూలమునను సంబంధబాంధవ్య ములమూలమునను వీరు వానితోఁ గలియవలసిన వారయిరి గాని వాస్తవముచేత రామరాయలను వానిసామ్రాజ్యమును నాశనము గావింపవలయునంతద్వేషము వారికున్నట్లు గాన రాదు. మఱియును గొందఱుచరిత్రకారులు వ్రాసినట్లు లీయు ద్ధము కేవలము మతావేశపరవశత్వము వలనఁ గలిగినదని చెప్ప టకును సాధ్యపడదు. ఆనెగొందిపురములో హిందువులకుఁ బవిత్రమైనయొకకోనేటిలో తురకఫక్కీరును వానియనుచరులిద్ద రును స్నానముచేయఁగా వారినిఁ జూవఁగొట్టి పంపుటయె కార ణమని వ్రాయుటకూడ నంతవిశ్వాసపాత్రమైనదిగాఁ గను

పట్టము. ఇయ్యవివట్టికల్పనలుకాని సత్యములగు కారణములు గావు. హీరాసుఫాదిరివ్రాసినట్లు కడపటజరిగిన యుద్ధములలో హిందువులు మహమ్మదుమతస్థుల మసీదులుమొదలగువానిఁ జెఱచి యవమానపఱచుటయుఁగూడఁ గారణములు గావు. దక్కనుసుల్తానులరాజ్యాంగ వ్యవహారములలో నిత్తడుజోక్యము కలిగించుకొని తానుజయశీలుఁడై వారినదివిపట్టియుంచుటయె ప్రధానకారణముగా గ్రహింపవలసియుండును గానిమతీయన్యము కాదు.

కారణమెద్దియైనను ఆలీ—ఇబు—అజీజువ్రాసినట్లు హుస్సేనునిజాముషాయైననేమి, మహమ్మదుకాశిం ఫెరిస్తావ్రాసినట్లు ఆలీఆదిల్‌షాయైననేమి దక్కనుసుల్తానుల నేకీభవింపఁజేయుటకై గోలొండసుల్తానగు ఇబ్రహీమ్‌కుతుబ్షా యిందుకుఁ బ్రయత్నించునటుల ప్రేరేపించిరి. ఇబ్రహీమ్‌కుతుబ్షాప్రయత్నములు తుదకు ఫలించినవి. హుస్సేనునిజాముషా తనకూతురు చాందుబీబీని విజాపురసుల్తానగు ఆలీఆదిల్‌షాకిచ్చి పెండ్లిచేయుటకును, ఆదిల్‌షా చెల్లెలగు ఫలాబీబీహద్యసుల్తానా' అనునామెను హుస్సేనునిజాముషా పెద్దకుమారుఁడగు షహజడామూర్తజాకు నిచ్చి పెండ్లిచేయుటకును, షోలాపురము కట్నముగా నిచ్చుటకు నేర్పాటుచేసి గోలొండసుల్తాను అహమ్మదునగర విజాపురసుల్తానుల కిర్వురకుఁ బొత్తు కలిపెను. అహమ్మదునగరసుల్తానగు హుస్సేనునిజాముషా తన కొమార్తెలలో మరియొకకొమార్తెను గోలొండసుల్తానగు

ఇబ్రహీమ్‌కుతుబ్షా కిచ్చిపెండ్లిచేసినటుల కోట్లో వ్రాయుచున్నాఁడు. వారిలో వారికైక మత్యము బలపడుటకును, రామరాయులవిజృంభణము నడంచుటకును నిట్టిసంబంధబాంధవ్యము లొనఁగూర్పఁబడినవి. ఇంక బీదరు, బీరారుసుల్తానులుగూడ వీరితోఁ జేరిరి. గోలొండసుల్తానుపక్షమున ముస్తఫాఖాను, అహమ్మదునగర సుల్తానుపక్షమున మౌలానాఖినాయతుల్లా యును, రాయబారులుగా విజాపురమునకుఁ బోయి యచట కిస్వరుఖాను మొదలగువారితో నాలోచించి వివాహసంబంధ ములను స్థిరపరచుటయెగాక ప్రమాణపూర్వకముగా సంధి పత్రములపై సంతకములు చేయఁబడినవట. అటుపిమ్మట యథావిధిగా వివాహములుజరుపఁబడి విజాపురమునను, అహమ్మదునగరమునను మహోత్సవములు జరుపఁబడినవట! బీరారుసుల్తా నిందుచేరలేదని ' బసాతిన్-ఉస్-సలాతిన్ ' అను గ్రంథము తెలుపుచున్నది. బీదరుసుల్తా నిందుచేరలేదనిఫెరిస్తా వ్రాయుచున్నాఁడు. ఐదుగురుసుల్తానులు చేరినారని కోట్లో వ్రాయుచున్నాఁడు. అందరుసుల్తానులు నేకీభవించిరని మనము విశ్వసింపవచ్చును.

వీరిసమాచారము సంతయుఁ జారులవలనవిని యెంత మాత్రమును జాగుసేయక సామ్రాజ్యములోని సామంత మండలాధిపతుల కందఱికిను దెలియఁజేసి యుద్ధసన్నాహ ప్రయత్నములను జేయమొదలుపెట్టెను. కృష్ణానదిమొదలు కొని సింహళమువరకుఁ గలయావద్దేశమునుండియు సామంత

మండలాధిపతులు, దుర్గాధిపతులు తమతమ సైన్యములతో విజయనగరమున కరుదెంచిరి. మధురాపురమండలాధీశ్వరుఁడయిన విశ్వనాథనాయకునికుమారుఁడు కృష్ణప్పనాయకుఁడు తాను రాజ్యాభిషిక్తుఁడయినకాలము స్వల్పకాలమెయ్యె యుండుట వలనఁ దానుబోక తనసైన్యాధ్యక్షుఁడయిన అరియనాథ మొదలారిని నసంఖ్యాకసైన్యములతోఁ బంపెనఁట! సామ్రాజ్యసంరక్షణకై వీనితోఁ 'బసవరా' జను మఱియొకముఖ్యనాయకుఁడు వెడలియుండె నఁట. అళియరామరాయ లిట్లుయుద్ధప్రయత్నములో యున్నకాలమునసే విజాపురసుల్తానునుండి యొకరాయబారినిబంపి అదివరకు విజాపురసుల్తానునుండి వేఱ్వేఱుకాలములందు గైకొనిన యాతగిరి, బగ్గకోట, రాచూరు, ముదిగల్లు దుర్గములను విడిచిపెట్టవలసినదని యడిగించె నఁట! ఇదియె విజాపురసుల్తాను విజయనగరముతోఁ గలమైత్రిని విడిచిపెట్టినట్లుగ సూచించుచున్నదని ఫెరిస్తా వ్రాయుచున్నాఁడు. రామరాయలారాయబారిని నవమానించి పంపివేసెనని యిదియె కారణముగాఁ జేసికొని యిస్లామునకుశత్రువయిన రామరాయలను సాధించుటకై వారలత్యంతవేగముతో సైన్యముల సమకూర్చుకొనఁ బ్రోత్సహించెనని ఫెరిస్తా తెలుపుచున్నాఁడు.

ఎట్లయిననేమి? దక్కనుసుల్తానులు సమరోత్సాహసంభరితులై తమతమసైన్యములతో విజాపుర ప్రాంత దేశము నందలిబయళ్లలోఁ గలిసికొనిరి. అచట విజాపురసుల్తానగు

ఆదిల్ షా వాకికి గొప్పవింను గావించెను. అచటనుండివారు 1564 సంవత్సరము డిసెంబరు 26 తేదీని దక్షిణముగా నడ చుటకుఁ బ్రారంభించిరి. వీరందఱును తల్లికోటసమీపము నకుఁ జేరుకొనిరి. వీరిలో గోల్కొండసుల్తానగు ఇబ్రహీమ్ కుతుబ్షా యొక్కమంత్రియు, సైన్యాధ్యక్షుఁడునగు 'కమల్ ఉద్దీన్-వాసస్నేను' ఆతనికి 'ముస్తఫాఖా' ననుబిరుదము గలదు. ఇతఁడు రాజకార్య తంత్రజ్ఞుఁడు మాత్రమెగాక మహాయో ధుఁడుగూడ నైయున్నవాఁడు. మహాసమర్థుఁడు. అహమ్మదు నగరసైన్యములకు మొఘలానాఇనాయతుల్లా సైన్యాధ్యక్షుఁడు. విజాపుర సైన్యములకు 'కిస్వక్ఖాన్' సైన్యాధ్యక్షుఁడు. గోల్కొండసైన్యములతో 'రిఫత్ఖాన్' అనుగొప్పసేనాని యొకఁ డుండెను. వీరిచే సైన్యములు పాలింపఁబడుచుం డెను. మఱియు విజాపురసైన్యములతో నాఱువేలమరాటా యశ్వికసైనికులు గలరు. ఈసైన్యమునకు ముఖ్యనాయకులు 'యశ్వంతరావు, భోజమల్లనాయక్, దేవనాయక్, బస్వంత రావు, విశ్వేశ్వరరావు, కాళీరావు' అనువారలని తెలియు చున్నది. ఈదక్కనుసుల్తానులసైన్యములు మహారాష్ట్ర కర్ణా టాంధ్రదేశములను పాలించువారుగనుక వీరిసైన్యములో నేవలము మహమ్మదీయులేగాక హిందువులుగూడ నుండిరని మనము విశ్వసింపవచ్చును. పోర్చుగీసుగ్రంథకర్తలు తురక సైన్యములో నేబదివేలయశ్వికులును, మూఁడువేలపదాతు

లును గలరనిహీరాసుఫాదిరి వ్రాసినది సత్యమని విశ్వసింప రాదు. లక్షలకొలదిపదాతిసైన్యము గలదు. హిందూసైన్యము డెబ్బదివేలయశ్వికులతోడను, తొంబదివేల పదాతులతోడను గూడుకొని యుండెనని ఫెరిస్తావ్రాయుచు మఱియొకతావున నింతకన్ననధికముగా నున్నట్లువ్రాసియున్నాడు. ఒకఅనామధే యచరిత్రకారుడు లక్షయశ్వికులును, మూడులక్షలపదా తులును గలరనివ్రాయుచుండగా గొండఅపోర్చుగీసు గ్రంథ కర్తలు గుఱ్ఱపుదళముసంఖ్య నొప్పుకొనుచు పదాతిసైన్యము లాఱులక్షలుండెనని వ్రాయుచున్నారు. (1) ఈసైన్యము నంతయు మూడువిభాగములను జేసిరామరాయలు, తిరుమ లరాయలు, వేంకటాద్రి మూవ్వురును మూడుభాగముల కాధిపత్యము వహించిరి. రామరాయలు యుద్ధమునాటికి మిక్కిలివృద్ధుడుగా నున్నట్లు చరిత్రములన్నియు నైకకంఠ్య ముగా దెలుపుచున్నవి. రామరాయలుడెబ్బదేండ్ల వయస్సు వాడని ఫెరిస్తాగ్రంథమును ఎనుబదేండ్లవయస్సువాడని, బుర హాన్-ఈ-మాసీర్' అనుగ్రంథమును దెలుపుచుండగా బోర్చుగీసు చరిత్రకారులు రామరాయలు తొంబదియాఱు సంవత్సరముల వయస్సుగలవాడని కంఠోక్తిగా దెలుపుచు న్నారు. వీరుచెప్పినదానిలో సంఖ్యయెట్టిదైనను రామరాయా

---

(1) The Aravidu Dynasty of Vijianagar p. 200, 201.

దులు వృద్ధులనుట సత్యమని మనము విశ్వసింపవచ్చును. వారుత్తమరాజవంశములలోఁ బుట్టినవారుగనుక వయోవృద్ధులయినను, దేహదార్ఢ్యము, మనోధైర్యము, పౌరుషముగలిగి పరాక్రమశక్తిసంపన్నులరై యుందురనుట కెంతమాత్రమును సంశయింపఁ బనిలేదు. ఈయుద్ధమునుగూర్చి చండావరకరు గారు మరాఠీభాషలోఁ బ్రకటించిన 'విజయనగరవినాశన' మనుగ్రంథమునుండి యెత్తి హీరాసుఫాదిరి తనగ్రంథమునందుఁ బ్రకటించిన విషయములు గొన్ని కేవలము ననత్యములని స్పష్టముగాఁ జెప్పవచ్చును.

"ఈయుద్ధమునకై రామరాయలు విజయనగరమునుండి బయలుదేరుటకుముందు స్వకీయాంతఃపురమునకుఁజని తనపట్టమహిషియగు సత్యభామాభాయికి విలువగల యాభరణములను బహుమానము చేసెనఁట! పిమ్మట దేవచింతామణిత్రివేగల యనుభార్యకడకుఁ బోయి యామెతో సంతోషమునఁ గొంతకాలము గడపి కొన్నిబహుమానములను గావించె నఁట! అటుపిమ్మట 'మానమోహిని నిజస్వరూపి' యను మూఁడవభార్య మందిరమునకుఁ బోయెనఁట! అనేక విధములుగా నామె రాయలను సంతోషపఱచుటకై ప్రయత్నించెనఁట! అతఁడు తనయారామములనుండి యిరువదివిధములయినఫలములను దెప్పించి భార్యలకుఁ బంచిపెట్టించె నఁట! తరువాత నతఁడు తనతల్లియగుచంద్రశాల గదికిఁ బోయి యామెను సందర్శించె నఁట! అతనికి చెడుగు కలుగ

కుండుటకై యామెవెంటనే పెక్కునగలను తలచుట్టు దిగ
దుదుపు తుడిచెనఁట ! అప్పుడు రామరాయ లామెకు
సామ్రాజ్యవ్యవహారములను విశదపఱచి యెట్లు దక్కునుల్లా
నులునల్వీరు నేకమై తన్ను నెదుర్కొన నున్నారో, ఎట్లుదే
వళములు, ధర్మశాలలు, బ్రాహ్మణులు వాసిపాలఁబడి కడ
గండ్లఁబడ సిద్ధముగ నుండెనో యావిధమునంతయుఁ బూస
గ్రుచ్చునటుల నివేదించి వారినిశిక్షించి వారిప్రయత్నములను
భగ్నపఱచుటకుఁ దా నవలంబించినమార్గమును వినిపించి
యుద్ధమున కనుజ్ఞనీయవలసినదని యామెకాళ్లపైఁ బడి ప్రార్థిం
చెనఁట ! అందునకామె యియ్యకొనక , మనమువారికి
హానికలిగింపలేదు ; అయినను వారెల్ల నేకీభవించి మనపైదం
డెత్తి వచ్చుచున్నారు ; వారితో సంధిచేసికొనుట తగు ' నని
పలికెనఁట ! ఆమెచెప్పిన దాతనికిష్టములేక వెడలిపోయెనఁట!
అందుమీఁద నామె తనకుమారునిసంతోష పెట్టుటకై ప్రయ
త్నించె నఁట ! ఆరాత్రి రాయలుతనగదిలో విశ్రాంతిగైకొ
నియె నఁట ! అతఁడారాత్రి తనచెవికుండలము లెవరో చూ
ఱఁగొని తన్ను సింహాసనమునుండి పడఁద్రోచినట్లుగా స్వప్నము
గాంచె నఁట ! అప్పుడాతఁడు దైవజ్ఞశిఖామణులను రప్పించి
వారలకుఁ దనస్వప్నవృత్తాంతమును విన్పింపఁగా వారలుభ
యములేదనియు శత్రువులను జయించి బహుకాలము రాజ్యపరి
పాలనము చేయఁగలవని యాతనినోదార్చి మనశ్శాంతి గలి
గించిరఁట. పిమ్మట వారలకు నూతనవస్త్రములను గట్టఁ

పెట్టి కొబ్బరిముక్కలను, ఐదువేలహూన్నులను బ్రాహ్మణు
లకుఁ బంచిపెట్టెనఁట ! ”

ఇయ్యవి వట్టిపిచ్చికూఁత లనివిశ్వసింపవచ్చును. అళి
యరామరాయల భార్యలలో “ సత్యభామాభాయి, దేవచిం
తామణి, త్రివేగల, మానమోహిని నిజస్వరూపి ” యను
వారలు లేనేలేరు. అళియరామరాయలకు నల్వురుభార్యలు
గలరనియు నందొకామె కృష్ణదేవరాయలకొమార్తయగుతిరు
మలాంబయనియు, ఇంకొకయామె జిల్లేళ్ళ పెదనందిరాజయ్య
దేవమహారాజుకూఁతురగు నప్పలాంబయనియు, తక్కినయి
ద్దరును పోచిరాజు తిమ్మరాజయ్య దేవమహారాజు కూతుం
ద్రగు కొండమ్మ, లక్ష్మమ్మయనువారనియు, రామరాజీయా
దిగ్రంథములవలనఁ దెలిసికొనఁ గలుఁగుచున్నాము. అళియ
రామరాయలతల్లి తిమ్మాంబకాని చంద్రశాలకాదని మన
మెఱిఁగియె యున్నాము. తొంబదియాఱేండ్లవయస్సుగలరామ
రాయ లామెకు మూఁడవకుమారుఁడుగాని మొదటివాఁడు
కాఁడు. అప్పటికాతనితల్లి బ్రతికియున్నదనికాని భయంకర
మైనయుద్ధమాసన్నమైయున్న కాలమున భార్యలతో సరససల్లా
పములాడుచు విలువగలనగల బహుమానము చేయుచుండె
ననిచెప్పెడివారు చెప్పినను విశ్వసించెడివారికి మతు లుండ
వనుకొనిరి కాఁబోలు ! ఇట్టిపిచ్చికూఁతలనే హీరాసుఫాదిరి
ప్రామాణ్యములుగఁ బరిగణించి గ్రంథస్థచేయుట మిక్కిలి

శోచనీయముగ నున్నది. స్వప్నవృత్తాంతముతో గూడి నీకథ నవిశ్వసనీయమని చదువరులు గ్రహింపవలయును.

తల్లికోట కృష్ణానదిను త్తరభాగమున నిరువదియైదుమైళ్ళ దూరమున నుండుటచేతను, యుద్ధము కృష్ణానదికి దక్షిణ భాగమున 'రక్కసు, థగిడి' యనురెండు గ్రామములసమీపమున జరిగియుండుటచేతను తల్లికోటయుద్ధ మనుటకుమారుగా 'రక్కస్థనగిడి' యుద్ధమని హీరాసుఫాదిరి వేర్వేఱుట యెంతయు సమంజసముగా నున్నది.

అట్లు రామరాయ లసంఖ్యాకము లగుసైన్యములతో యుద్ధయాత్రసాగించి మున్నందిరువదివేల యాశ్వికులతోను, వేయియేనుంగులతోను, లక్షమందికాల్బలముతోను బోయి కృష్ణానదియొక్క యుత్తరపుటొడ్డు నాక్రమింపవలసిన దని తనపెద్దతమ్ముఁడయినతిరుమల రాయని కాజ్ఞనిచ్చి పంపెను. వానివెనుక నంతేసంఖ్యగలసైన్యముతోఁ బోయి తిరుమలరాయనికిఁ దోడ్పడవలసినదిగాఁ గనిష్ఠసోదరుఁడైన వేంకటాద్రికి నుత్తరవుచేసి కొచువసైన్యమును దాను నడిపించుకొనిపోయెను. వీరిసైన్యములు కృష్ణానదిచేరునప్పటికే సుల్తానులసైన్యములు కృష్ణానది కుత్తరభాగమున విజయనగరసామ్రాజ్యమునకు సంబంధించినప్రదేశములను నాశనము గావించి కృష్ణాతీరమునకుఁ జేరుకొనియెను. తిరుమలరాయలును, వేంకటాద్రియు దక్షిణపుటొడ్డున దండువిడిసిరి. నదిని దాటుటకు ననుకూలమైనరేవు హిందూసైన్యములచే నాక్రమింపఁబడి

యుండుటచేత శత్రుసైన్యము నదిని దాటుటకై తగినరేవు నకై పరిశోధింప వలసివచ్చెనుగాని హిందూసైన్యముల కెదు రుగనున్నదియె ముఖ్యమైన రేవుగనుండుటచేత వారినాయకు లెలరు నొకచోట సమావేశమై యాలోచించి యానదిని దాటుటకై యొకయుక్తిని బన్నిరఁట ! మఱియొక రేవున దాటు టకై తాము ప్రయత్నించుచున్నట్లుగా శత్రువులకుఁ గన్ప ట్టుటకై తమసైన్యములతో నదిపొడుగునఁ బ్రయాణము సల్పుటకును, హిందూసైన్యములు తమస్థానములను విడిచి తమ్మెదురొ్కనుటకు వచ్చినపుడు తమవెనుకవచ్చెడుసైన్యము వెంటనే వెనుదిరిగివచ్చి యాముఖ్యమయినరేవుననే నదినిదా టుటకు నిశ్చయించుకొని మరునాఁడుదయమునఁ తమసైన్య ములతో బయలుదేఱి మూఁడుదినములు ప్రయాణముసా గించి రఁట ! ఈమోసమునకు లోనయి హిందూసైన్యములు వారికెదురుగ దక్షిణపుటొడ్డునఁ బ్రయాణము సాగించిన వఁట. మూఁడవనాటిరాత్రి హిందూసైన్యములు తమస్థా నము విడిచిపోవుటను గాంచి హుస్సేనునిజాముషా సైన్య ములు గిఱ్ఱున వెనుకకు మరలి తమ్మెదురించు హిందూసైన్య ములు గానరానందున నత్యంతవేగముతో నదినిదాటి మఱు నాఁటియుదయమున సుస్థిరముగా నిలిచిపోయిరఁట ! ఇట్లని ఫెరిస్తా వ్రాయుచున్నాఁడు. ఎట్లయిననేమి ? సుల్తానులసైన్య ములు కృష్ణనుదాటి దిగువనకు వచ్చినవి.

అయినను దక్కనుసుల్తానులు తాము రామరాయల యసంఖ్యాక సైన్యములనుజయించుట కష్టసాధ్యమని భావించి తమతో సంధిచేసికొన్నయెడల తామదివఱకు నాక్రమించు కొన్నప్రదేశములను మరల యీతనికిచ్చివేసెదమని రామ రాయలకుఁ దెలియఁ జేసిరఁటకాని యీతఁడు సంధికార్య మున కొడంబడలేదని ఫెరిస్తాతనగ్రంథమునందు వ్రాసియు న్నాఁడుగాని యిదివట్టియసత్యమని ‘హీరాసుఫాదిరి’ యె యెొప్పుకొనుచున్నాఁడు.

ఇంతలో రామరాయలు తనసైన్యములతోవచ్చి సోద రసైన్యములను గలిసికొనియెను. శత్రుసైన్యములు కృష్ణను దాటివచ్చినసంగతి దెలిసికొని రామరాయ, లొకింతసంభ్రమ ముఁజెందినను ధైర్యముతోఁ దనసైన్యములోఁ గదనరంగ మున నారితేఱినబంట్లగు రాచవారి నెల్లరను ముంగలిమును ముగా నేర్పాటుగావించి ముంగలిప్రదేశమున శత్రుసైని కులు చేరకుండఁ జూడవలసినదని యుత్తరువు గావించెను. అట్లే దక్కనుసుల్తానులు ఖురాసానియాశ్వికదళముతో, ఇఖూస్ ఖాను’ ముంగలిమునుముగా నుండునటుల యేర్పాటు చేసి రఁట. ఈరెండుముంగలిమునుములకు ప్రథమున యుద్ధము ప్రారంభ మయ్యెనసియు నీతొలియుద్ధమున ఖురాసానియా శ్వికదళము హిందూసైన్యములను దాకి పాషండుల ననేకు లను మట్టుబెట్టెనని, బురహాన్—ఈ—మాసీర్’ అను గ్రంథ మున వ్రాయఁబడియుండఁగా చండావర్కరుగారి, విజయన

గరవినాశ' మను గ్రంథమునందు తురుష్కుల ముసుమునం
దును రాచవారి మునుమునందును బెక్కండ్రు మడిసిరిగాని
తుదకు తురుష్కులమునుము వెనుదీసె ననివ్రాయఁబడి యు
న్నది. అదియెట్టిదైనను భయంకరమైనసంగ్రామము ప్రారంభ
మయ్యెను. రామరాయ లెంతమాత్రమును భయపడక
వృద్ధుఁడయ్యును నొకయువకునివలె నావేశపరవశుఁడై తన
సైన్యములను బ్రోత్సహింపఁ జేయుచు యుద్ధోన్ముఖుఁడై
యుండెనని ఫెరిస్తా వ్రాయుచున్నాఁడు. రామరాయలు తన
సైన్యములను మూఁడుభాగములుగా విభజించి కుడిభాగ
మును తిరుమలరాయలును, ఎడమభాగమును వేంకటాద్రి
యును, మధ్యభాగమును దానును గైకొని యెదురుగ రెండు
వేలయేనుంగులను, అచటచట వేయిఫిరంగులను మొదటి
పంక్తిలో నుండునటుల నియమించె నఁట. విజయనగరసై ని
కులు దిగంబరులుగను డి శత్రువులకుఁ జులకనఁగాఁ బట్టువస్త్ర
కుండునటుల యొడలినిండ నూనె పూసికొనియుండిరని ఫెరిస్తా
వ్రాయుచున్నాఁడు. వీరివలెనె సుల్తానులసైన్యములు మూడు
భాగములుగా విభాగింపఁబడి కుడిభాగమున ఆలీఆదిల్ షా
యుండి వేంకటాద్రి సైన్యముల నెదిరించుటకును, ఎడమభా
గమున ఇబ్రహీమ్‌కుతుబ్షాయును, ఆలీబరీదుషాయును నుండి
తిరుమలరాయలసైన్యముల నెదిరించుటకును, మధ్యభాగమున
హుస్సేనునిజాముషాయుండి రామరాయల నెదురించుటకును
నేర్పాటుచేసికొని నిలిచిరఁట. ఖురాసానీవిలుకాండ్రధిష్ఠించిన

యాశ్వికదళముతో ఇఖాస్ఖానుని, ఆఱువందలపిరంగులతో ఏశియాపైనారు యూరోపుదేశములలో బ్రఖ్యాతిగాంచిన 'చలబీరుమీఖా' ననువానిని హుస్సేనునిజాముషా తనముం దుంచుకొనియె నఁట! ఈయుద్ధము ప్రారంభ మగుటకుఁ బూర్వమె తిరుమలరాయలును, వేంకటాద్రియుఁ దమయ న్ననుసమీపించి 'మీరువయోవృద్ధులరు' ఈభయంకరయుద్ధ మున మీరునిలుచుట ప్రమాదకరమని మేము భావించుచు న్నాము. సైన్యాధిపత్యమును మాకు విడిచిపెట్టుఁడని ప్రార్థించి నను రామరాయలు వినక ముప్పదేండ్లయువకునివలె లేచి మాఱుమాటాడక మీమీమనుములను గాపాడుకొనుఁడని యాజ్ఞాపించెనట. అంతటితోఁ దనివిచెందక జయము సంపా దింప దృఢమనస్కులరై సుస్థిరముగా నిలిచి తురకలతోఁ బోరాడవలసిన దనితనసైనికులను హెచ్చరింపుచు, ఎనుబదేం డ్లనిండియు జీవితాంత్యకాలమునఁ బిఱికిదనముతోఁ దనబ్ర దుకును నవమానపఱచుకొనఁజాల నసియు, ఎవరైననుసరే యుద్ధరంగమున నిలుచుటకు భయపడిరేని వారు తత్క్షణమె తొలఁగిపోయి తమప్రాణములను రక్షించుకొనుటకు స్వేచ్ఛ నొసఁగుచున్నానని బిగ్గరగాఁ బలికెనఁట. వానిసోదరులును ముప్పదివేల యాశ్వికులును తామురణము పొందునంతవ ఱకుఁ బోరాడుచుందుమని ప్రతిజ్ఞఁ బూనినట్లుగా 'బుర హాన్-ఈ-మాసీక్' అనుగ్రంథమునఁ జరిత్రకారుఁడొకఁడు వ్రాసియున్నాఁడు.

భీష్మాచార్యునివలె నీవృద్ధవీరుఁ డిట్టిపౌరుషవచనంబు లాడుచుండినపుడు వీరుఁ డైనయువకయోధుఁ డెవ్వఁడు వెను దీయుటకు సాహసించును ?

ఈవృద్ధవీరుఁడు యుద్ధరంగమునఁ బల్లకినెక్కి-యుండుట కంటె హయారూఢుఁడై యుండుట సురక్షితమని వీరవర్గ మును తనసేనానులు నెంత ప్రార్థించినను వినక , బిడ్డలతోఁ బోరాడునపుడు సురక్షితస్థానములకై వెదకికొన నక్కరలేద నియు, ఇదియు నొకయుద్ధమేనా యనియు, మొదటిదెబ్బ తోనే యీఁగలవలెఁ జెల్లాచెదరై యెగిరిపోవుదు రనియుఁ బలికె' నని ఫెరిస్తా వ్రాయుచున్నాఁడు.

రామరాయలును వానిసోదరులును తురుష్క-సైన్య ములను జూచి భయపడిపోయి యూదినమున వారితోఁ బోరా డుట కిష్టపడక మరలిరనియు, అదిసందుచేసికొని హుస్సేను నిజాముషాయును తక్కినవారును యుద్ధమునకు డీకొనక తామును తమసైన్యములును కొంతవిశ్రాంతిని తీసికొన నిశ్చ యించి మఱునాటియుద్ధమున కెదురుచూచుచు నారాత్రి సుఖముగా విశ్రమించిరని , ఆలీ-ఇబు-అజీజు వ్రాసియు న్నాఁడుగాని యిదియంతగా విశ్వాసపాత్రముకాదు. మఱు నాఁడు మధ్యాహ్నముపండ్రెండు గంటలకు యుద్ధము ప్రారం భింపఁబడినది. వేంకటాద్రి యధ్యక్షతక్రింద నడుపఁబడు చున్న యెడమపార్శ్వమునున్న హిందూసైన్యములు తొలు దొల్త విజాపురసుల్తానుసైన్యముల నెదుర్కొనియెను. వేంక

టాద్రి విజాపురసుల్తానుసైన్యములతో స్వతంత్రముగాఁ బో
రాడుచున్నను రామునకులక్ష్మణునకువలె రామరాయులకుఁ
గూడఁ జాల తోడ్పడుచుండెను. ఇతఁడు మహాయోధుఁ
డనియు విక్రమార్జునుఁడనియు నెల్లవా రెఱుంగుదురు.
ఇతఁడే ప్రపథమమున తురుష్కసైన్యముల నెదిరించినవాఁడు.
వేంకటాద్రి యిరువదివేలు హయదళమును, రెండులక్షల
కాల్బలముతోడను, ఏనూరుగజదళముతోడను శత్రుసైన్య
ములను దాకి విశేషనష్టమును గలిగించెను. విజాపురసుల్తానగు
ఆలీఆదిల్‌షా వేంకటాద్రితాకున కోర్వఁజాలక తనకేర్పఱిచిన
స్థానమును విడిచిపెట్టెనని 'బురహాన్-ఈ-మాసీర్' అను
గ్రంథముకూడ నొప్పుకొనుచున్నది. ఇదేవిధముగా తిరుమల
రాయలును, వానిపెద్దకుమారుఁడగు రఘునాథరాయలును
గోల్కొండ, బీడరుసుల్తానులసైన్యముల నొదుర్కొని జయ
ప్రదముగాఁ బోరాడుటచేత సుల్తానులసైన్యములు పలాయ
నము లయ్యెనని పైగ్రంథమె స్పష్టముగా వక్కాణించుచు
న్నది. ఈరఘునాథరాయ లిదివఱకొకమాఱు యుద్ధములో
నహమ్మదునగరసుల్తాను సైన్యములను కృష్ణకావలియొడ్డునకు
దఱిమియుండెనని వసుచరిత్రమున వక్కాణింపఁ బడినదిగాని
యయ్యది యీయుద్ధసంబంధమైనదిగాఁ గనుపట్టదు. వేలకొ
లది సుల్తానుసైనికులు రణభూమికి బలి కాఁబడిరి. గో
ల్కొండ, బీడరుసైన్యములు వెనుకకు మరలుటచేత తిరుమ
లరాయల సైన్యములు హుస్సేనునిజాముషా సైన్యములను

దాకి మహాఘోరయుద్ధము సలిపిరి. ఈయుద్ధములో తిరుమల రాయలకును రఘునాథరాయలకును గాయములుతగిలినవని ‘క్రోటో’ యనునాతఁడు వ్రాసియున్నాఁడుగాని యెట్టిగా యములో నుదాహరించి యుండలేదు. తిరుమలరాయ లొక కన్నుఁ బోఁగొట్టుకొన్నట్టుగా ఫ్రెడరిక్కు వ్రాసియున్నాఁడు. రఘునాథరాయ లీయుద్ధములో గాయముపడి మరణముఁ జెంది యుండవలయును. ఈవర్తమానము తనకుఁ దెలియ రాఁగా నిట్టిసితి తటస్థించునని తానెన్నఁడును దలంచియుండ నంచన మహాగ్రుఁడై మరల యశ్వారూఢుఁడై ‘గరుఁడా, గరుఁడా, యనిస్మరించుచుఁ దనసైనికులను హెచ్చరింపుచు శత్రుసైన్యముల పైఁబడి సంహారము గావించుచుండ గో ల్కొండ, బీడరు, విజాపురసుల్తానులసైన్యములు రామరాయ లమునుమును, రాచవీరులమునుమును నిలువంజాలక చెల్లాచె దరై పఱిగిపోయిన వఁట. పిమ్మట రామరాయలు తనపరా క్రమమంతయు మధ్యభాగమునఁ జూపి విజృంభింపఁగాఁ బది వేలయాశ్వికదళముతో హుస్సేనునిజాముషా దలపడి మహా ఘోరయుద్ధము సలిపి రెండువేలయాశ్వికులు మరణముఁ జెందఁగా రణరంగమున నిలువంజాలక యరవీగుదూరము వెనుకకుఁ బాఱిపోయెనఁట. కాని విజాపురసుల్తాను తనయా శ్వికసైన్యములతోఁ దిరిగివచ్చి రెండవమాఱుదలపడి మహా ఘోరముగాఁ బోరాడియుఁ దనసైనికు లసంఖ్యాకముగాఁ బీనుఁగుపెంటలై కుప్పతిప్పలుగాఁ గూలుచుండ మరలపఱు

విముటకు సంసిద్ధుఁడై యుండ హుస్సేనునిజాముషా మరల తనసైన్యములను బురికొల్పుకొనివచ్చి హిందూసైన్యముల మఱియొకమా రెదుర్కొనఁ బోరుఘోర మయ్యెనఁట ! రుమీఖాను నాధిపత్యముక్రిందనున్న ఫిరంగులవారు తాముగా నుపింపకుండ ఇఖాసుఖాను ఖురాసాను' సైన్యముల వెనుకనుండి శతఘ్నులవర్షము గురిపింపఁగా రాయలసైన్యములు తెఱుము కొనివచ్చి పైఁబడఁగా ఖురాసానుసైన్యములు వెనుకకుఁ బాఱి హిందూసైన్యములు ఫిరంగులసమీపమునకు వచ్చినతోడనే యాకస్మికముగా ఫిరంగిగుండ్లను వ్రేల్చఁ బ్రారంభించిరఁట ! అపుడురాయలసైన్యములు విశేషనష్టముతో వెనుదీయ వలసి వచ్చెను. ఈసందర్భమున ఇఖ్లాస్ఖాను, రుమీఖానులధైర్య సాహసములను మెచ్చుకొనఁదగినదని ఆలీ-ఇబూ-అజీజు వ్రాయుచున్నాఁడు. ఈసమయమున హుస్సేనునిజాముషా తన గుడారమును శత్రుపులకెదురుగ నెలకొల్పి జయముకలుగు వఱకుఁ బోరాడ నిశ్చయించుకొనియె నఁట. ఇంతియగాక హుస్సేనునిజాముషా తనభార్యలను, ఉంపుడుకత్తెలను తన స్కంధావారమునకు రప్పించి తనకపజయముకలిగి మరణము సంభవించినపక్షమున వారలనుసంహరింప వలసినదిగా ఖోజ్జా లకు నుత్తరువుచేసి వారలకుఁ గాపు పెట్టెనఁట.

రామరాయలు తనకియ్యది యవమానకరమనిభావించి తానుగుఱ్ఱమునుండిదిగి యచట నొకరత్నకంబళమును బఱ పించి రత్నసింహాసనమునుబెట్టి దానిపైనధిష్టించి తనయెదుట

సగలరాసులను, ధనరాసులను, ముత్యములరాసులనుపోయించి జయము పొందుచుండిన సైనికులకు బహుమానములుగ నొసంగుచుండె నఁట. రాయలయౌదార్యమునకు సైనికు లత్యంతసంతోషమునుజెంది ఫిరంగి వ్రేటులవలనఁ గలిగినకల వరమునుండి శాంతినిబొందినవారై శత్రువుల కుడియెడమ ప్రక్కలనుండు సైన్యములనుదాకి భీభత్సముసేయ ఆదిల్ షాయు, కుతుబ్షాయు నింకజయము కలుగుట దుస్సాధ్యమని తలంచిరని ఫెరిస్తా వ్రాయుచున్నాఁడు. తమకింక నపజయము తప్పదని తలఁచిరని ఆలీ—ఇబూ—అజీజు వ్రాయుచున్నాఁడు. తురకలసైన్యములోఁ బార్శ్వములనున్న రెండుభాగములును బూర్తిగా నోడింపఁబడినవని హిందువులువ్రాసిన చరిత్రము వలనఁ దేటపడుచున్నది. ఫరియా—డి—సౌజా యను నాతఁడు గూడ రామరాయలు శత్రువుల దాదాపుగా నోడించెనని వ్రాయుచున్నాఁడు. వేసవికాలమునఁ జెట్లయాకులు రాలి కుప్పతిప్ప లయినట్లుగా తురకసైనికులశవములు కుప్పలుకుప్ప లుగఁ గూలిపోయి రాసులగుచుండెననియు, పాషండులు (హిం దువులు) తమయాధిక్యతయుఁ బరాక్రమంబును నెఱిపిరని ' మీర్జాఇబ్రహీమ్‌జబిరీ ' యునునాతఁడు ' బసాతిన్—ఉస్—సలాతిన్ ' అనుగ్రంథమున వ్రాసియున్నాఁడు. (1)

అయినను హుస్సేనునిజాముషా సుస్థిరముగా మధ్య భాగమున నిలిచియుండెనని ఫెరిస్తా వ్రాయుచున్నాఁడు. ఫిరం

(1) The Aravidu Dynasty of Vijianagar p. 210

గులయధికారి యగురుమీఖాను రాగినాణెముల ఫిరంగులలోఁ బోయించి హిందూసైన్యములు సమీపించినతోడనే వ్రేల్చు చునమిత నష్టమును గలిగించుచుండెను. ఇందువలన ఫిరంగుల సమీపమున నైదువేలహిందూసైనికుల శవములు పడియుండె నఁట. అప్పుడుహిందూసైనికులుచెదరి పరువిడుచుండ విజాపురసుల్తానుసేనాధిపతియగు 'కిశ్వర్ఖానులారీ' యను నాతఁడాఱువేలయశ్వికులతో వచ్చి హిందువులపైఁ బడి తఱుమ నారంభించె నఁట. ఇట్టిసమయమునసే హిందూసైన్యములో నొకగందరగోళము పుట్టినది. ఇంతవఱకు విజయనగరసామ్రాజ్యము క్రిందసేవకులుగ నున్నయిర్వురు తురకసేనానులు రాజద్రోహులై తమప్రభువయిన రామరాయలను విడిచి తమమత్స్థులయిన సుల్తానులపక్షమునకుఁ దమతమసైన్యములతోఁ బోవుట సంభవించెను. ఈద్రోహవృత్తాంతమును ఫెరిస్తాగాని, ఆలీ–ఇబూ–అజీజుగాని తెలిపియుండలేదు గాని యుద్ధముజరిగిన యొకసంవత్సరమునకు విజయనగరవీథులలోఁ దానుసంచరించునపు డచటివారు చెప్పఁగాఁ దాను వినియుంటినని ఫ్రెడరిక్కును నొకపోర్చుగీసు లేఖకుఁడు వ్రాయుచున్నాఁడు. ఈతురకసేనాను లిరువురను చిక్కు–సమయములో ద్రోహులై శత్రుపక్షములోఁ జేరి యాకస్మికముగాఁ దమ ప్రభువు నెదుర్కొని పోరాడుట మూలముననే రామరాయలపజయముగాంచెనుగాని లేకున్న నపజయము గాంచువాఁడు

గాడని ఫ్రెడరిక్కు తెలుపుచున్నాఁడు. (1) ఈవిషయమును ‘ఆంక్వోటిల్—డు—పెర్రాన్’ అనునాతఁడుగూడఁ దెలుపు చున్నాఁడని హీరాసుషాదిరి తెలుపుచున్నాఁడు. ఈయిర్వు రిలో నొకఁడు రామరాయలు తనసోదరునిగా భావించి కొనెడు ‘ఎయిన్—ఉల్—ముల్క్’ అనునతఁడయి యుండు నని హీరాసు తలంచుచున్నాఁడు. ఇయ్యదినిజమై యుండవ చ్చును. ఇతనిప్రేరేపణమూలమననే సదాశివదేవరాయలు బెవినిహల్లిగ్రామమును బ్రాహ్మణులకు దానముచేసి యుం డెను. (2)

వీరుచేసిన ద్రోహమువలననే రామరాయల సైన్య ములోఁ బెద్దకలవరము పుట్టుటయు, రామరాయలకుఁ గాయ ముతగులుటయు సంభవించెను. అతఁడు వెంటనె రణరంగ మునుండి తొలఁగిపోవలయునని పల్లకినెక్కి నఁటగాని పల్లకి మ్రోయుబోయీలు హుస్సేనునిజాముషా సైన్యములోని యొకమదపుటేనుగ ఘీంకారము చేయుచు పైఁబడ భయపడి పల్లకి నచటవిడిచిపెట్టి పాఱిపోయిరఁట. అట్టిసంకులసమరమున నావృద్ధవీరుఁడు కాలినడకను పప్పించుకొనిపోదమని తలంచి పల్లకినుండి దిగుచుండఁగా నాయేనుగ రాయలను తొండ ముతోఁ బట్టుకొని పైకెత్తెనని ఫెస్త్రాయుచుండఁగా, ఆలీ—

---

(1) The Aravidu Dynasty of Vijianagar p. 211, 212

(2) Ep. and XIV p. 231, V. 64, 68.

ఇబు—అజీజ్' రామరాయలు గుఱ్ఱముమీఁదనుండఁగాఁ బట్టు వడె నని వ్రాయుచున్నాఁడు. ఎక్కడపట్టుబడిననేమి ? పట్టుబడిన మాటవాస్తవము. అంత రాయలు చలబీరుమీఖానుఁ కడకుఁ గొనిపోఁబడెను. అతఁడు వానినిచంపఁబోఁగా వానిసమీపమున నున్నహిందూదళవాయియగు ' దళపతిరాయి ' యనుబ్రాహ్మణసేనాని యాయనను జంపకు మాతఁడేరామరాయలు ; దివానుబరీదుకడకుఁ గొనిపొమ్మని పలికెనఁట ! ఇయ్యది తెలిసికొని రుమీఖాను రామరాయలను హుస్సేనునిజాముషాకడకుఁ గొనిపోయెనఁట. అతనితల వెంటనే కొట్టివేయుఁ డనిహుస్సేను నిజాముషా యాజ్ఞాపించినట్లుగా మహమ్మదీయ చరిత్రకారులు వ్రాసియున్నారుగాని ' కోటో ' యను పోర్చుగీసుచరిత్రకారుఁడు హుస్సేనునిజాముషా తానుస్వయముగాఁ దనఖడ్గముతో నాతనితలఁ ద్రుంచివై చెనని వ్రాయుచున్నాఁడు. ఈదుష్కార్యమును జేయునపుడు ' హుస్సేనునిజాముషా ' ' ఇప్పుడునీ మీఁదనేను బగఁదీర్చుకొనుచున్నాను ; నాకు దేవు డేమిచేయునోచేయ నిమ్మ్మ ' అనియుద్ఘోషించె నఁట. ఇట్లు శత్రువులదుర్మంత్రముల వలనను మాయోపాయముల వలనను 1565 సంవత్సరము జనవరి 25 తేదీని నీమహావ్యక్తి తన తొంబదియాఱవయేట రణరంగమున వీరస్వర్గమును గాంచెను. పాపము హుస్సేనునిజాముషా యిట్లుక్రమముగాఁ దనచేతఁ జిక్కిన వృద్ధశత్రువును తలద్రుంచినందుకు మిక్కిలిపశ్చాత్తాపముఁ జెందియుండును. ఇట్టిమహావిజయమును బొందిన

సంతోషవైభవము నేమియు ననుభవింపకయే మనోవిచార
ముతో సంవత్సరమైన గడవకమునుపే వ్యాధిగ్రస్తుఁడై మర
ణముఁ జెందుట తటస్థించెను. ఆహా! విధిచెడ్డయముల రహ
స్యములం దెలిసికొనుట నెట్టివారికి సాధ్యముగదా?

పదవప్రకరణము

రామరాయల ధర్మపరిపాలనము.

కృష్ణదేవరాయలు వానితమ్ముఁడచ్యుతదేవరాయలు విజయనగరసామ్రాజ్యమును బరిపాలించుకాలమునసే సామ్రాజ్యమున భూమిశిస్తు మొదలగునవి క్రమపద్ధతులపై స్థిరముగా నేర్పాటుచేయఁబడియుండుటచేత నాపద్ధతులనే సదాశివదేవరాయని కాలమునఁగూడ రామరాయలచే నవలంబింపఁబడియుండుటచేత రామరాయలకాలమున సామ్రాజ్యమున నెన్నఁడు నార్థికదారిద్ర్యము సంభవించి యుండలేదు. ఆర్థికాభివృద్ధికై యాతఁడెన్నఁడును సామ్రాజ్యప్రజలను బాధించి యుండలేదు. సామ్రాజ్యమునకు లోఁబడినసామంతనృపతులు అమరనాయకులు మొదలగువారు ప్రతిసంవత్సరము తాము చెల్లింపవలసిన కప్పములను వరుసదప్పక సకాలమునఁ జెల్లించుచుండుటయే తటస్థింపుచువచ్చెనుగాని యన్యథా జరిగి యుండలేదు. అందువలన ధనలోభముచే ధర్మపరిపాలనమునకు భంగము కలుగలేదు. ఇతనిపరిపాలనమున ముఖ్యముగా సంరక్షింపఁబడినది హిందూమత ధర్మపరిపాలనమే. చక్రవర్తియగు సదాశివదేవరాయలును, వానిమంత్రియగు రామరాయలునుగూడ

సామ్రాజ్యప్రజలు తమజాతీయమతము నందభిమానము వీడ
కుండునట్లు ప్రోత్సాహపరచుచుండునటుల వారికాలమునాటి
దానధర్మములను లిఖింపఁజేసినవారి శిలాశాసనములే వారి
తామ్రశాసనములే వేనోళ్ల వక్కాణించుచున్నవి. సదాశివ
దేవరాయనిపేఁటి దానశాసనములు పెక్కులు కనంబడుచు
న్నను నవియన్నియు రామరాయలు ప్రోత్సహించిన వనియే
మనము విశ్వసింపవచ్చును.

—♦ దేవాలయపోషకత్వము ♦—

నల్లచెర్వుపల్లెలోని పురాతనభైరవేశ్వరాలయము సదా
శివదేవరాయనిచే విశాలపఱుపఁబడుటయెగాక సొగసుగా నలంక
రింపఁబడినది. గోపాలకృష్ణదేవునియాలయమునుండి యెట్టి
సుంకమును గైకొనకుండఁ జేసెను. తానుపట్టాభిషిక్తుఁడయిన
ప్పుడు మార్కాపురములోనిదేవునకు నొకగ్రామమును దాన
ముచేసెను. సచ్చిదానంద స్వామివారికి పుదూరుగ్రామము
నిచ్చెను. పొత్తపినాఁడులో పులుపటగ్రామముతో సహా
మూఁడుగ్రామములను, ఒంటిమిట్టలోఁ గొంతభూమిని ఒంటి
మిట్టగ్రామము లోని కోదండరామస్వామివారికి దానముచేసెను.
కృష్ణాపురములోని విష్ణ్వాలయమునకు ననేకగ్రామము లొసం
గఁబడియెను. హిందూపురము తాలూకాలోని తిమ్మసముద్ర
మనుపేరుతో కాగల్లుగ్రామము మల్లికార్జునస్వామివారి కర్పిం
పఁబడియెను. జమ్మలమడుగు తాలూకాలోని కోసానెపల్లె

గ్రామము చెన్నూరుసీమలోని తిరువేంగళనాథుని యుత్సవ
కైంకర్యములకై సమర్పింపఁబడినది. శ్రీవిల్లిపుత్తూరులోని
యమ్మవారికి రామనాథమండలములో పులియంగుల మను
గ్రామము నొసంగెను. కోడూరుగ్రామములో దుర్గాదేవి
పూజాకైంకర్యమునకై సంవత్సరోత్సవమునాఁడు తిరునాళ్లకు
వచ్చు ప్రజలనుండి సుంకములను గైకొనుటకై యనుమతి
యిచ్చెను. మఱియు సిద్ధేశ్వరభోజేశ్వరస్వాములకు గడగిరే
లను గ్రామము నొసంగుటయెగాక వారిమహోత్సవములకై
కొంతధనసహాయము చేయుటకు నేర్పాటు గావించెను. ఉద
యగిరిదుర్గసీమలో నుండు గ్రామములనుండి తేఁబడుచిల్లర
వస్తువులనుండి వసూలుచేయఁబడు సుంకముల మూలమున
శ్రీరంగనాథస్వామివారికి మంచిరాబడిని కలుగఁజేయుటయె
గాక సూర్యగ్రహణకాలమున సువర్ణదానమునుగూడఁ జేసి
యుండెను. 'యథారాజాతథాప్రజా' యన్నట్లు సామ్రాజ్య
ప్రభువులమార్గమును వారిసామంతులును, ప్రజలుగూడ నవ
లంబించిరి. సదాశివదేవరాయల చక్రవర్తిగా నున్నకాలమున
ననేకనూతన దేవాలయములు నిర్మింపఁబడినవి. శిథిలముల
యినవి విశాలపఱుపఁబడుటయెగాక నూతనాలంకారముల
తోను చిత్రములతోను చిత్రింపఁబడినవి. మహామండలే
శ్వర జగ్గరాయరంగపతిరాజయ్య దేవమహారాజుగారి కార్యకర్త
యగు అమరినాయనివేంగళ నారాయనింగారు రాయచోటి
గ్రామములోని వీరేశ్వరస్వామివారి ప్రాకారములోపల నడుమ

నున్నయాలయమును బాగుచేయించెను. దేశాంతరినరసింగ
దాసు తిరువళిక్కేణిలోని పార్థసారథిదేవాలయము ననేకవిధ
ములుగా నభివృద్ధిపఱిచెను. తిరుమలరాయనిదళవాయి యగు
జంగమయ్య యొకనూతనదేవాలయమును నిర్మించెను. గుత్తి
తిరుమలరాజయ్యగారు మన్నూరు గ్రామములోనిచెన్న కేశవస్వా
మివారిదేవాలయములో మంటపనిర్మాణము గావించెను. తిమ్మ
రంగరాజనువారు విజయనగరములోనిమహాదేవాలయములో
అ భాగములుతో నొప్పునొకధర్మశాలాభవనమును నిర్మించి
దానికిరంగమంటపమనిపేరిడెను. చిన్నజౌబలరాజనునాయని
ఆరకటవేములయగ్రహారములో నొకదేవళమును గట్టించి
యందుగోపాలకృష్ణదేవునివిగ్రహమును ప్రతిష్ఠాపించి గండి
కోటచుర్గసీమలోవచ్చు నాదాయమునుండి సాలునకు
3౦½ వరహాలు సమర్పించుటకు నేర్పాటుచేయుటయేగాక
యాయగ్రహారములోనిశివార్లనుగూడ నాదేవుని కర్పించెను.
జౌబలరాజయ్యదేవమహారాజు కడప, వెలదుర్తిగ్రామములలో
లోహవిగ్రహములను ప్రతిష్ఠాపించి చెన్నకేశవపెరుమాళ్ల
భోగకైంకర్యములకై పండ్రెండువరహాలు సమర్పించుటకై
యనుజ్ఞచేసెను. ఆత్రేయగోత్రజుఁడును చంద్రవంశ్యుఁడును
నైనరాచిరాజదేవమహారాజు దేవాలయమును నిర్మించియందు
మదనగోపాలవిగ్రహమును ప్రతిష్ఠాపించి భూదానములు
మొదలగువానిఁ బెక్కుంటిని గావించెను. పెమ్మసానిచినతిమ్మా
నాయుఁ డనునొకసామంతమండలేశ్వరుఁడు తాడిపర్తిలోనితిరు

వేంగళనాథస్వామివారికి నెనుములచింతలయను గ్రామమును
దానము చేసెను. యలదుట్లులోని శ్రీరంగనాథస్వామివారి
అర్చకత్వమును సలుపుటకై తమ్మయగౌడునకు మహానాయ
కాచార్యనాగినాయకుఁడను నాయన గొల్లెకుంటయను గ్రామము
నుదానము చేసెను. గుంటుపాపయ్యయనునతఁడు వేల్పుచర్ల
లోనియమ్మవారికి మూడుగ్రామముల నొసంగెను. నంద్యాల
తిరుమలయ్యదేవమహారాజు చెన్న కేశవస్వామివారికి కోడూరు
గ్రామము నొసంగుటయెగాక నందపాడుగ్రామమునఁ గొంత
భూదానముగూడ చేసియుండెను. కొండ్రాజుచిన్నతిమ్మరాజు
అహోబలనృసింహస్వామివారి కొకగ్రామము సమర్పించెను.
ఒంటిమిట్టరఘునాయకదేవునికి నాగరాజయ్యగారు గంగవేరు
రనుగ్రామము నొసంగెను. నంద్యాలతిమ్మయ్యదేవమహారాజు,
చిన్నఓబళేశ్వరదేవమహారాజు ఘుండికోటరఘునాయకదేవునకు
భూదానములను గావించిరి. నంద్యాలయోబలరాజునందలూరు
సోమ్యనాథస్వామివారికి భూదానములను చేసెను. బొల్లవరము
లోనివేణుగోపాలస్వామివారికి పాపతిమ్మయదేవమహారాజుగా
రొకగ్రామము నిచ్చిరి. ఇమ్మడిబసవనాయఁడు త్రిపురాంతక
దేవరకు ముప్పదిమూములమెట్టపొలమును సమర్పించెను.

ఇట్లుధనరూపకముగా నిచ్చినశాసనములు పెక్కులు
గనుపట్టుచున్నవి.

పెద్దముడియము సోమేశ్వరస్వామివారి కొకప్రభువు
వసూలుచేయుసుంకములలో నొకసుంకమును సమర్పించెను.

విప్రవినోదివీరముష్టివీరప్పయనునాతఁడు గ్రామమునుండితనకు వచ్చునాదాయమునంతయు విశ్వేశ్వరదేవునికి సమర్పించెను. అగ్రహారము బ్రాహ్మణులనుండి తనకువచ్చెడునాదాయమునంతయు విప్రవినోదిసిద్ధయ చెన్న కేశవస్వామివారిమహోత్సవమునకై సమర్పించెను. కంబదూరుమల్లికార్జునదేవరకు విరూపణ్ణనాయకుఁడు ౫౦ వరహాల నొసంగెను. విప్రవినోది బ్రాహ్మణులు తాము బ్రాహ్మణులనుండి సంపాదించినసొమ్మును దేవుళ్లకు సమర్పించెడివారు పెక్కండ్రు కలరు. గాడిదివాండ్రు వేలమూరినుండివచ్చెడునాదాయమునంతయు చెన్న కేశవస్వామి వారికైంకర్యములకు వినియోగించు చుండిరి. మహామండలేశ్వరచినతిమ్మరాజకొండయదేవమహారాజు జిల్లేళ్ళగ్రామములోఁ దానువసూలుచేసెడుకొన్నిసుంకముల నాయూరిలో వీరభద్రదేవునకు సమర్పింపు చుండెను. ఇట్టివే పెక్కులుదానశాసనములు గనుపట్టుచున్నవి.

—♦ బ్రాహ్మణవిద్వాంసుల పోషకత్వము. ♦—

ఇట్లు రామరాయలప్రభుత్వకాలమున దేవాలయధర్మాలయపోషకత్వమెగాక విద్వాంసులయిన బ్రాహ్మణులపోషకత్వముగూడఁ జక్కఁగా నిర్వహింపఁ బడుచు వచ్చినవి. 1545 సంవత్సరములో సదాశివదేవరాయలు నొందరుబ్రాహ్మణులకు దానములను బెక్కులు చేసెను. గోవిందవామపుర మనుగ్రామము నొకబ్రాహ్మణున కొసంగెను. రెండుసంవత్స

రముల కనంతరము రెండుగ్రామములను బ్రాహ్మణుల కనేకు
లకు దానముచేసెను. 1548లో కనుమయను గ్రామమును
బ్రాహ్మణవిద్వాంసులకు దానముచేసెను. వేదాంగపారగులైన
పెక్కండ్రు బ్రాహ్మణులకు బెవినిహాల్లిగ్రామమును దానము
చేసెను. 1544 మొదలుకొని 1546 వఱకు వరుసుగా మూఁడు
గ్రామములను ఒంగోలుపురవాస్తవ్యుఁడయినతాళ్లపాకతిరుమల
య్యగారికుమారుఁడు చిన్నకోనేటి తిరువేంగళనాథయ్యగారికి
నగ్రహారములుగా నొసఁగఁబడెను. వీరు వేదవేదాంతమార్గ
ప్రతిష్ఠాపనాచార్యులయినవారు. మఱియు బ్రాహ్మణులకుఁ
జేయఁబడిన భూదానశాసనములుగూడ వందలకొలది గలవు.

♦ సరిహద్దులతగవుల పరిష్కారము ♦

వీరిపరిపాలనమున సరిహద్దులనుగూర్చిన వివాదములు
పుట్టుచు వచ్చెను. అట్టితగవుల నన్నిటిని సామ్రాజ్యకార్య
కర్తలవలన పరిష్కారము లగుచు వచ్చిన వని కొన్నిశాసన
ములనుబట్టి తెలిసికొన నగును. అనంతపురమండలములో రెండు
గ్రామములవారికి నీటిహక్కులనుగూర్చి 1553 లో వివాదము
తటస్థించినప్పుడు రామరాజుగోనప్పదేవమహారాజు గారివలనఁ
బరిష్కారము గావింపఁబడినది. అదేమండలములోఁ బెదమల్లె
పల్లెయనుగ్రామమున సరిహద్దులనుగూర్చి వివాదములు పొసఁ
గినపుఁడు దానప్పనాయఁడనునాతఁడు తానుస్వయముగాఁబరి
శోధించి వారివివాదములను బరిష్కరించి సరిహద్దులలో ఱాళ్లు

పాతించెను. అదేవిధముగా బుక్కరాయపురము బ్రాహ్మణపల్లె గ్రామములవివాద తటస్థించినపుడు సరిగా కొలతలుకొలువఁ బడి స్పష్టముగాఁ దెలియునటులు సరిహద్దుగుర్తు లేర్పఱచఁబడినవి.

—♦ వ్యవసాయాభివృద్ధి ♦—

వ్యవసాయాభివృద్ధినిగుఱించి యెట్టిశ్రద్ధ వహించినది మనకుఁ దెలిసికొనుట కంతగా సాధ్యముగాకపోయినను కొన్ని దృష్టాంతములనుబట్టి కొంతవఱకు గ్రహింపవచ్చును. పొత్తపియను గ్రామమున వ్యవసాయముకొఱకు వరదరాజు, ఎల్లమరాజు ననువారు ౬౦ కుంటలభూమి నిచ్చి యొకకాలువను ద్రవ్వించిరి. అదేగ్రామమున మట్లవరదరాజనునాతఁ డంతరంగకాలువ యనుపేరితో మఱియొకకాలువను ద్రవ్వించెను. మొలకల మూఱుసీమలో చవిటిమన్ను తొలఁగించుటకై యుప్పరవాండ్లకు సదాశివదేవరాయలు పన్ను చెల్లింపకుండుపద్ధతిని కొంత భూమి నిచ్చినట్లు గనుబట్టుచున్నది. అనేకవిషయములనుబట్టి వ్యవసాయాభివృద్ధి సంరక్షింపఁబడుచున్నదనియె తలంపవచ్చును.

—♦ కులవృత్తులు ♦—

ఈకాలమున విజయనగరసామ్రాజ్యమునందు కులవృత్తులు చక్కగాఁ బోషింపఁబడుచువచ్చిన వనేకదృష్టాంతములను జూపవచ్చును. విజయనగరసామ్రాజ్యమునం దీకాలమున

నరువదిరేవ్ప పట్టణములు సంరక్షింపఁబడుచు విదేశములతో వ్యాపారములు జరుపుచుండుటచేత కులవృత్తు లభివృద్ధిలో నున్నవని వేఱుగఁ జెప్పవలయునా ? అన్నివృత్తులమాటయటుం డనిచ్చి యొకమంగలివృత్తిమాట విచారించినఁ దక్కినవృత్తుల యందుఁ గూడ నెట్టియభిమానము గలిగియుందురో చదువ రులు చక్కగా గ్రహింపఁ గలరు. అళియరామరాయలు మంగలివృత్తిని నీచవృత్తిగను, మంగలివృత్తిగలవానిని నీచు లనుగను జూచినట్లు గనుపట్టదు. అంతియగాక వారిని దుర్భ రదారిద్ర్యమునుండి తప్పింపఁ బూనినట్లుకూడఁ గానఁబడును. అళియరామరాయలకాలమున నీవృత్తియందు నేర్పరులయిన పనివాండ్రు పెక్కండ్రు కలరు. వారిలో బాదామికాపుర స్థుఁడగు మంగలతిమ్మోజుకొండోజుగారు చాలప్రఖ్యాతుఁడై యుండెను. ఇతఁడు గడ్డముగీయునపుడు తననేర్పరితనము నం తయుఁ జూపించు నఁట ! ఇతఁడు రామరాయల సొంతమంగలి యని చెప్పవలసి యున్నది.

ఏవృత్తియైనను శ్రద్ధతో నభ్యసించిన నావృత్తియందే గొప్పఖ్యాతిని సంపాదింపవచ్చుననుటకు మంగలికొండోజుగా రిని నిదర్శనముగాఁ జూపవచ్చును. అళియరామరాయ లీవృ త్తినేర్పరితనమును మెచ్చుకొని చక్రవర్తితోఁ గూడ నీతనిగు ఱించి ప్రశంసింపుచు వచ్చెనఁట. అందువలన రామరాయ లకుమాత్రమెగాక చక్రవర్తిదయకుఁ గూడపాత్రుఁడయ్యెను. ఇట్టిదయను సంపాదించుటవలననే యితఁడు తనకులమువారి

కెల్లరకు మహోపకారముచేయఁ గలిగెను. అళియరామ రాయలు 1545 సంవత్సరము కొండోజు పనివానితనమును మెచ్చుకొని మంగలివారు చెల్లింపవలసిన కులపన్ను, వృత్తి పన్ను, యితరములయినపన్నులనేమియు నాతఁడు చెల్లింప నవసరములేదని యుత్తరువు చేసెను. 1554 సంవత్సరములో రామరాయలకు గొప్పసేవచేసి ప్రభువునకు విజ్ఞాపింపుకొన నాతఁడు దయతో విశ్వసించి మంగలివాండ్రపైఁ గలసుంకమును దీసివేయవలసిన దనిశాసనమును బ్రకటించెను. అతఁడును, అతనికుటుంబమువారును 1556 వ సంవత్సరమునుండి సామ్రాజ్యము నాలుగుసరిహద్దులలోపల నిర్బంధసేవనుండియు విరద, స్థిరముగాఁ బన్నులను జెల్లింపవలసిన నిర్బంధములనుండియుఁ దొలగింపఁ బడియెను. అళియరామరాయల దయకుఁ బాత్రుఁడయినదీకొండోజు మాత్రమెగాదు. అళియరామ రాయలు ' తిమ్మోజు, హొమ్మోజు, భర్రోజు ' నుమూవురు మంగలుల పనితనమునుగూడ మెచ్చుకొని పన్నులనిర్బంధము నుండి వారినివిముక్తులను గావించి నట్లుగా హిరెకెరూరుశాస నమువలనఁ దెలియుచున్నది. చక్రవర్తికిని, మంత్రికి నిట్టి మంగలనాయకులతోడిపొత్తువలన సామ్రాజ్యములోని మంగల వాండ్ర కెల్లరకు మహోపకారము కలిగినది.

ఎప్పుడుసామ్రాజ్యప్రభుత్వమువారియుత్తరువు రామ రాయలసంతకముతో బయలువెడలినదో అప్పటినుండి సామ్రా జ్యోద్యోగస్థులును, తదితరసామంతమండలాధిపతులును ప్రభు

త్వశాసనమును శిరసావహించి మంగలకులమువారెల్లరు నెట్టి పన్నును చెల్లింపవలసినపనిలేదని శాసనములం బ్రకటించిన ట్లనే కశాసనములవలనఁ దెలియఁగలదు. ఇట్టిమహోపకార మీకులమువారికి విజయనగరసామ్రాజ్యమున మఱేపూర్వప్ర భువుకాలమునను జరిగియుండలే దనుట సత్యము.

—♦ స్వమతాభిమానము ♦—

ఆరవీటివంశమువారు మొదలనుండియు వైష్ణవమత స్థులై యుండుటచే నళియరామరాయలును వైష్ణవమతము నందే నిలిచి యుండెను. విజయనగరసామ్రాజ్యమును బరిపా లించినసంగమవంశమువారుమాత్రము శైవులుగ నుండురికాని తక్కినవంశములవా రెల్లరును వైష్ణవమతమువారై యున్నారు. ఈసామ్రాజ్యాధిపతులలో మొదటివంశములోనివాఁ డయిన విరూపాక్షరాయలుదక్క తదితరప్రభువు లెవ్వరునుమతములను మార్చుకొనలేదు. మొదటివంశమువారైనశైవప్రభువులును తరువాతివంశములవారయినవైష్ణవప్రభువులును మతపరిపాల నాసందర్భమున శైవవైష్ణవమతభేదము లెంచకుండ దేవస్థానము లను మతములను నిష్పక్షపాతబుద్ధితోనే పోషింపుచు వచ్చిరని నిస్సంశయముగ నుడువవచ్చును. రామరాయులగురువు శ్రీని వాసాచార్యులపుత్రుఁ డగుతాతాచార్యులు. రామరాయ లును గురువుతాతాచార్యులును చంద్రగిరిదుర్గమునఁ గొంత

కాలమువిద్వద్గోష్ఠి యందుండెనని ప్రపన్నామృత మనుగ్రంథ
మునుబట్టి దెలియుచున్నది. ఈశ్రీనివాసతాతాచార్యుఁడు
శ్రీరామానుజులవారిమేనమామ యగుశ్రీశైలపూర్ణనివంశ
ములోనివాఁడు. మొదటస్మార్తమతము నందున్నబ్రాహ్మణ
కుటుంబమె రామానుజునికాలమునసే వైష్ణవములోనికి మాఱి
నది. వాధూలగోత్రోద్భవుఁ డయినదొడ్డ యాచార్యుఁడు
వాదమునశైవాచార్యులఁ గెలిచినందున నతఁడు చిదంబరదేవా
లయములో క్రిమికంఠచోళునికాలమునాటినుండియుఁ బూజా
పునస్కారములులేక మూలపడియున్నగోవిందరాజస్వామివారి
విగ్రహమును మరల నాదేవాలయములోఁ బ్రతిష్ఠాపించి
పూజాసంస్కారములు జరుగునట్లు చేయవలసినదని రామరాయ
లనుకోరఁగా నతఁడాఘనకార్యమును నిర్వహించెనని పైగ్రం
థము దెలుపుచున్నది. ఈదొడ్డయాచార్యులు చండమారుతమను
గ్రంథమును తాతాచార్యులుపంచమతభంజనమును వ్రాసెను.

ఇయ్యవి యప్పయదీక్షితులవారు వ్రాసినయద్వైత
దీపికపై ఖండనగ్రంథములు. రామరాయ లితరమతశాఖలను
ద్వేషింపకపోయినను స్వమతాభిమానమును విశేషముగాఁ
జూపించెను. ఇతఁడేగాదు వీనిపూర్వులును వైష్ణవమతవ్యా
ప్తికిఁ బాటుపడిరి. ఈవిజయనగరసామ్రాజ్యపాలకులకాలము
ననే. దక్షిణదేశమున వైష్ణవమతము విస్తరింపఁ బడినది.
తాతాచార్యులవారిముద్రయని లోకులచేఁ బ్రశంసింపఁబడు
తాతాచార్యులవారు వీరిగురువుతాతాచార్యులవారే. చక్ర

వర్తిసదాశివదేవరాయలుకూడ విష్ణుభక్తుఁడు. వీనిపూర్వులు కూడ వైష్ణవమత మవలంబించినవారే. వైష్ణవమతము నభి వృద్ధిపఱచుటకై యితఁడు 1556 సంవత్సరమున 30 గ్రామము లను రామానుజులవారి కనఁగా నాతనిచే నేర్పాటుకావింపఁ బడినశాఖవారికి దానముచేసి యుండెను. సదాశివదేవరాయనికి మరణించుట యన, వైష్ణవపదముచేరుట యే' యని యభి ప్రాయ మున్నట్టుగా 1558 సంవత్సరము లోనియొకశాసనము వలనఁ దెలియుచున్నది.

—♦ భాషాభిమానము—కవిపండితగోష్ఠి ♦—

ఇతఁడు సంస్కృతాంధ్రములయం దసమానపాండిత్య ముకలిగియుండుటయెగాక సంస్కృతాంధ్రకవులను పోషించి నట్లు కనంబడుచున్నది. ఇతనిమంత్రి రామయామాత్యుఁడు సంగీతశాస్త్రజ్ఞుఁడనియు, సంస్కృతకవి, స్వరమేళకళానిధి యనుగ్రంథమును రచించి రామరాయల కంకితముచేసి యున్న వాఁడని యిదివఱకె తెలిపి యున్నాఁడను. రామరాయలకు సంగీతశాస్త్రజ్ఞానము కలదనియు, వీణపాటయందును సంగీత మునందు నెక్కువయభిరుచి గలవాఁడయి యుండెనని వీరవేం కటపతిరాయలవారు 1589 లో లిఖింపించినయొక శాసనము వలనఁ దెలియుచున్నది. 1545 లో బాలుఁడైనసదాశివదేవ రాయచక్రవర్తి మహాకవు లయినతాళ్లపాక తిరుమలయ్యగా రికిని వారికుమారుఁడయినచిన్నకోనేటి తిరువేంగళనాథయ్యగా

రికిని గ్రామము లొసంగె ననిపైనియుదాహరించి యున్నాను. వీరాంధ్రకవులయిన నియోగిబ్రాహ్మణులు. వైష్ణవమతమవలంబించినవారు. తెలుఁగుద్విపదలలో వైష్ణవగ్రంథములు రచించినవారు వీరే. వీరిద్విపదలు రాగిరేకులమీద వ్రాయఁబడి యట్టివి వందలకొలదిరేకులు తిరుపతిదేవస్థానములోనున్న వనివినుచున్నారము. మహాపండితుఁడును మధ్వమతబోధకుఁడు నగువిజయేంద్రస్వాములవారు రామరాయలచే ననేకాగ్రహారములను, కనకాభిషేకములను గాంచెను. అహోబలమఠాధిపతు లయినషష్ఠపరాంకుశు లనువారు సిద్ధాంతమణిదీపము, పంచకాలదీపిక, ప్రపత్తిప్రయోగ, నృసింహస్తవము మొదలగుగ్రంథములను రచించెను. ఇతఁడు కొంతకాలము రామరాయలకు కార్యకర్తగ నుండెను.

కాని యీతనియాస్థానకవులలో ముఖ్యుఁడయినవాఁడు భట్టుమూర్తి. రామరాజభూషణుఁ డన్నబిరుదమును పొందినవాఁడు. ఇతఁడురచించిన వసుచరిత్రము, నరసభూపాలీయము, హరిశ్చంద్రనలోపాఖ్యానము మొదలగుగ్రంథములు రామరాయలమరణానంతరము రచింపఁబడినవిగా నున్నవిగాని యిత నికాలమున రచింపఁబడినగ్రంథము లేవియుఁ గానరావు. ఇతఁడు సుప్రఖ్యాతిఁగాంచిన యాంధ్రకవి యనియెల్లవారికిం దెలియును.

అనుబంధము

—♦ రామరాయలబిరుదుగద్యము ♦—

జయజయ, స్వస్తి, సమస్తసద్గుణస్తోమభద్ర, రణరంగ రామభద్ర, కళ్యాణమహీపాలభాస్వర, కళ్యాణపురవరాధీశ్వర, కన్యాకుమారీభీమరథీ తటాంతనిక్షేపవిజయస్తంభ, స్తోత్రార్హా యశఃప్రక్రియాపావనచరిత్ర, ఆత్రేయగోత్రక్షత్రియకుల పవిత్ర, మహితకేళికాసారాయణ, మహితచాళుక్యనారాయణ, ధానుష్క-చక్రవర్తిబిరుద, నానావర్ణమండలీకరగండ, ద్వైత్యేభరి గండ, హత్తిబ్బరగండ, భాసురభుజాదండ, జయబిరుదురగండ, అసమశూరదగండ, హొసబిరుదురగండ, గండరగండ, ఘనీ కృతమదేభకరశరజన్యలంపట, త్రిభువనబిరుదులవెన్నుసమ్మెట, పట్టిసరాయనిజానిష్ట, ఒడయరాయనిశాభట్టోష్ట, వర్గరాయఘన ప్రియంకర, అష్టవిగ్రాయమనోభయంకర, విజయచరితసింహా సనాభాస్వర, విజయనగరసింహాసనాధీశ్వర, యుక్తివర్గసద్యో ధనపుర, గుత్తిదుర్గనిర్భేదనపుర, వాదిపురతర్క-భరణ, ఆద వేనిదుర్గాపహరణ, ఘనచండవర్గబాధక, పెనుగొండదుర్గసాధక, మంద్రగిరిదుర్గభాస్వర, చంద్రగిరిదుర్గరాజ్యాధీశ్వర, శబ్దపరి శుద్ధపాలక, ఉద్దగిరిరాజ్యపాలక, కాయదుర్గపనయబంధుర, రా యదుర్గావనధురంధర, నందనశీలకిరీటపాదక, కందనవోలుకవాట

భేదక, చాటూరుషణితినిర్వాహక, జూటూరుసమతి నిర్వాహక, చండసపాటి ఖడ్గసాయక, కొండవీటి దుర్గనాయక, పుట్టపల్లిసీమాధిష్ఠిత ధామసాగర, కెట్టహల్లిసీమాప్రతిష్ఠితధామసాగర, సంకాదిమవీరసమాసంగిత, బంకాపురవీర రమాలింగిత, సాంద్రకీర్తినిరంతర, చంద్రగుప్తిధరాంతర, ఆచారరాజ్యావయవచర్య, రాచూరురాజ్యహరణధుర్య, మదచండవర్గాదిదాయక, ముసుగంటిదుర్గాధినాయక, పరిభల్లుచరణభూషణ, ఓరుగల్లునగరపోషణ, విజయకరాయతసాయక, విజయాపురభయదాయక, వర్ణనాదికరక్షోపకార, సొల్లలాపురసంక్షోభకార, కల్యాదినృపకబాధక, కళ్యాణనగరసాధక, సామధానముఖ్యశీలరంజన, ఆముదానగరసాలభంజన, ధావకరమార్గవిక్రాంతిసార, దేవగిరిదుర్గసమాక్రాంతిధీర, గౌతమీస్నానపావనాకార, కౌతుకాఖిలభూజనాధార, బలిచాపవిజన్యదాయక, హరిపురచాంచల్యకారక, ఘుడితకూటతమసింహసంహనన, బెడఁదకోటనగరసింహసంహనన, బలికిరికూటపాకలశౌర్య, కలుబరగికోటపాటనధుర్య, నగరసమాక్రమణవిచార, నగరసమాక్రమణధీర, పరచండనిర్గతకింకర, పరచండదుర్గభయంకర, సంసదుర్గకేతుహరణ, హంసదుర్గనిబర్హణ, స్వర్ణాటవర్గసద్గంధనాసిక, కర్ణాటకబుధధన్యాసిక, జుర్ఝారుభయనిర్ణాయక, నిర్ఝారుసాముజసముద్రనిష్ఠాదిరాయక, సామగిరిదావక, రామగిరిదుర్గప్రతిష్ఠాపక, మేదినీతలసమగ్ర

సంపాదన, భూధరదుర్గభేదన, శిలదండన్మృదుభాషణ, గోల
కొండపురదూషణ, ఆయలకొండవిమతహాల్లాహాల, ఆయల
కొండహరణకౌతూహాల, పానుగల్లుశ్మృతిపరాక్రమ, పాను
గల్లుకృతిపరాక్రమ, పానుగంటిదుర్గపాటనధుర్య, భూను
తసాహసధుర్య, వేల్లితచండదుల్లభ, బెల్లముకొండవల్లభ,
నిలయలోలగర్జితాకార, మలయకేళిమహిమాధార్య, కామ
సమాచరణాక్రమణ, సోమపదమానచణాక్రమణ, శావ
గదుర్గబాధక, మావురిదుర్గమాధక, ఖండితసమగ్రసందాచరణ,
దండితసమస్తశత్రుగణ, అక్కామాధరక్షానికర, మక్కాకోటదక్షా
నికర, మక్కాకోటశిక్షానికర, అక్కామాధశిక్షానికర, ఉల్లీధని
జాప్తికల్లోలజాలక, ఢిల్లీపురహల్లకల్లోలహాలిక, కేలీసుమందారు
గతబ్బృందాయక, గోలేరుసందేరూభయసందాయక, కలంబవర్గ
సంభాసుర, కలంబదుర్గకంపాసుర, భూగోళరుచిరభూషణ, పై
గోవనగరభీషణ, కొండపల్లిహారణ, చండకరనిభప్రతాపభరణ,
వినుకొండపాలక, వినూత్నకృతనాగార్జునునికొండ సాలజాలక,
అవంతీకలితపూరణ, అవంతీమదవిదారణ, కటకరాజ్యాధివర్తన,
కటకరాజ్యఘటితకీర్తన, అజికేంద్రదారుణశాసన, రాజమ
హేంద్రరాజధనుశ్శాసన, బూదలభానుతిక్తాంగహారణ, యేదుల
భానుగుప్తాంగహారణ, దానమలకగుణసహజాపగాదిచారక, నిదా
నమలకభుజాబలాపహారక, రమాధిపవినుతాపదానకీర్తన, ఇమా
దనమలకమానమర్ధన, భృతరిపుబళినబంధుర, కుతుపణమల్ల-
దళసింధుర, కరీశతరుణాకారీశగుణాభరణ, బరీదుబలల్హారణ,

భుజకృతరిపుధావనావధాన, గజపతివినుతపరాక్రమావధాన, కలికర్కశసమగ్రస్తంభీకృతారాతివర్గవిశాల, కవివర్గమననిర్గపర తర్కవారాశివవర్గకేళ, గిరిదుర్గ, వనదుర్గ, జలదుర్గ, స్థలదుర్గ, చతురశీతిదుర్గసమస్తదళవిభాళ, రిపురాజగోపికాగోపాల, గాయ గోవాళ, శ్రీరంగరాజరామభూపాల, విజయాభవ, దిగ్విజ యాభవ. (అందుగులవెంకయవిరచిత నరపతివిజయము.)

సమాప్తము.

శ్రీ సత్యానందప్రెస్, ఇన్నీసుపేట, రాజమహేంద్రవరము—1931.

శుద్ధపత్రము.

పుట.	పంక్తి.	తప్పు.	ఒప్పు.
8	6	పటుకు	వటుకు
10	7	నూరాంబిక	సూరాంబిక
14	11	పద్దుర్గా	తద్దుర్గా
15	17	పెట్టెదన	పెట్టెదను
17	16	భావించుట	భావించిన
19	5	నిరుస్సాహము	నిరుత్సాహము
21	8	దిక్కరించి	ధిక్కరించి
22	3	సర్దారులు	సర్దారులు
24	2	స్ఫురింపను	స్ఫురించును
27	2	నవలంభించి	నవలంబించి
28	12	నేడి	నేఁగి
29	17	నాభుంగూర్చి	నాభుఁగూర్చి
32	16	నరశింహ	నరసింహ
38	16	వలిసి	వలసి
39	1	ఆది	ఆద
41	1	జొబిళాంబ	జొబలాంబ
45	8	సత్యను	సత్యమును
46	9	బడినది	బడినవి
47	8	సలకమున్మ్మయను	సలకముతిమ్మ్మయను
50	1	సమన్వింప	సమన్వయింప
50	7	తొడిచి	లొడిచి
51	10	యాసానమున	యాస్థానమున
54	19	రాజీయపలన	రాజీయములన

58	16	రానియ	రాయని
60	1	లెట్టిసితి	లెట్టిస్థితి
62	10	నికని	నికిని
69	15	కారికులును	కాలికులును
71	19	తిమ్మ్రియక	తిమ్మ్రియను
72	6	తిష్టలను	తిష్ఠలను
75	2	మైత్రాను	మైత్ర్యను
75	15	వరమునకు	వర్ధమునకు
76	9	నొసింగెద	నొసంగెద
79	12	బ్రభళ	బ్రబల
85	12	మానున	మానువ
85	15	మానున	మానువ
88	13	భీమార్జునలం	భీమార్జునులం
97	1	మేదాశక్తి	మేధాశక్తి
99	18	నవత్యార్నికను	నవతారికను
105	2	దమదమ	దమతమ
112	4	పరాదీనము	పరాధీనము
112	11	పటా	పట్టా
124	7	శత్రుత్వమున	శత్రుత్వమును
125	5	వచ్చేసె	విచ్చేసె
126	13	రాయకుఁడో	రాయఁడో
145	9	తుల్లానం	తుల్లాను
147	1	నిదివఱి	లిదివఱి
147	89	నగ్నీయములే	గర్హ్యములే
152	10	సిబ్బిరాజు	సిద్ధిరాజు
158	9	శాశనములు	శాసనములు
158	1	వ్రాఁతలతో	వ్రాఁతలలో

162	13	దేవరాయల	దేవరాయలు
165	12	సదాసివ	సదాశివ
167	13	రాయలతాను	రాయలుతాను
172	10	ఫ్రెడరిక్క	ఫ్రెడరిక్కు
182	14	తెంకాశ	తెంకాశి
183	12	సింటుథోము	సెంటుథోము
185	13	డనేదాని	డనేగాని
185	19	విజయగనర	విజయనగర
186	20	యఅగుడ్డ అ డి	యెఅగుడ్డ అ డ
190	14	శరణోగతుc	శరణాగతుc
194	6	మబా ఖ	మఖా ఖ
,,	,,	తుబా ఖ	తుఖా ఖ
197	7	రాజము	రాజ్యము
199	6	ఫాజాగారే	సాజాగారే
206	15	గ్రహింపఁగలిగి	తోఁచినది
215	22	గ్రంథస్థవ	గ్రంథస్థము
216	1	గూడినీకథ	గూడినయీకథ
221	21	పార్శ్వమునున్న	పార్శ్వమూననున్న
223	18	యరవీగు	యరలీగు
224	4	ఢిరంగుల	ఫిరంగుల
227	17	పప్పించుకొని	తప్పించుకొని
229	4	సాధ్యముగదా	సాధ్యముగాదుగదా
232	16	రాయల	రాయలు
233	8	భాగములుతో	భాగములతో
233	9	నాయని	నాయన
235	8	గారడీ	గారడీ

శ్రీనాథకవి

(జీవితము)

ఇయ్యది చిలుకూరి వీరభద్రరావుగారిచే

రచియింపఁబడినది.

ఇందు వీరేశలింగము, లక్ష్మణరావు, ప్రభాకరశాస్త్రి గార్లమొదలగువారు చర్చించివ్రాసినయనేక విషయములను విమర్శించి యనేకనూతనాంశములను జేర్చి ప్రకటింపఁబడినజీవితవిమర్శగ్రంథము. శ్రీనాథకవినిగూర్చి తెలిసికోఁదగిన ప్రత్యంశము నీగ్రంథముంజదివినఁ దెలిసికొనఁగలరు. ఇంతవరకుఁ బ్రకటింపఁబడిన గ్రంథములలో నుత్తమవిమర్శలతో విరాజిల్లుచున్న యుత్తమగ్రంథము. వెల రు 2—0—0

వలయువారు—

ఆర్యపుస్తకాలయము,

రాజమహేంద్రవరము.

మా సొంత ప్రచురణలు

వర్తకులకు 15% కమీషను యివ్వబడును.

చిలుకూరి వీరభద్రరావుగారు

1. అళియరామరాయలు రు. 2_ 0_0
2. తిమ్మరసుమంత్రి 1_12_0

ద్రోణంరాజు శీతారామారావుగారు

3. మహాపురుషులు 1_ 0_0
4. భారతకథాలహరి 1_ 4_0
5. హిందూదేశచరిత్రకథలు 1, 2 భాగములు 1_ 4_0

కోడూరి కుటుంబరావుగారు

6. చిత్రలేఖ 1_ 0_0

ధేరం వెంకటచెలపతిగారు

7. బాలభారతము 1_ 0_0

ఇతరకవులవి

8. సావిత్రి 0_12_0
9. వామనచరిత్ర టీకాతో 1_ 0_0
10. ధ్రువోపాఖ్యానము టీకాతో 1_ 0_0
11. కాళిదాసనాటకకథలు 1_ 0_0
12. భాస్కరశతకము టీకతో 0_12_0
13. కుచేలోపాఖ్యానము టీకతో 0_ 6_0
14. కాళహస్తీశ్వరశతకము టీకతో 0_ 6_0
15. వత్సరాజుచరిత్ర మానవల్లి రామకృష్ణకవిగారు 1_ 8_0

శ్రీపాద సుబ్రమణ్యంగారు

16. మిధునానురాగము 1_ 0_0

కె. రాఘవఅయ్యంగారు

17. కావ్యాత్మ 2_12_0

Stockists:-**Venkatram & Co,.**
General Book Stall, **BEZAWADA**

Check List

Book Number	NPROIA188	Date	25/3/2023
Front Cover	Yes	Back Cover	Yes
Blank Pages	CT, 248, 1V		
Missing Pages	NO		
Prepared By	Adilakshmi	Cutting By	Adilakshmi
Scanned By	Swathi	Pages	263